

Emlékirat

(A közlésről)

A sajátos, nem tipikusan periférikus fekvésű Székelyföld tudományos, de akár művelődési életének története is tele van fehér foltokkal. Kiragadva az 1867–1946 közötti korszakot, mindenekelőtt a megfelelő szakmai nyilvánosság időszakos és elégtelen volta a szembetűnő, ezzel magyarázható az a számos elfekvő, kéziratban maradt vagy csak helyi sajtóban közzétett szellemi teljesítmény, amelynek ma már értékelését is csak komoly előzetes feltáró munka után végezhetjük el. Amikor a Székely Nemzeti Múzeum beindította a „Szellemi sivatag” tudománytörténeti Délkeleti Intézet-kutatóprogramot, amely elsősorban a régió reprezentatív tudományos intézménye-közgyűjteménye történetének prizmáján át kívánja a témát megközelíteni, kézenfekvő volt az első szemrevételezést a részben a múzeumban maradt, részben a Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltárba átkerült ROEDIGER Lajos-hagyatékon kezdeni. ROEDIGER Lajos színes, sokoldalú egyénisége, megélt magas életkora (1854. március 8., Torja – 1941. február 20., Kovászna) és életének változatos helyszínei kivételes rálátást kínálnak arra nézve, hogy honnan indultak és milyen körülmények között, milyen látásmód birtokában dolgoztak azok, akik a régió tudományművelésének szolgálatát a vizsgált korszakban felváltották. ROEDIGER emlékirata az indulásra világít rá, az első világháború végéig örökíti meg részletesebben az életút pillanatait. Régióinkbeli, további mun-

kásságát a hagyatéek feldolgozása teheti átláthatóvá: az idei évkönyv kezdi közölni a néprajzos ROEDIGER-ről feltártakat, a következőben kívánjuk megkezdni régészeti, geológiai, meteorológiai, fényképezési örökségének nyilvánosság tételét. Az emlékiratot a közlő KÓNYA Ádám előszavazta és látta el jegyzetekkel. (A szerk.)

ROEDIGER Lajos (1854–1941)

Nagyapja – Szász-Weimar nagyhercegség szülötte – orvosként vetődött a tübingiai tájból Erdélybe, s fiai főtisztként küzdöttek végig az 1848–49-es magyar szabadságharcot. Túléltek a várbörtön éveit is. Az unoka – jelen önéletírás szerzője – a műszaki tiszt ROEDIGER Rudolf gyermeke, már iskolás korában rácsodálkozott mindenemű szerkentüüre, az újdonsült kolozsvári egyetemen pedig az azóta is találmányaikról emlegetett természettan-professzorok voltak mentorai.

Csak természetes tehát, hogy kezdő tanárságának kiskunsági éveiben fő törekvése a szertárteremtés, miközben – miként alkalom adódott – a fémestergályozástól a kazánkovácsosság fortélyain át a szövőszék kezeléséig – empirikus alkatként – mindent elsajátított. Tartósabb bácskai éveiben közéleti munkásságát ismerve az ottani Történelmi és Régészeti Társulat titkári tisztségére kérték fel: írást, feldolgoz, közöl, adományoz, szerkeszt.

Századunk első évtizedében tér vissza „szülővármegyéjébe” – Háromszékre, ahol néprajzusként bontakozik ki munkássága: fényképez, rajzol, gyűjt, adományoz, közread. Élete nyolcadik évtizedének derekán még díszítőművészeti tanulmányt közöl, mellőzött képző- és iparművésznünk, BÁLINT Benedek munkáinak összegyűjtését sürgeti a sajtóban.

Nevét ne keressük a Néprajzi Lexikonban. Igaz, nem leljük a nevét a tízezernyi tárgyát adományozó és a „MALONYAI”-ba bedolgozó BALÁZS Mártonnak sem. Vagy a KÓS Károlyt megelőzően hatalmas népi építészeti emlékműanyagot kiadó KERTÉSZ K. Gyula és SVÁB

Róbert említését. Helyette vall sajátos, empirikus látásmódjával, önmagáról és koráról önéletrása, amelyben döbbenetesen életes a boszniai „okkupáció” vagy az 1916-os menekülés megjelenítése.

Az emlékirat gépelt kézírata két példányban maradt fenn, a Székely Nemzeti Múzeum könyvtárában. A könyvtár és kéziratár bolygott állapota következtében az emlékirat idekerülésének körülményeit, időpontját nem lehetett még tisztázni. Az egyik kéziratpéldány az 1937. évi múzeumi belső levéltári anyagból került elő, de korántsem biztos, hogy eredetileg is ott volt. Megírása időpontjára valószínűbbnek tűnik az 1930-as évek eleje (az emlékiratbeli utolsó életrajzi adat 1929-re vonatkozik, és a következő években ROEDIGER kapcsolatai a múzeummal megélelnék). A ROEDIGER és CSUTAK Vilmos közti levelezés feldolgozása feltehetőleg több homályos foltot tisztázni fog, de erre is csak az 1974-ben az Állami Levéltárba elvitt és a múzeumban maradt hagyatékrészek feldolgozása, egybevetése után kerülhet sor. A másik kéziratpéldány „vegyes” (rendezetlen) anyagból került elő, számozatlan, iktatatlan SzNM-iratgyűjtőjén tárgyként ceruzával a következők állanak: ROEDIGER Lajos életrajza és annak mellékletei. A mellékletek, amelyekre különben szövegközi utalás is akad, hiányoznak.

A kézirat közlése általában a mai helyesírást követi, de eredeti alakjában maradnak pl. a forrásértékű korabeli és tájnyelvi formák, névhasználat, idegen kifejezések.

A jegyzetanyag csak a tárgyalt időszak ismertebb (mindenekelőtt tudományos) személyiségei irányába történő első bemerítés szolgálja, néhány tévedést pontosít, pár kiptozottan hagyott helyet old fel stb., illetve ROEDIGER csillagászati érdeklődésével kapcsolatos mozzanatokra hívja fel a figyelmet.

A más. gazdagabb érdeklődési és tevékenységi területek részletes feldolgozására jövő évben fog sor kerülni.

KÓNYA Ádám

ROEDIGER Lajos

Életrajzom születésemről savanyodásomig

„Én is éltem
Vagy nem éltem
Születésem kezdeni
És egy nehéz tizedévet
Jól, rosszul leküzdeni.”

Ott kell kezdenem, hogy első magyarországi ösömről, dr. ROEDIGER A. Vilmosról beszéljek, ha valamiként érthetővé kívánom tenni hányattott életünket.

Nagyatyám, aki Szász-Weimarban született – abban az időben – midőn az „Egalité, Fraternité, Liberté” jelszavaival megindult az ifjúsági mozgalom, éppen orvostanhallgató volt Berlinumban¹. Ám mivel túl hangosan hirdette eszméit, neki is kámforra kellett válnia és Berlinből Stuttgarton át Bécsbe kellett menekülnie.

Családjától elszakítva, az osztrák katonai hatalom adott (neki) katonai ösztöndíjat, mellyel orvosi tanulmányait elvégezhetette, és katonai orvos lett.

Ám jött Napóleon, és Ferenc császárt hadisegély nyújtására kényszerítette. Nagyatyám is belejutott a 22 000 főnyi, Moszkvába induló segélyhadba. Onnan ő is mint rokkant katona került vissza.

Mint vesztegári igazgató kapott alkalmazást Károlyvároson, hová magával vitte feleségét, a Magyarországról Bécsbe került RESCH ékszerész lányát. Ott született atyám, ROEDIGER Rezső.

Nagyatyám Károlyvárosról Karánsebesre, majd Tölgyesre és onnan Bodzára került. Atyám ezen idő alatt a gratzi katonai iskola növendéke volt² és a nyári szünetek alatt a családi otthonba kerülve megtanult magyarul és románul beszélni. Midőn cursusát elvégezte atyám, nagyatyám éppen akkor került a bodzai vesztegintézet élére és némi utánjárással sikerült elérni, hogy atyám a kézdívsárhelyi határőrvidéki katonai iskolához kerüljön. Persze, mint afféle indigena, csakis mint növendék vétetett föl oda, ám pár hónap alatt kiderülve a matematikában való alapos jártassága, rövidesen tanári székbe került.

Ezen minőségben való alkalmaztatása után külső katonai szolgálatra osztott be és a 2. sz. gyalog határőr ezred angyalosi companiájának commandán-sává neveztetett ki. Ez időben nősült meg, elvette örvéni KOVÁTSI Sámuel kézdívsárhelyi birtokos és KOVÁTS Teréz leányát, Saroltát.

Angyalosan érte atyámat a szabadságharci mozgalom. Jelen volt azon „ős gyűlésen”, midőn a székelység a szabadságharcban való részvétele fölött határozott, amidőn SZENTIVÁNYI G.³ vállalkozott puskapor gyártásra, GÁBOR Áron pedig ágyúöntésre. A gyűlés határozatainak behatása alatt atyám is előke-reste gráti jegyzeiből a lőfegyver gyutacsainak (a durranó higanynak) készítésére való receptet és azt át-adta GABRIÁNYI kézdívsárhelyi gyógyszerésznek, ki aztán magára vállalta a honvédség fegyverei számára a gyutacsok készítését.

(Atavizmus talán, hogy én később, midőn a gimnáziumban és a kereskedelmi iskolában vegytan tanításához jutottam, mindig alaposan betanítottam növendékeimet a durranó higany, a trinitrocelluloze, a trinitroglycerin, a tripnitrotoluol előállítására. Sohasem tudja az ember, minek mikor veheti hasznát!) Atyámmal együtt résztvett a szabadságharcban két fiútestvére is, Lajos és Herman.⁴

A szabadságharci küzdelemnek az lett a vége, hogy atyám az 1849. év végétől az 1853. év elejéig az aradi várbörtönben lakozott, biztos fedezet alatt készülve a mérnöki pályára. Midőn 1853 elején anyja és bécsi nagynénje kegyelmet eszközöltek ki számára. Aradról egy sárga könyvecskével, biztos fedezet alatt hazakísérték Torjára, hol anyámnak háza és kisebb földbirtoka volt. Ott születtem én 1854. március 8-án, a villámsújította altorjai templom közelében, 6 évvel leánytestvéremnek, Laurának születése után. Szükségesnek tartom annak felemlítését, hogy kivilágosodjék, miért is kereszteltettem én reformátusnak, midőn atyám a róm. kath. vallásnak volt híve.

Akkoriban még az volt a törvényes usus, hogy az elsőnek született gyerek vallása döntötte el a később születendő gyermeknek a vallását, ha fiú volt, akkor az apáét, ha leány, az anyáét követte. Mivel anyám református, s mivel az elsőszülött leány volt, tehát én is anyám vallását követtem. Ezen uzus lehetővé tette a vallási villongások elkerülését a gyermekek között. Ugyanott született testvérhúgom, Emma is.

A születésemkor való nehéz időben minden második, harmadik éjjel bekopogtatott a K.K. Gendarm az ablakunkon, oda idézve atyámat meggyőződést szerzendő, hogy csakugyan otthon tartózkodik-e? Amidőn pedig Kézdívsárhelyre, Torja piacára bement, először be kellett menni Torján a K.K. Gendarmarie-hoz, hol

beírták a sárga könyvecskébe, mikor indult el Torjáról, és amikor beérkezett Vásárhelyre, jelentkezni kellett a K.K. Gendarmarien-nél, ahol bejegyezték, hogy hány óra, hány perckor érkezett be, s midőn dolgát végezve hazaindult, ismét be kellett menni Vásárhelyen K.K. Gendarmarie-hoz, hol pontosan bejegyezték, hány óra, hány perckor indult vissza Torjára, ahol jelentkeznie kellett a K.K. Gendarmarie-nél, hogy a sárga könyvecskébe bejegyezhessek, hány óra, hány perckor érkezett haza.

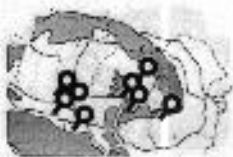
Ez a mívelet akkor is megisméltődött, midőn a mezőre vonult ki szántani vagy aratni, ott meg is látogatta a K.K. Gendarmarie éber őre, vajon szánt-e, vet-e avagy – talán azzal a verflute KLAPKÁval levelez, avagy Garibaldistákat toboroz, oder so etwas.

De ennek a nehéz sorsnak véget vetett nagy-atyámnak, a „K.K. Contumar Directornak” közbenjárása, ki atyámat beszerezte az állami sóbányákat bér-lő-bécsi Creditanstalt marosújvári hajógyárához. Ott vette atyám hasznát aradi, zárt körben tartott mérnöki tanulmányainak, és ott azonnal megbízták az atyám által javasolt új alakú, lapos fenekű hajók építésével.

Én tehát a Torja pataka mellől, ahol apránként felcseperedtem, és ahol annyit lábatlankodtam a szesz-földében, és ahol az udvaron libák, rucák számára föld-be ásott vizes csöbörből hajánál fogva húztam ki hú-gocskámat, más, csodásabb világba kerültem, a Maros partjára, ahol csudásabb dolgok képe maradt meg em-lékezetemben.

A bányatoroknál lőfogató szárazalmi kerék emelte föl a mélyből a bivalybőr tartályokba berakott kőst, amelyet onnan vasút szállított le a Maros-parti raktárakba, ahol ismét a hely kihasználása okáért sikk-lópályán taposómalommal húzták föl a kocscikat a magasabb részekre. Amely gépezet emelte föl a kőst a bányából, ugyanaz hajtotta a szivattyúkat. A kiemelt sósvíz K.K. Finanzok által őrzött csatornába folyt le a Marosra.

Lakásunk egyik kincstári épületben volt, a Holtmaros partján, jó kilátással az esténként fényben úszó MIKÓ-kastélyra. Ottani emlékeim közül a leg-kiemelkedőbb, hogy midőn az atyám által tervezett első új típusú hajót vízre bocsájtották, atyám vitézi mi-voltomra hivatkozva beemelt a hajóba, és midőn már a Maroson úszott a hajó, akkor jöttek csónakon értem. Kedves emlékeim közé tartoznak azok a kellemes ki-rándulások a hordóraktár tetején kedves bajtársaimmal,

a JOVIÁN fiúkkal. Már nem olyan kedves volt azonban az az emlékem, hogy a lakásunkba vezető magas kögrádicson behengeredve vállpercetörést szenvedtem.

Midőn az első 60 drb. új típusú hajó elkészült, azokkal atyám is lehajózott Szegedig. Ott már várták a Creditanstalt bécsi küldöttei a hajórajt. Kérdésükre, hogy atyám mily jutalmat óhajt, ő, útközben tapasztalva, hogy milyen békés állás a sótárnokság, sótárnokságot kért. Rögtön meg is kapta a rablógyilkosság útján megürült sótárnokságot Makón.

Odaköltözésünk után én és a húgom azonnal megkaptuk a maláriát, mellyel másfél évig kínlódtunk. Az idő folyásával nálam 6 évvel idősebb néném kedves kormányja alatt tanulgatni kezdém a Nagybibliából, K.....e-Ke. (Kezdetben teremté Isten) Ilyenformán aztán könnyen ment megtanulni TYUKODI úrtól az első osztályban az olvasást.

Makón egy ideig a vármegyei ház szomszéd-ságában laktunk, hol a vármegye kisfiaival megbarát-kozva megtekinthettem a vallatókamarát. Ott egy hosszú láncoktólre erősített láncosárba helyezték bele a vallatott rabot, és a kosarat egy csiga segítségével a magasba húzva intézték hozzá a vallató kérdéseket.

Ne feledjük el, hogy akkor volt a „RÓZSA Sándor-világ”.

A vármegyei háza mellől a sóraktár telkén levő házba költöztünk, ott nyílt meg előttem a világ. Lakóházunk telke, egyik oldalon a csanádi püspök rezidenciájának parkjával, másfelől a Comisarius kertjével volt szomszédos, kertünk végénél pedig a püspökség prokurátorának, FARKAS ügyvédnek más utcára nyíló telke vonult el. A négy szomszéd család 9 gyerme-kének a jóságos tőrész türelme alapján a rezidencia parkja volt szabad játszótére és egyúttal botanikai iskolája. A parkba pedig a legközvetlenebb utakon, a kerítések tetején jutottunk el. A rezidencia udvarán a darvak, tuzokok, pávák, őzek, nyulak elég jó játszótársak-nak bizonyultak. De ezen lakásunkból már föl kellett járnai a ref. templom mellett eső elemi iskolába, SZONDI bácsi keze alá.

A NÁVAY kúria előtt eső park, a nagy piactér, a KRAUSZ Maxiék boltja, az Ér hídja mennyi csínyte-vésnek volt tanúja. Nem is tudom, hogy jutottam én úgy hirtelenében SZABÓ, majd KOMÁROMI tanító urak osztályába. Végül a partikulába SZALÁRDI MOLNÁR úr elébe; de addig sok mindent meg kellett

tanulnom, „a Hármás Kis Tükörből”⁵, meg aztán - otthon.

A finác laktanya szomszédsága, és hogy 2 éjjeli ór is őrizte a sóraktárral együtt házunkat, lehetővé tette, hogy estenden atyám régi honvéd bajtársai, CSE-REY Ignác ezredes, GYERÓFFY, a búsköltő és ZAY Róbert, POZSONYI János, SZILVÁSSI István és mások, továbbá testvéréném oktatói, SZEREMLEI Sámuel⁶, mint hitoktató, szalárdi MOLNÁR Albert, az irodalom és történelem tanára, gyakran fölkeresték házunkat. Reám pedig akkoriban nagy szükség volt, mert a faggyúgyertya világában kinek másnak kiálthat-ták volna: „koppancs”. Amikor meg divatba jött a moderatur lámpa, akkor meg már beleszoktam a nagyok közé, meg akkor is kellett forgatni a lámpa kulcsát, és még szükség is volt reám, mert amikor atyám és CSE-REY bácsi SZEREMLEI tiszteletes úrnak diktálgatták a magyar szabadságharcra vonatkozó adataikat, akkor nekem kellett a nagy térképben (A magyar szent korona országának térképe, Buda, 1863. NAGEL és WISCHAN. Rajzolta: SKRIESZERWSKI Adolf) kikeres-gélni a helyneveket. Ebből az időből őrzöm én mai napig KAMPIS Tamásnak SZEREMLEI S. által fordít-tott „Krisztus követése” című munkáját.

Egy estén összes ismerősei atyámnak meg-jelentek házunknál és sok szó folyt SMOLKA reichs-rathi lengyel képviselőnek a Reichsrathban tartott be-szédéről, mely felől csak serdültebb koromban érttettem meg, hogy az a magyarság apoth(e)zisa volt.

Ilyen környezetben növe föl, nem csoda, ho-ly én a SZONDI úr vizsgálatán ilyen kezdetű költeményt szavaltam: „Nincs nevelésesebb az embernél”.

Hiába született meg ez idő tájban a milligyer-tya, amelyet már nem kellett koppantani, én mégis csak a nagyok között maradtam. Atyám úgy nevelt, hogy vásárnaponként, midőn hazaérkeztem a ref. isten-tiszteletről, egyik vasárnapon elvitt a rom. kath. temp-lomba, másik vasárnapon a gör. kath. vagyis orosz templomba, sőt elküldött az izraeliták zsinagógájába is, arra tanítván, hogy Isten mindenkiben egyformán jelen van. Egy napon a re:n. kath. templomba mentünk, hol SZÉCHENYI István gróf requiemén gyászolt a makói magyarság. A gyászistentisztelet végén atyám ölbe kapott engem; azon utasítással, nézz szét, nem látsz-e zsandárt. S mivel nem láttam, atyám rázendített a „Szózatra”.

„Akkor még az volt a Himnusz”. Nem volt akkoriban olyan magyar úriház, melynek falán ott ne díszlett volna gróf SZÉCHENYI Istvánnak könyomatú arcképe, alatta ezen sorokkal:

„Így ápolá galambjait,
Fúván az édes bús dalt
Melyet honszerilem
S érző szíve sugalt.”

Nem sok idő telt el, midőn ismét requiemre szólította a rom. kath. templom harangja a makói magyarságot. Az „öngyilkos”, ref. vallású TELEKY László grófot parentálta el BOGYÓ apátplébános. Ezen alkalommal is felhagzott a „Szózat”, de elkövetkezett erre az apátplébános gyásza is. Ám a TELEKY László gróf temetését ábrázoló könyomatú kép megjelent az úrilakok falán.

Pedig akkor BACH volt a mindenható úr az osztrák császárságban⁷ és spiciljei mindenfelé bőven el voltak szórva az egész országban. És mégis ez idő tájt írta az élelapok költője, KIPFELHAUSER úr, a szél-
tében szavalt híres költeményt:

„BÁCH urnak kertje
Kivirult hájnalrá
Hábe méhtsz úr a nádrágyát,
Mossá a pátákbán,
Mossá a pátákbán
Egy Stádtleinak szélén
Kicsit schmutzig, kicsit poros
Messziről jött szegény” stb. stb.

Említettem, hogy nővérem neveltetésében milyen szerepet vittek SZEREMLEI és MOLNÁR urak. Akkoriban nyilvános leányiskolák hiányában a leány növendékeknek csak házi nevelésben volt részük. Tehetősebb családoknál mindenütt ott találjuk a nagy szerepet játszó „Freuleint”, Elize-t, Leontin-t és Josephine-t, ki a ház leányát, esetleg leányait a francia és német nyelvre, klavírozni, esetleg egy kis földrajzra és mindenestre táncolni tanították. Városokban ismerős családok együttesen tartottak nevelőnőket, Stefánia és Júlia kisasszonyokat. Így az én nővéremet Juliette a német és francia nyelvekben oktatta és táncra tanította, míg BECK úr – ki közköltésen érkezett Csehországból – zenére oktattott minket. Megvallom, hogy a mi zongoránk – melynek billentyűibe annyiszor verte bece ujjaimat BECK úr – egy divatjamúlt Klavikordium volt, s amelynek édes négyyszögletes testvére ott díszelgett a Székely Nemzeti Múzeumban. BECK úr, mint

afféle tősgyökeres civilizátor addig nevelte a szülőket, míg Bécsből egyszerre 3 drb rövidebb zongorát nem hozott Makóra. (De ezen már nem verte ujjaimat a billentyűkbe, mondogatván „ászándérentette ászász uj”). Említém, hogy akkoriban tartott még a RÓZSA Sándor-világ. A K.K. Postamt emiatt nem fogadta el Makón a pénzküldemények szállítását. A Creditanstalt megbízta atyámat a sőeladásból befolyó összegeknek bizonyos percentnyi részesedés mellett való, a szegedi főpénztárba való beszállítására. Szabadságot adott neki, hogy akkor zárja be a sőrakárt, mikor lehetségesnek tartja a pénz beszállítását Szegedre. Ezen művelet csak úgy volt lehetséges, hogy atyám látszólag beállott mulató embernek, ki egyszer Főleákra (NÁVAYék), máskor Kiszomborra (RÓNAYak) vagy Lelére (Püspöki uradalom) rándult ki látogatóba, honnan aztán könnyebb volt beillanni Szőgedébe. Ezen manipuláció jó anyagi helyzetet teremtett házunkban és ennek következtében áldom az akkori viszonyokhoz mérten elég kiadósan áldozhatott pártolásra. Az akkoriban jelentősebb napilap, a „Hon”, továbbá a „Vasárnapi Újság”, a „Bolond Istók”, „Ludas Matyi”, rendes olvasmányunk volt, a „Honderf”-vel együtt. A számottevő kiadványok közül a KISFALUDI társaság, VÖRÖSMARTY költeményei, VASS Gereben és JÓSIKA regényei és BEÖTHY László művei, JÓKAI-nak regényei, HORVÁTH Mihály nagy történelmi művei, JÁMBOR Pál irodalomtörténete, HUNFALVY János, Magyarország és Erdély eredeti képekben 1860–64. Darmstadt, LANGE Gusztáv György. Rajzolta: ROCHBOCK János, GALETTI nagy földrajza, ROESSLER világtörténelme, SCH ... „A Természet könyve”⁸ voltak kis könyvtárunknak díszei.

Akkoriban lakásunk falait a már említett SZÉCHENYI és TELEKI-féle képeken kívül BARABÁS Miklós acélmetszetei, „ZRÍNYI esküje” (a horvátországi árvízkárosultak javára rendezett magyar főurakból álló élőkép-másolata, „Hadak útja” vagy talán „Holtak harca” című, Csaba királyfi mondájára emlékeztető képek, atyám katonakori „Daguerre” fényképe és más családi képek fedték.

A jobb anyagi helyzet lehetővé tette, hogy két ízben is felkereshessük Kovászna gyógyvizzeit. Először 1861-ben utaztunk be. Aradig csak amolyan ekhős szekéren mentünk. Ezen utunkban Pécsca felé jártunk, midőn egy utánunk rohanó felfegyverzett emberekkel

telt kocsból ránk kiabáltak, hogy álljunk félre az útból, és azzal mellettünk fenyegetőzve elhaladtak. Nem-sokára újból észrevettünk egy hátunk megett rohanó lovas vértés szakaszt, kinek parancsnoka megtudakolta tőlünk, hogy láttuk-e a mellettünk elrohanó fegyveres csapatot, és azzal elrohant az előbbi kocsi után a svalsízsár csapat. Kevés vártatva egy útfordulónál láttunk egy hámból kivágott döglődő lovat, mi aztán abból tudtuk meg, hogy a vitéz svaliszérek RÓZSA Sándor egyik bandáját kergették meg. Aradtól Brassóig „Dilige(n)ce”-on utaztunk be, honnan torjai nagybátyánk kocsjá vitt be Kovásznára.

Akkoriban Kovászna tele volt Magyarország minden megyéjéből és Moldvából való fürdővendégekkel, és minden kiadandó ház falán ott díszelgett CUZA Sándor moldovai és havasalföldi fejedelem, török kajmakám arcképe is. Amikor is a szomszédos országok vendégei nagy barátságba keveredtek.

Mi egy udvaron laktunk ANTOS József úr bátyámmal, kinek felesége báró RADÁK Katalin nagyszonyunk volt.

Másodízben 1864-ben kerestük fel Kovásznát, akkor is persze kocsin és Diligence-on téve meg az utat, mert vasútnak még csak a híre volt meg akkor. Élénk emlékezetemben van, hogy ezen alkalommal a NAGY Ézékiel⁹ uram családjában tartott nagyszabású keresztelőre voltunk hivatalosak, amidőn egyszerre talán 3 gyereket kereszteltek és Ézsi-bá vasöntődeje is működésben volt ez alkalommal. Négy nagy kovácsfúvó élesztette a vasolvasztó tüzet és a kifolyó vasból néhány hamuzsírfozó üst tellett ki.

Nem lenne teljes makói emlékezetemnek a képe, ha mellőzném azon két nagy természeti tüneményt, melyet ott éltem meg. Az első az 1861-ki DONÁTHI-féle üstökös megjelenése volt¹⁰, melyet én János gazdának (az egyik éjjeliőrünknek) *szakszerű* magyarázata alapján ismertem ugyan meg, de GALLETTI földrajzának ábrázolásai után kétségbe vontam, hogy az Attila kardja lehetett volna.

A második az 1864-diki nagy szárazság és az azzal járó éhínség volt. Ezen alkalommal Makón, mintegy közmegegyezéssel minden tehetősebb polgár a hét egy napján cipókat osztogatott a szenvedő szegényeknek, így atyámék is. Mi, a ház gyermekei teljesítettük ezen kötelességet, a kinyitott kapunál, az udvaron. Egy ilyen alkalommal a következőket láttuk:

Boldog megleléssel toltta haza talicskáján a városházától a makói gazda az állam által kölcsön adott, vetőmagnak adott búzát. Rövid egy óra múlva visszafelé indult a most már síró asszonyoktól is kísért menet, minden talicskát két cserepár vitéz is kísérve, mert adóhátrálékban elszedték a kölcsön adott vetőmagot CSEÖRGEŐ adminisztrátor uram dicséretére. (Ezt a cselekményt szívet facsaráon írta meg JÓKAI Mór a „Szerelem bolondjai” című regényében).

Mivel minden jónak és minden rossznak vége szokott lenni, így a bécsi Creditanstalt-nak is lejáráóban lévén bérletideje, sok sóraktárt felosztott, így a makóit is.

Családunk 1865 nyarán újból vándorútra indult, ez alkalommal a torjai hétszilva felé. Ezen alkalommal a saját, bõrrel fedett kényelmes útikocsinkon utaztunk a temesvári híres lókupec SCHWIMMER-cégtől¹¹ bérelt három kis póni segítségével.

Földrajzi ismereteim szörnyen tágultak ezen az úton, mert ezen jártunkban Nagy Szent Miklós-, Temesvár-, Aradon át utazva a glogováci hét híres kurgán mellett elhaladva Paulis-, Radna-, Déva-, Piski, Szászváros-, Nagyszében-, Fogaras-, Brassón át, bizony nem a torjai szilvafák felé, hanem Kézdivásárhelyre, anyai nagyapam kantai kúriájába vonultunk be, mert már Brassóban kiderült, hogy anyai nagyszüleimnek úgy tetszett, hogy az én alsótörjai szülőházamat a mi 7 évi távollétünk alatt egyik nagybátyámnak engedték át, és minket Kézdivásárhelynek kantai részén fekvő nagyanyai kontignációs házban helyeztek el. Olyan házban laktunk tehát, hol ha tyúkunk az utca átellenes oldalára tévedt, ezen ügyes-bajos dolgunkban nem a kézdivásárhelyi tanácshoz kellett fordulnunk, hanem a Felső-fehérmegyében eső peselneki Dullóhoz¹¹, aki aztán a maga részéről ezen ügyben átfirt a Kézdiszék Felsőtorján lakó Dullójához, ő tette át az ügyet a kézdivásárhelyi Tanácshoz.

Anyai nagyatyám, örvéndi KOVÁTSY Sámuel amolyan igazi kézdivásárhelyi, nyugalomba vonult szeszgyáros és a nemes tímár-, csizmadia- és szűcs-céheknek külső tagja volt, aki a szokásos világoskék abaposztó ruhában járt, melynek kabátját, mellényét ezüst gombok tartották össze. Egymagában élt, mert nagyanyám felsőtörjai birtokán élt volna, ha nem látta volna jónak a Torja vize tölcső oldalán lakó JANKÓ Károlyné nagynénémnél tölteni el idejét, és csak akkor

jött be nagyatyámhoz, mikor pénzügyi manipulációi megkívták megjelenését. (Igen ám, mert ő elsőrendű szakértője volt a „vekszlik”-nek). Ilyen alkalmakkor aztán megelevenedett az emeletes kúria kinyúló földszintes része, a nagy családi konyha, ahol a család tagjai adtak találkozót vásáros napokon. Bezzeg sokszor biztatott ott engem nagyatyám „forgasd, édes unokám, egyformán a nyársat, és lepcsegtesd sűrűn a zsírfogóból”.

De bezzeg összeszugerodott a 7 évi távollét után a mi kis földbirtokunk, mert úgy látták jónak Nainkárnék, hogy édes anyámnak többnyire ún. zálogföldet adtak át, úgy vélekedvén, hogy édesanyám nevelő anyjától, SZABÓ Andrásné nagynénjétől úgyis eleget kapott. Azoknak a zálogos földeknek, ha azok ősi vagyonhoz tartoztak, a családnak legkésőbbi lezármazottjai is, há letette az azért kapott zálog összeget (a minor summát) akkor az visszaszállott az ősi családra. Így estünk el mi is több darab földtől, azok között a Bálványosvár oldalán eső nagydarab kaszálótól, amelyre pedig kaszáláskor két hétre kellett föltarisznyálni.

1865 nyarán iskolai vakáció időn kerültem Kézdivásárhelyre, és mivel híre volt, hogy VAJA úr, a) s.sz.t.györgyi gimnázium igazgatója nagyon szigorúan veszi a német nyelvet (amivel pedig STEINER úr, a makói zsidó iskola igazgatója hétszer is hiába próbálkozott, ezen „madárnyelv” elemeibe bevezetni engem) a vakáció idő alatt a vásárhelyi ref. pártikula tanára SZÁSZ uramhoz a német nyelv tanulmányozása céljából kellett följárnom, holott is nem egymagam, de KOVÁTS János társammal együtt tanulgattuk aztán a német declinatiót és conjugatiót.

Ekkor nyílt ki előttem a világ!

Jankóval végigtanulmányoztuk Kézdivásárhely összes szeszgyárait, BENKŐ Pálét, CSISZÁR Pálét, SZABÓ Mózesét, NAGY Pálét, NAGY Józsefét, JANCÓSÓ Mózesét, NAGY Ferencét, CSISZÁR Imrét, NAGY Mózesét, TÖRÖK Samuét, és a serfözdéket, WINTERNICÉT, WELL(E)NREITERÉT, TÖRÖK Samuét, a BAKA-félét, POPOVICSt és a NAGY uram sörházát.

Ezen idő tájt a kézdivásárhelyi volt határőrvideki gyalogezred laktanyáiban „CONDRECOURT”-ról elnevezett K.K. gyalogezred galíciai származású legénysége volt elhelyezve, amelynek gyakorlatai sok

élvezetes órát szereztek. Példának okáért a fegyvertöltésre fölhangzó vezényszavak ezek voltak:

Habt Acht!

1. Laden!

2. Beim Fuss!

3. Patron abreissen!

4. Patron ab beissen!

5. Pulver hinein!

6. Kugel hinein!

7. Ladestock heraus!

8. Hinein schlagen 1-2-3!

9. Ladestock hinein!

10. Gewehr auf!

11. Kapsel darauf!

12. Ziel!

13. Feuer!

Rövidesen azt is megtanultam, hogy a gyakorlatra kivonuló katonaság trombitái mit harsognak a szekély levegőbe:

1. Kezdi a század trombitás:

Peszternákomp peszternák,

Jönnék, mennek a katonák,

Nem mennek ők messzire

Csak a város végére.

2. Folytatja a batalion trombitás, egy quintettel följebb:

Mikor Pécsben lóger volt,

Akkor piszu hideg fót.

Zenyim bakkancs lyukas volt,

Zenyim lábam fázik fót.

De bizony tudta Jankó azt is, hogy az estvéli Capistrangnál, mit tudakozódik a trombitás.

3. Apád, anyád hovávaló?

Galíciai!

.....

.....! Hoos, hoos, hoos,

Kis nyavalya, nagy nyavalya,

Rontson ki!

Ilyen körülmények között kerültem én az „őz” területre a sepsiszentgyörgyi ev. ref. algymnázium második osztályába, éspedig (III. melléklet, rajz) városi „Vörös korcsma” emeletére bennlakónak, IZSÁK József¹² tanár úr keze alá. Új társaim szörnyű nagy megbotránkozására sehogy sem tudtam megszokni a „Tanár úr instálom” megszólítást, hanem következősen „Tanár úr kéröm”-öt mondtam. Nem éppen

székelyös nevem, mög aztán vörössel szegett makói fekete szűrőm és sasorrom igen gyanús színben tüntették föl új társaim előtt személyemet, és – kineveztek „zsidónak”. Ámde ennek a névnek consequentiáját akkor is viselni kellett. Este 9 órakor, midőn lefekvés előtt meg kellett járnunk a földszinten az udvar hátsó részén eső illemhelyet, akkor tanuló társaim egyrésze fölállott a csak két végén világító ablakkal ellátott folyosón és engem végig püfölt minden este az első diligentián. Csak természetes, hogy amikor az első, a szüreti vakációon hazatértem, én ugyan nagybátran kinyilatkoztattam, nem megyek vissza többé Sepsi-szentgyörgyre, mert ott minden este végigdöngöttek engem a folyosón. Majd az állam esett le ijedtemben atyámnak azon kérésére: „Hát te miért nem ütötted vissza?”. Mikor aztán kinyögtem a feleletet: „vannak azok között nagy fiúk is, van 17 éves is, én még csak 11 éves vagyok.” Apám megszidott, és megmutatta, hogy fogjam össze öklömet, és hogy howá vágjak azzal. Igaz lélekkel mondom, de hogy is maradtam volna otthon, alig vártam az első folyosói sétát. Elkövetkezett a séta és a döngetés is, de a folyosó végén a lejáró lépcső kezdetén az ablak világa mellett megláttam BIKFALVI Simon társamat, oda ütöttem öklömet, hol az eleség emésztiődik, mire ő nagy ordítással hanyatvágódva végiggurult a lépcsőn, kiabálva „Jaj megölt a ROEDIGER!!!” Természetesen minden szobából kitódult a nemzet, lámpákkal, élükön jó IZSÁK József felügyelő tanárukkal, ki rám kiáltott: „Mit tettél, szerencsétlen?!” Előadtam, hogy a múlt diligentián végigvertek, de nem akartam lealjasodni árulkodásra, de megelégettem a döngtetést és most hasba vágtam az egyik döngtetőt. IZSÁK úr néhány riadt társamtól megkérdezte: „Hát te ütötted-e?” Egyhangú volt az igenlő felelet. (Elmúlt idők emléke az őszinteség.) Felhozatta Simont, megkérdezte, hol vágott meg ROEDIGER, mire ő fájós hasára mutatott. Tőle is megkérdezte IZSÁK úr, hát te ütötted-e őt?, mire BIKFALVI igent rebegett. Erre IZSÁK úr kihozatott egy széket és a nád-pálcát, a székre rá Simont, és hangosan pattogó ellenszert mért hasának ellenkező oldalára. Bezzeg rögtön új nevet kaptam, cingárságom miatt gyufakirály címet kaptam. Csak természetes, hogy ezután én jártam mindig a többiek feje tetején. Ebben a gyönyörűséges 1865–66-ik tanévben sok dolog van élénk emlékezetemben. Így a hetivásárról az „Istoria” árus, némelyik

karongoló képekkel illusztrálva a földreterített istoriák tartalmát, sőt verklivel kísért dalban adta elő:

„Esz a kicsi kutyácska
Tizenháromat szópotitá”

És ott volt kiterítve a sok gyönyörű istoria Árgilus királyfiról, Csontos Szikfridról, Tündér Ilonáról, Piroska és a farkasról, A cigány vajda temetése stb. gyönyörűséges olvasmányokról, melynek darabja 2–3 o. ez. krajcárba került. Szomszédjában árult a képárus, általunk elérhetetlen magas árakkal árulván a Vadász temetését, Az öregek ifjító masinériáját és más hasonló műtermékeket. De a piacra sem kellett menjünk, hogy meghalljuk a papirosalmok számára rongyot gyűjtő árus kiabálását, „Gyűrűt, borsot, foncsikát”, mert akkoriban még működött a gelencei, a csíkszentmártoni és a többi székelyföldi papírmalom. De ma már nemigen halljuk azt a másik ajánkozót, ki „Fázekát drótoztassanak asszonyok”, ha még hallik is máma a kiáltás, hogy „éveg-ablak”.

Mivel ezen évben atyám összebeszélve NAGY Mózes prókátor, HANKÓ Dániel kereskedő és HOSSZÚ Ferenc K.K. Steuer preceptor kézdívsárhelyi lakosokkal és IZSÁK tanár úrral, a PÁL István vendéglőjéből hordattak számunkra ebédet, vacsorát nekünk osztálytársaknak, a többi cipőhöz szokott tanuló társunkkal szemben tősgyökeres ellentétbe kerülünk, és most már belátom, hogy tanuló társaimnak tőlem való idegenkedése ezen tényből származhatott. Ebben a tanévben az egyiptomi szemfájás járványa ütötte föl magát iskolánkban, melynek gyógyítására egy-egy ép szemű társunk vezetésével seregestől ment fel a délelőtti tanórák végeztével VIZIÁK doktor úrhoz a szék kórházába¹³ az ifjúság. Ezen tanévtől élénk emlékezetemben van azon délután, midőn tanáraink vezetése alatt kimentünk az Örkő alá, hol a megfelelő elővigyázati szabályok után egy négyszögletes meszes hely körül a négy osztályt négyszögben felállítván tanáraink, egyikök így kezdé hozzánk intézett beszédét: „Itt halt vértanú halált VÁRADI Antal és BARTHALIS István”¹⁴. Az is élénk emlékezetemben van, hogy szépírási óráink miként folytak le. A délelőtti harmadik óra végén ott fogott minket mindig pár percre oktató meszterünk, DEMETER úr, és fölírta a táblára egy-két dalt, melyet nekünk caligraphikus írással be kellett írni a daloskönyvünkbe, lehetőleg csinos iniciálékkal díszítve. Daloskönyveinket szerdán és szombaton délutánon-

ként átvizsgálta. Ugyanazon időtájt ájtott Zalánból ZAYZON tiszteletes úr is, ki a dalok dallamára megtanított. Ezen módszer mellett a három tanév alatt 200 dalnál is többet tanultunk be. Kiemelem itt, hogy ezen tanévben aránylag sok szentimentális német dallamra szóló dalt (pl. 1. Nyögdelő gyenge nemzet, 2. Be gyönyörű este van, 3. Galambom édes, 4. Vedd a füzért homlokodra, 5. Egy pásztor leány kis báránykát, 6. Hegyen ülök, búsan nézek le róla) és a lengyel dalok közül kettőt (1. Néma hölgy fut a nagy éjszakán, 2. Búsul a lengyel hona állapotján)¹⁵ tanultunk. A következő tanévben aztán mindinkább több, több díszbetűt kellett megtanulnunk, hogy évvégén (III. melléklet) szépírási vizsgálati dolgozatunkra „Fractur” lapokat kellett beadnunk. De a szépírási óráinkon meg kellett tanulnunk, hogy lehet záróleceket, békát, gólyát, vadkacsát, emlékoszlopot, szomorúfüzet stb. egyvonalba kirajzolni, miről a méretek felbecsülését tanultuk meg.

Emlékemben él a sétatéri zene, nem a mai sétatérét értem Sepsiszentgyörgynek, mert azon az egész helyen az állami méntelep lovainak jártató helye volt, hanem a lábas háztól Szemerja felé elhúzódó sétatert értem, amely lábas háznak oldalán egy nagy sárga táblán nagy kétféjű sas fölött ez volt írva, K.K. Bezirksamt. földszintjén pedig az oszlopok közötti fekete-sárga festett korlátfára támasztva feküdtek az örség fegyverei. Ott szólt a rezes banda.¹⁶

A tanév alatti vakációkon Kézdivásárhelyen tartózkodván lementem nagyapónak faházába, ahol ő rendszeren tartózkodni szokott, és a csempekályha világánál hallgattam nagyapó elbeszéléseit. A nagy futásról, amidőn a törökök 1797-, vagy talán 1798-ban utoljára ütöttek be Erdélybe, és pedig a bodzai szoroson¹⁷ át, amikor az összes fehérnépeket, gyerekeket a torjai erdőkben rejtették el, féltett javaikat elásták, a férfiak pedig a templomkastélyokba vonultak be őrizetre. Elmesélte, hogy ő a rozsból és törökbúzából főzött spirituszát 5–6 szekérre rakva hogy szállította át a moldvai határon Ónfalva, Grózfalva (így!), Dormányfalva csángóközségekbe, ha el nem kelt, tovább Bákóba, esetleg Foscaniba (így!). És kapott azokért jófajta magyar ezüst húszasokat, körmöci dukátokat, esetleg „Napoleon d'or-okat”, mert bizony akkor Moldvának nem volt saját pénze. Elmesélte, hogy gyerekkorában örmény kereskedők teveháton is hozták a keleti árukat, perzsaszőnyegeket, citromot, narancsot, datolyát,

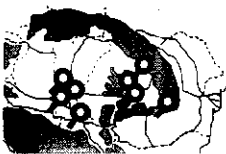
szentjánoskenyeret és jóféle teát. Mivel pedig még az én gyerekkoromban is a határon túlra való kereskedés könnyen ment, a kézdivásárhelyi nagyszámú iparosság is ott értékesítette áruit. Így pl. KUPÁN bácsi, a kalapos céh atyamestere összeszedvén a kalapos mesterek gyártmányait, maga vitte azokat át Moldvába értékesítés végett. Éppen így szedte össze a csizmadiák atyamestere a rámás csizmákat, a vörös szattyanbőrökből készült kifordított, varrottas talpú csizmákat, melyek itthon ugyan egy új forint és harminc–negyven krajcárba kerültek, de a határon túl már Dukát és Napoleon d'or volt az áruk. Ezenképpen jártak el a többi céhek atyamesterei is, tímároké, cserzővargáké, bútorasztalosoké stb. mind. (Nagy volt pedig a forgalom Galac felé is, mert jól emlékszem, hogy az egyik SZABÓ András nénitől örökölt házukban lakott egy piaci árus, ki Galacról hordta a narancsot, citromot, teát, kávé, és a házbért ezen árukkal fizette.)

Ezen tanév nyarán történt, hogy atyám ragyogó arccal, de könnyes szemekkel tért haza hozzánk, fennhangon kiáltva: „nagy öröm ért minket, megverték minket a poroszok, estére fényesen kivilágítottunk!”¹⁸ Volt is olyan fényes kivilágítás Kézdivásárhelyen, amilyen azóta sem volt többször. Másnap pedig nagy hálaadó Istentisztelet tartatott a kézdivásárhelyi ref. templomban, melyre még a kantai barátok is feljöttek miseingben, az isteni tisztelet végeztével pedig lement Kantába az egész gyülekezet, ahol a rom. katolikus templomban fényes „Te Deum” tartatott.

Ezen vakáción történt meg, hogy egy délután, Torjára, a BENKŐ Dénes úr bátyámhoz igyekezvén gyalog, utolért egy fehérvászon nadrágos, sötét kabátos úr, kinek kabátja alól kilátszott a vörös ing. Beszédbe elegyedvén elmondta, hogy ő Futásfalvára igyekszik, LUKÁCS kapitány úrhoz (kinek kertjében 500 almafa volt, de mindenik más-más fajtájú) és sok minden szépet mondott GARIBÁLDI-ról. Belemelegedvén a beszédbe, tőle tanultam meg ezt a nótát:

Kerek ez a zsemlye,
Nem fér a zseembe,
Ketté kéne vágni,
Úgy kell megpróbálni
Éljen GARIBÁLDI!

Az 1866–67. tanév új jelekkel kezdődött meg számomra, mert szüleim meggyőződésén arról, hogy a közhangulat ellen kellemetlen lévén cselekedni, engem

is a többi ifjúsággal egyezően „expora” adtak és pedig jó szerencsémre a TÉGLÁS néni expójára. Az expó rendszer értelmében 7 fizető és 1 nem fizető növendék alkotott egy expót. Minden fizető növendékért kellett évente 18 o. é. forint főzési díjat fizetni, azonkívül egész évre 1 véka fuszulykát, 4 bécsi font húsnak az árát. Ezért mindennap megkaptuk húsleves-, sóbafótt- és mártásból álló ebédet és valamely főzelék- vagy túrós puliszkából álló vacsoránkat. A kész ételeket nem fizető társunk hozta be a collegiumba a kifőző helyről és ugyan ő vitte vissza az üres edényeket. Az étkezésnél pedig sorrendet kellett tartanunk, már azért is, hogy a hús vagy más étel szétosztása igazságosan történjék, amennyiben a sorrendben az utolsó volt az osztó. A kásztrolós túróspuliszka 8-felé való osztásánál, ilyen szisztéma mellett megtanultuk a körnek pontos 8-felé osztását.

Ezen tanévben már zászlók alatt mentünk a vasárnapi Istentiszteletre és pedig: I. k.o. piros, II. k.o. fehér, III. k.o. zöld, IV. k.o. kék zászló alatt. A Templom utcában sokszor párhuzamos rendben ment a 3 első osztály.

Itt említsem meg, hogy mindjárt a tanév elején vezényeltek ki minket a ref. templomhoz, hol a várkastély egy olmadozó falrészletét és bástyáját kőműves mesterek bontogatták, mi hosszú láncot alkottunk és egyik a másik kezéből adta le a követ, a kastély kijárata mellett álló épülethez, amelyből később, ha jól tudom, elemi iskola épült.

Szomorúan emlékszem vissza, hogy jó rajzoló FÜZI tanár uram sikertelen fáradozott velem, hogy engem a germán-nyelv elsajátítására serkentsen. Egy délután BRASSAI bácsi „Okszerű vezér”-éből betanulásra feladott négy soros körmondatban egy „das” helyett „der”-t mondván, ő engem órák után elpáhol. Másnap délután aztán közölte velem, hogy minden délután 4 óraker német leckére kell előállnom. Persze az ő fáradozása – éppen úgy, mint Makón STEINER igazgató úré is – ugyan kárba veszett, mert még ma sem tudom, hogy pl. az ajtó „der”-e, „das”-e vagy „die”?

Meg kell említenem, hogy ezen tanévben nagy zenei-mű élvezésében részesültünk. REMÉNYI Ede hegedűművész ragyogtatta előttiünk tehetségét, a „Repülj fecském ablakára” és „Szeretlek én egyetlen egy galambom” dalokat, POLÁNYI zongoraművész kíséretével. Énekóráinkon egy újabb lengyel dalt tanultunk meg, amely így kezdődött:

„Óh te méltán lángzó forró lengyel,
Fájdalmaidnak öléből életre vidulj föl.
Itt rád vád s győtrelem vár,
Mit zsarnok dolyf reád tár,”
etc. etc. (ma nem lehet leírni.)

Ezen tanév záróvizsgálatán nyilvános szavalóverseny volt a harmadik osztályban, szokásosan VÖRÖSMARTYnak „Élőszobor” című költeménye volt a verseny tárgya, s habár keményen pályáztam is a dicsőségre, a pálmát az orrom elől DOBAI Jancsi vitte el.

Nem emlékszem egészen, ezen tanév végén vagy a következő elején vonult-e fel a Székházba gróf KÁLNOKY Dénes 4 fakó lovával vontatott kocsiján, mint Háromszék főkirálybírája, megnyitni az annyi év után első „Sedria”-t. Megértük, hogy a piros, fehér, zöld színek egy zászlóra kerüljenek, de a lábsházról is lekerült a kétféle sasos sárga tábla és helyébe fehér került a magyar címerrel.

Az 1867–68. tanévtől kezdve BARTHA M. tanár úr felügyelete alá kerültünk, „Wasmivel” a „Was sagt er”-ek végképp kiköltöztek a lábas házból, olyan bátran énekeltek a collegium udvarán az

1. „Isten adj hazánk felett...”
2. „Fel, fel vitéz, fel erős, fel erős, fel erős magyar nép...”

3. „Már a vár fokán...” kezdetű magyar indulókat, és amellet vígan éltünk az expó jóvoltából. Tömegesen bifálva be a „De-bello, gallico”-capujait, nem felejtve el AESOPUS meséinek előző évről elmaradt darabjait.

Ám, ha szorgalmasan bifláztunk is, de a délelőtti iskolazárás után, kimenve a mai szövőgyár akkor üres telkén keresztül a mai dohánygyárnak akkor is bekerített telke mögé, már gyakorlatilag igyekeztünk tudomást venni a szemerjai akkor még finom kicsiny sárga levelű dohány minősége felől, VASS Dénes, CSISZÁR Pál, SIPOS, KILYÉNYI András és mások társaságában egy ilyen alkalommal megmentettük egy dohánycsempésznek egész dohánykészletét a spinát huzároktól. Máskor meg azzal szórakoztunk, hogy a CSISZÁR Pali jó társammal közösen bírt egycsovű pisztolyból, saját gyártmányú puskaporunkkal célba lövöldöztünk. Évközben már kiváló eredményeink voltak, hogy CSÖSZ János tanuló társunk a szemerjai templomban, KILYÉNYI András pedig a kilyéni templomban tartottak ref. Istentiszteletet, és mi osztálytársaik, iskolai engedéllyel mind kivonultunk oda.

Szegyenkezve bevallom, hogy a szemerjai pat-
tak partján céllövészeink alkalmával már megismer-
kedtünk a Jenigde, Damenzigarett, Inlander és Latos
dohány nevű kincstári termékekkel, de ezenkívül a
„Szemerjai-papusá”-val is, melyet aztán egy, a Csiki
utcán lakó öreg bácsi vágott föl finom dohányvágó gé-
pén laskadohánnyá és nem kellett a „Cornelius Nepos”
bekötési tábláját agyonfaragni. De a Latos dohány
jussán későbbi időben megtanultuk az új és a régi súly-
mértekek között való váltószámot. Mert a Latos dohány
ára 17 krajcár volt és a bécsi latt = 17 gramm, mert hogy
el ne felejtsem, akkoriban a húst bécsi fonttal mérték.
(Egy bécsi font ...)¹⁹ A gabonát vékával, a bort kupával,
itcével, meszejjel. Kilyénben persze a SZÉKELY
Gergely családdhoz voltunk uzsonnára meghíva.

A tanév végén a „Herceg SCHWARZEN-
BERG Csarnok”-ban²⁰ tartott nyilvános vizsgálatunk
alkalmával a „Rendületlenül” című költeményre volt
nyilvános pályázat kítűzve, melynek egy császári arany
jutalomdíját CSŐSZ János tanulóársam vitte el elő-
lem. Erről a csarnokról jut eszembe az akkor annyival
is inkább köztudatba ment tény, hogy előttünk történt,
midőn CSÁSZÁR Bálint uram a POTOCKI uram bolt-
jában megvásárolván a stemplis papirost, arra ráírt va-
lamit, de tévedésből nem porzót öntött az írásra, hanem
tentát. Akkor aztán másik stemplis papirosra írva az
állítólag azonos tartalmú szöveget, azt megszártva,
gondosan zsebredugta. POTOCKI uram az eldobott
papirost felvéve, arról leolvasta, hogy CSÁSZÁR Bá-
lint tetemes összegről szóló ajánlatot szándékozott
beadni az akkori pénzügyigazgatósághoz a sepsiszent-
györgyi regale bérletek fejében. Nosza rajta, BOGDÁN
és POTOCKI uramék, egy még nagyobb összegről szó-
ló ajánlatot adtak be, és csak a versenytárgyaláson tűnt
ki, hogy CSÁSZÁR Bálint a zsebében felejtette az
offertet.²¹ A következő időszakban aztán CSÁSZÁR
Bálint sutytyomban adta be bérájanlatait és ezzel kez-
dődött Sepsiszentgyörgy városa anyagi fellendülése és
a város lakóinak megrendíthetetlen bizalma CSÁSZÁR
Bálint személye iránt.

Nem végzek talán felesleges munkát, ha a
nyelvhasználtra nézve megjegyzem, hogy még ekkor
is vajúdott az egyének megszólítása, folyt a kegyed,
nagysád megszólítás divatja, de nem múlt el a „Hon-
derű” stílusa sem, melyről a következő, VAS Gereben
művéből való idézet szolgáljon:

„Ifjú: (Tonelépésben közeledik a háziasszony-
hoz, kezét csókol és köszönti) Óhajtám tiszteletemet
tenni a teinsasszonynál.

Úrnő: Kegyed révén a jogászi minőség való-
jában létezendik városunkban.

Ifjú: Ez irányt jelöltem ki életcéloml!

Úrnő: Nemes célját a polcok magaslatáig
akarja ön egykor beszárnyalni, – vagy mint a jog-
védelem apostola fog küzdeni az elnyomott felek
igazságáért?

Ifjú: A jövendőnek burkaiban rejlik még sor-
sornak ujmutatása!

Úrnő: Ígérje meg kegyed, hogy kedvenc gyer-
mekemnek védkarát nyújtandja és az ifjú élet görön-
gyein iránytűje leend.

Ifjú: Szent kötelességemnek érzetében ígérem,
hogy lámpája leszek a zajló tengeren, hogy örvényeitől
megóvjam.

Úrnő: Az anyai kebelnek ihlete súgja nekem,
hogy kegyedben a vezércsillagot lelém fel és sugarai
szerencsésen vezérlendik magzatomat.”

Más idők, más kifejezésbeli szokások. Ma az
Élet, Ember, Gondolat szokását éljük.

A lefolyt három tanév alatt mi, a négy össze-
tartó kézdívasárhelyi családnak fiai sokszor róttuk a
Kézdívasárhely–Sepsiszentgyörgy közötti országotat,
és ebből a sok utazásból az első karácsonyi vakációi út
volt a legemlékezetesebb, amennyiben Sepsiszent-
györgyről nagyon szép időben indultunk el, de már a
Szépmezőn elkezdett fájni a „Nemere”, amikor be-
értünk a brassói–berecki főútvonalba, már elkezdett ha-
vazni, Maksán már meleg bort itatott velünk HOSSZÚ
nénikénk, Csernátomban pedig az „Itt a bakánál, leg-
jobb bort innál” című korezmánál egyik társunknak
lábát már hóval kellett feldörzsölni, és a nagy hófűv-
ásokban alig tudtunk hazavergődni Kézdívasárhelyre.

Akkoriban Sepsiszentgyörgyön még csak a
négy középosztály volt felállítva, és így szüleinknek
választani kellett, hogy melyik collegiumban folytas-
suk tanulmányainkat. Mivel pedig NAGY Géza tanu-
lótársam testvérei a nagyenyedi BETHLEN főtanó-
dában tanultak, én is HANKÓ Iván társammal oda vándoroltam.
És egy szép augusztusi délután megindult a két borított szekérből álló karaván, az akkor egyedül
lehetséges úton, a Székelyföldön keresztül. Nagyenyed
felé, hogy 4 napi bolyongás után kiköthessen a két

szemközt néző nyíllal átlőtt nyakú hattyúból álló címtáblájú vendégfogadóban. A vándor csoport feje MOLNÁR Dénes teológus volt, mellé sorakoztunk NAGY Béla II. é. theol., ZAYZON Albert I. é. jogász, SZOTYORI J. I. é. theol., NAGY Gyula II. é. philo-
 sophus (vagyis VIII. g.o.t.) NAGY Géza, HANKÓ Iván és jómagam V. g.o. tanulók, MOLNÁR I. mézeskalácsos fia, kinek az apja volt a szekeresünk és még két-három kisebb társunk és a két kocsis. Uramfia, micsoda karaván volt! – ahány diák, annyi láda, és a szekér oldala is kantárba rakott töltöttkáposztás fazekakkal és turos tarisnyákkal. A pakolás, búcsúzkodás Kézdivásárhelyen délig tartott, úgyhogy csak később délután juthattunk be Kászonyjfaluba. És itt kezdődik igazi deáki életem. Némely gastronomiai megnyilatkozásom alapján köz-
 akarattal az elemőzsiás tarisnyák, káposztás-fazekak és turoskupák directorává kiáltván ki azzal, hogy úgy igye-
 kezem, hogy az utolsó, gerendi stáción is maradjon még valami. Étkezésünk közben egy másik szekér érkezett oda csupa diákkal. Meg kellett tanulnom, úgy énekelik állva a köszöntőt, „Gaudeamus igitur”, – és –
 akkor azon éjszakára meg van kötve közöttük az örök béke, és egy asztalhoz költözik a két felekezet. De csak akkor lőn nagy ijedségem, midőn NAGY Béla odasúgá nekem, Lajos, maga vigyázzon a dugókra. Egyszóval nekem, 14 évet múlt gyerekembernek kell vigyázznom, ha idősebb társaim eleresztik a gyeplőt. Nos hát most is megveregetem a vállamat, amiért reggel 2 óraker – mi-
 kor a siserahad aludni tért – kabátom jobb zsebéből előadtam az össztársaság által elfogyasztott 12 számú boros és a 11 borvizes üveg dugóját. De addig megeregt a nóta, és én együltömben, stantepede, meg is tanultam a deáki életre legszükségesebb tudnivalókat:

1. Kórus: (Kört, kört, köréneket és jó bort Szeretjük mindnyájan.)

N.N. (akire rámutatnak) kedvesed neve.

Szóló: Eulália (Eufrosina, Leokádia, kinek mi tetszik)

Kórus: Eulália, Éljen! éljen, éljen, mindkoron.

NB. (Ez alatt a töltött poharat a felszólított N.N. ki kell, hogy igya, a többi meg nézi.)

Kórus: (Jaj de, jaj de, jaj de kár,

Üres a pohár:)

Kórus: Kört, kört, köréneket és jó bort...

(és ez így megy mindaddig, míg minden résztvevő megitta a maga egy pohár borát.)

2. Ha a diák útra kél, s útra kél,
 Friss cipóval vígan él, vígan él!

Egy, két pohár krampampuli
 Ezer milljom paropli
 Juphaidéra, juphaida
 Juphaidera, juphaida – (és változatai).

3. Igunk, igunk barátim!

Rövid az élet, örök a sír,
 Ne nézz, ne nézz a jövőre, Élvezd a jelent,
 Igyál, és ne sírj! –

4. Keserge, Fiuk, az Isten áldjon meg,
 Én is iszom, igyatok.

Mert nem nézhetek vidáman

Végig elpusztult hazámon,

Csak mikor részeg vagyok.–

Közbe-közbe aztán egy-egy hazaszóló lelkesítő dal is elhangzott.

5. Székely vagyok, szabad bércek szülötte

Kapum előtt foly el a Nyárad vize,
 Szabadon foly, de hogyha mi gátolja
 Kicsap akkor rét-, mezőre, szántóra.

6. Bekecs alatt Nyárad töve,
 Ott egy kunyhó zsuppal földve,

De belseje aranybánya,

Arany benne egy kis lányka,

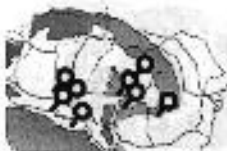
Ihajja! – (és a többi.)

A muri végén pedig, felállván a társaság, elzengé a „Gaudeamus igitur”-t.

Amikor beszámoltam KOVÁTSY Bálint uramnak a dugókkal, kiderült, hogy vértint való atyafiak vagyunk anyai ágon, és bevitt engem aludni a vizit-szobába.

Másnap reggel aztán állatkímélési szempontból gyalogosan másztuk meg a Nyergestetőt, ahol illetődéssel szemléltük meg a szabadságharc idején hányt védelmi sáncokat (melyekről csak később tudtam meg, hogy azokat éppen édes atyám építette volt), és erre mind felültünk a szekerekre, nem számolva az akkori lejtő meredekségével és hogy csak a lovak farhámával volt fékezve a rohanásunk. Mikor Isten kegyelme szerencsésen lesegített a lejtő aljára, megfogadtuk, hogy ezután lejtőre is csak gyalogosan járunk.

Ebédidőre Csíkközmasra értünk, honnan pár lépés volt a csíkszentmártoni papirosmalom. Csak természetes dolog, hogy a 3 órai etetési idő alatt a malom vezetőjének szívességéből alaposan megtanultuk a me-

rített papír gyártását. Megtanultuk a kender és len rongyok szétválasztását, a rongyok fehérítését, a rongyoknak „Hollender”-ben való aprítását, a szétfoszlattott rongy masszák(jának) enyvezését és a most már kész papírmasszának merítését, és a merített lapnak nemez lemezekre való fordítását, a felesleges nedvességtől való kipréselését, a szárítópadlásra való kitegetését. A késői délutáni órákban értünk Zsögödre, ahol nemcsak a fürdőt szemléljük meg, de az ottani papirosmalomban az itatóspapír gyártását is.

Késő este jutottunk el Csíkszeredába, hol egy faluvégi (pardon város) vendégfogadóba szállásoltuk be magunkat. Emlékezetemben csak az éjszakai alvásnak képe őrződött meg, amint mi négyen a korcsomai hosszú asztalon helyezkedtünk el, a többiek pedig, amint lehetett, a hosszú padokon és a szekereken helyezkedtek el. A kisse nyugtalanul eltöltött éj után a nagyobb diákok kissé több fenylvízzel igyekeztek erőfőgyűjteni, és ezután indultunk el a Nagyerdőre. A Hargita lábánál leszálltunk a gyaloglás megkezdésére. Amíg lovaink egy kis szusszantóra megálltak, a hágó kezdetén levő kocsmánál valami nézeteltérés származott fővezérünk és a kocsmai népek közt, pofonok csattantak el a bennszülöttek arcain. De bezzeg rosszra fordult a sorsunk, mert fent a „percal”-on szolgáltra bevonuló szabadságos katonák mulattak, megfelelő számú Marisaikkal és az alólról felszaladó Anis jajveszékeltésére ők le, és – na igen, vezérünk fejét be, másoknak olyan hasbavágást adtak, hogy alig lehetett szekerre föltenni, a harmadiknak vállcsontját törték le, és csak az mentett meg minket, hogy éppen akkor ereszkedett le a hegyen két borért járó kézdívásárhelyi szekér, akinél lőfegyver is lévén, és azokkal az emberekkel túlsúlyba kerülve, megszűnt a harc. De bizony mi Szentese gyházas–Oláhfaluiig folyton szűköltünk, hogy az erdei gyalogutakon elébünk kerülnek a katonák. A falusi korcsmákban nyerték aztán sebesültjeink az első esélyt. Magunkat kipihendők, ott időztünk délig, és ezen idő alatt meg akartuk látni, hogy és miként legeltetik a falu bikáját a kizöldült torony tetején és mikor üldözik a tarka-jézust az erdőn keresztbe vitt lajtorjakkal²³, de a falusi mester tanácsára mégiscsak jobbnak láttuk átsétálni a szentkeresztbányai vas-hámorhoz, ahol szeretetteljes fogadtatás után HROBONYI igazgató úr aprólékosan bevezetett a vasöntés titkaiba. Ismereteink itt is gyarapítván, estére bevonul-

tunk Székelyudvarhelyre, ott is a ref. collegium udvarára, ahol a collegiumnak seniora hamarosan szalmát kerítvén, pompás, jó ágyakat készített nekünk az egyik tanteremben. Másnap reggel, a mi sebesültjeinket amíg a doktorok reperálgatták, mi megfürdöttünk az udvarhelyi sósfürdőben és megtekintettük a Jézus Kápolnát, és elindultunk Agyagfalvára, Nagyalambfalván. Gagyon át (hol ugyan hiába kerestük az elvetett aranymag természetét) Marosvásárhely felé.

Marosvásárhelyen egy, a főtéren, a BODÓ-kútjához közel eső vendégfogadóba szálltunk be. A BODÓ-kútja nem szólalt ugyan meg a mi kedvünkért, de a káposztás faezek is szörnyen megürültek. Fővezérünket a vásárhelyi kórházban hagyva súlyos fejszélével, Nyárádtó és Kutyafalva mellett elhaladva, ezen ötödik napon elindultunk Enyed felé. Déli időre az Aranyos folyó hídja mellett eső vendégfogadóban²² kötöttünk ki, hol már csak a túrós bödönök segítettek ki ebéd dolgában, mivel mi nem számítottunk ezen ötödik napra, mert a tarisnyák szalonna tartalma „Tabu” volt számunkra. Még jókor délután beértünk Nagyenyedre a collegiumba, VITUS senior úr hamarosan „dislocala” is minket, és mivel szalma ugyan bőségesen állott rendelkezésünkre, hamarosan megteltek a szalmazsákok is, hogy jó nyugodt éjszakát tölthessünk el, de előbb, mivel a déli rántott tőrő igen nagy üreget hagyott gyomrunkban, amúgy frissiben a híres „Enyedi dög”-ből is falatoztunk.

Az enyedi collegiumban azon időtájt u.m. „mentor sistema” rendszer uralkodott. A gymnázium hat alsó osztályának tanulói seregéből és VII., VIII. osztályosok (filozófusok) közül, kiknek naponta fel kellett mondanunk (ami leginkább a latin-, görög-, magyar irodalom-, történelemből föl adott könyvnyelvküliek felmondásából állott), és akik kezelték zsebpénzünket.

A collegiumi törvények megtartása fölött egy, a theologusok, jogászok, filozófusok által választott juratus testület működött. s amelynek élén a megválasztott senior állott (ezen évben VITUS úr) és hű társa, (a) contra scriba. Minden panasz és kihágás megvizsgálása a juratus testület elé tartozott, melynek ítéletei fölött a tanári testület őrködött. Minden lakószobának megvolt a főnöke, primárius és másodfőnöke, secundárius, kik a szoba rendjére, tisztaságára felügyeltek és a mentorságuk alá tartozókat tanulmányaikban segítettek. Szegénysorsú tanuló társainkat a collegium nem-

csak teljes tandíj, lakásdíj, fűtődíj elengedésével, hanem naponta 2 ingyen cipő adásával is segítette, az általuk végzett szolgáltatásokért kisebb jutalmakkal is segítette. Az V–VI. osztálybeli csoportba eső szegény tanulókat, akik minden kedvezményt élveztek, akiket neuter-eknek neveztek, kik úgyszólván rendőri szolgálatot teljesítettek, ezekből teltek ki a párosával szolgálatot teljesítő kapuőrök (cursorok) és a fő éjjeli őrök (vigilek), kik néhanapján a collegium kórházában is elég jó díjazás mellett ápolói szolgálatot is teljesítettek. A négy alsó osztály szegény tanulóit pedig seperték a szobákat, folyosókat, udvart; fát és vizet hordtak be a szobákba, és éjjel felváltva őrködtek a folyosókon. Megfelelő díjazásért kosztot is hordtak be (mert akkor nem volt közétkezés), és a lustább diákoknak megfelelő díjazás mellett még mosdóvizet is hordtak be, és naponként segédkeztek délelőtti 11 óra után, a collegiumi cipők kiosztásánál. Bezzeg megindult az üzlet a cipőkiosztás után a hangos „ki ad el cipőt?“, „Ki veszen cipőt?“ kiáltásoktól. Az elmondottakból megérthető, hogy lehetett az, hogy pl. okáért egy háromszéki tanuló, kinek kezébe édesapja, mikor őt az igazgatói irodában ott hagyta, 20 krajcárt tett le évi költségül, mégis mikor hazatért, 2–3 forintot vitt haza. Amikor én enyedi diák voltam, a theologiai, jogi facultásokon, a VIII. gimnázium(i) osztályban, a tanítóképződében összesen 1160-an voltunk beiratkozva, akik közül 300-an kaptunk hazulról ellátásunkra kisebb-nagyobb összegeket.

Ezen tanévban mutatta be FABER tanár az ő emberi hangot utánzó beszélő gépét az enyedi collegiumban az ifjúság nagy gaudiumára. Az ő gépje az emberi gégecső- és szájüreget utánzó szerkezet volt, mely(hez) a gégefőnek, szájüregnek, nyelvnek minden mozgató izmát billentyűkkel összekötött emeltyűszerkezet tartozott, hogy a műizmot szükség szerint feszíteni vagy elernyeszteni lehessen. Mondanom se kell, hogy a billentyűzet kezelése nagy gyakorlatot igényelt. Az egész szerkezet emberi, éspedig női alakra volt formálva. Hozzá tartozott a beszélőgéphez a tüdőt helyettesítő fújtató, melyet a kezelő a lábával hajtott.

FÁBER tanár bemutatván beszélő gépének szerkezetét, megkérdezte ezen nőalaktól: mi a neved? A felelet volt Eufrozina (ropogós r-rel); ki készített? Fáberr tanárr! Mit tanultál a kollégiumban? Ki ad el cipőt? Ki veszen cipőt? (célzással a d.e. 11 óra utáni cipőosztásra). És elmondatta a géppel, hol, merre járt a nagyvilágban.

Azóta sok minden furfangos gépezetet építettek. de egyet se olyant, melyik ezt a munkát teljesítette volna.

Amint hírtelt, a feltaláló megőrült, és Eufrozina agyonverte. Este 9 órakor a contra scribával az élükön megjelentek minden szobában az appaditorok névsorolvasásra, távozásuk után le kellett feküdni.

A collegiumi rendnek éber ellenőre pedig HEREPEY Károly²⁴ tanárunk (szabadságharci tüzérkapitány volt). A rendtartás előírta, hogy mikor a felügyelő tanár belép a terembe, mindenik tanuló az ágya végéhez áll, és figyel a tanárra. Egy ilyen alkalommal esett meg, hogy midőn HEREPEY úr belépett, alsó sor 1. szám alatt eső termünkben kettős kihágáson kaptam rajta, mert az ajtóhoz legközelebb álló ágyamon feküdtem és regényt olvastam. Ám mialatt én ágyam lábánál vigyázzállásba helyezkedtem, tanárom szeme megakadt a kályha melletti fatörmelékben, és hatalmasan kérde, „Urrraim, micsoda szemét ez itt?“ Azonban keményen reámesett tekintete, és mivel mély hallgatásban voltam merülve, felkapá a szögletből a nyírfa seprőt, bozontos végével fogva, fonott végével elkezdett engem suprikálni. Bámulva hajtám oldalra fejem, „Hát te ütése ne érje fületem; elem áll, reám zavall. „Hát te gyalázatos, még csak nem is sírsz“, és jól képen teremte. Mire én így: Tanár úr kérem, jelentem alásan, engem nem illetett a kérdés, mert itt van úgy a primárius, mint a secundarius úr. „Te számár – mondá ő, miért nem szóltál előbb“ – és ezzel kész volt a barátság.

Mulasztást követnék el, ha meg nem említeném, hogy azon időben a nagyenyedi collegium minden theologusnak, jogásznak, filozófusnak, képezdésznek, minden igazolt szegény tanulónak 2 ingyen cipőt adott naponta segélyezésül. Ezen jótéteményen felül minden tanulót, aki beteg lett, saját kórházában gyógytáta, ősszel-egy párszor a collegium gyümölcsösébe vitte el szüretelni. Szüretkor pedig a miriszlói szőlőbe szabad bemenetet engedett a tanulósergeknek. A Felenyed felé eső fűrészmalmánál saját uszodájában ingyen tanította úszni.

Ezen tanév alatt a karácsonyi vakációra KOVÁTS József uram bátyám, br. BORNEMISSZA alsódetreheimi jószágigazgatója invitált meg. Mi négyen KOVÁTS úr fiával és Enyeden növeldeben járó leányával és a Béla fiú mentorral a Felvincről Tordáig húzódó nagylapályon, verőfényes napon utazva Aranyosgyéres felé, folytonosan daloltunk, énekelve az akkor divatos dalokat:

Fakó lovam fel van kantározva,
El is megyek a rózsámhoz rajta,
Repülj Fakó szikrázzék a patkó,
Ez a kislány de kedvemre való.

.....

Arra kérem, arra kérem Török bíró uramat,
Ne löjje ki, ne löjje ki alólam a lovamat,
Patkó pál leánya férjhez mén,
Annak a lakodalmára megyek én.

.....

Nagy szélfúvás van,
Nagy szélfúvás van,
Nagy szélfúvás van a pusztába,
Szerelmes vagyok egy kislányba. –

.....

Nincs cserepes tanyám,
Se szűröm, se gubám nékem,
Kőből a nyoszolyám,
Nem különb a párnám nékem,
Vihar mossa a takaróm fehérre,
De az igaz betyár
Mégse kerül mindjárt kézre. –

.....

A kapusi kanális, kanális,
Elhagyott a babám is, babám is,
Ha elhagyott, hagyjon is, hagyjon is,
Megélek én egyedül magam is, magam is. –

.....

Nincsen kedvem, mert a fecske elvitte,
Egy száraz jegenyefára letette.
Akkor leszek édes rózsám én még víg,
Mikor ez a jegenyefa kivirít, jegenyefa kivirít.

A nagy dalolás közt eljutottunk Egerbegyig,
hol igen akurátus disztótoros vacsorával várt reánk József bátyám uram másik leánya. Onnan a társaság egy része szánon vonult a detremi kúriába.

Két nap múlva Mezőkökon át elmentünk szánon a mezőtóháti halastóhoz jégalatti, öreg hálóval való halászatra. Karácsonyra megjött Kolozsvárt lakó nagybátyám fia is, kit akkor ismertem meg.

A húsvéti vakációra Kolozsvárra dirigált atyám nagybátyámhoz, és én a jó diligenssel Tordán át hiány nélkül jutottam el nagybátyámhoz, útközben megbámulván a tordai hasadékat.

Atyám, ki akkor az orsz. telegkönyvi felméréseknél volt alkalmazva Bánffyhunad mellett, szeke-

ret küldött utánam, és én Gyalun, Gyerővásárhelyen, Körösfőn, Bánffyhunadon át eljutottam Székelyjóra, és két nap után vissza Kolozsvárra, Kolozsvárról Nagyenyedre. Enyeden a studiumokon kívül a collegium mellett lévő díszkertben is munka várt reánk, mert minden osztálynak a kert gondozásából egy részlet jutott. Ezen díszkert mögött terült el nyári tornahelyünk, míg a téli nagy tornaterem a templom várkastély(á)ba esett. (Ebben a teremben tartották a nagyobb ünnepélyeket.)

A pünkösdi vakációt ismét Alsódetrehebben, KOVÁTS J. úr bátyámnál töltöttem, hol naponta felmászván a szőlőkön keresztül a hegytetőre, a görög aoristusok alaposabb tanulmányozására, s a tetőről végigtekintve a Pietrosul, az Ünökő, a Vlegyásza, a Retyezát és Fogarasi havasok, és a háttérben emelkedő Hargita által körülhatárolt térségre, láttuk majdnem egész Erdély határait. A hegy túlsó oldalán ültetett erdőben meg azt láttuk meg, hogy milyen óriási károk okozhat az apácahernyő.

Ebben az évben állították fel a m. kir. honvédsereget és a honvéd huszár toborzók eljutottak Enyedre is, amikor KÖVÉR András és NAGY Ferenc volt szentgyörgyi osztálytársam és SZŐKE Vilmos enyedi osztálytársam honvéd huszároknak csaptak föl.

Az V. g. osztályon szerencsésen átlábolván, megjött a nagy vakáció, és azzal MOLNÁR J. kézdívásárhelyi mézeskalácsos is két ekhós szekerével, hogy haza vigye a fiát és engem, és hogy megtöltesse hordóit Marosvásárhelyen színmézzel. Hazafelé tehát ismét Marosvásárhely felé indultunk nagy vígan. De hogy a hordók megteltek mézzel, annál inkább lépésben indultunk Gagyon, Oklándon, Előpatakon át Vásárhely felé. Utunkban a Rikán átmelve Réka sírjánál is megálltunk Réka emlékének adózandók. Még Enyeden csatlakozott karavánunkhoz egy bérkocsis 5 bardóciszéki tanuló társammal, és ott tartottuk a búcsúzóit, mert a felsőrákosi korcsmától utaink elváltak. Onnantól kezdve csikóink csak lépésben haladgattak, nem bírván a mézterhet, igazolván, hogy „mézből is sok, ami sok”. Így baktattunk Köpecen át, hol akkor éppen „nem volt baj”, hacsak siralmas gyaloglásunkat nem tekintjük bajnak. Estélig mégiscsak beérkeztünk Hidvégre, másnap reggeltől délutánig beértünk Alsócernátonba, az „Itt a bakánál legjobb bort innál, hogyha megállnál” korcsmánál búcsút mondtam MOLNÁR bátyámnak, és alkalmi szekerrel hazamentem Kézdívásárhelyre, hová

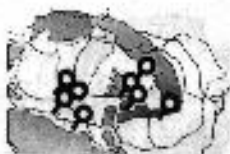
még elég jókor érkeztem, hogy segíthessek testvéreimnek a szénatakarásban.

A nagy vakáción pedig én is vígan üdültem. BENKŐ Dénes úr bátyám meghívott a Büdös-fürdőbe felállított bungalójába feredőzni. A kitűzött nap reggele előtt egy nappal elindult a zsúppal, ponyvákkal, konyhaedényekkel, élésládákkal, ágyneművel megrakott szekérrel, az utána kötött bivallyal egyetemben a Torja pataka mentén, úttalan úton, hogy másnapra fel legyen verve a feredői úrilak, a konyhával együtt. Másnap mind Dénes bátyám, Veronka néném, BERNÁT Bertával (egy nyári testvéremmel) el – kikocsiztunk a híres fürdőre, tudja Isten hányszor kelvén át a Torja- és Bálványos-patakokon. Nagyszerű kunyhótábor várt ott minket három utcában, 60 drb karók között ágból jól megfont putriból és a szükséges melléképületekkel (konyha, félszer a bivalynak, esetleg a szekérnek). A mi kunyhónknál a karók közé szalmát is fontak, és azonfelül belől nagy ponyvák voltak felfeszítve. Földbevert karókra voltak felépítve az ágyak és az asztalok. A lécajtót éjjelre ponyva fődte. Egyedül a kantai barátok építettek maguknak deszkából fényűzőbb palotát. Onnan, a magasba épült nyári táborból jól lehetett látni a kovásznai „Tündér Ilona-vár”-ra és ugyan az Olt menti „Vapavára”. Ha az említett helyeken porladó ősök szellemei feltekintettek esténden magaslati tanyánkra, csodálkozva tűnődhettek azon, melyik késői unokának jutott eszébe és miért jeltüzeket gyűjtani. Mert estéknént a közigyekezettel összeszedett száraz gallyakból fellángolt a máglya. Annak lángja mellett megszólaltak a regék, az ifjúság között pedig sok jó szavaló leány és fiú is akadt, és jó énekes is, felcsendültek a dalok, a zsarátok fénye mellett pedig öregje, ifja egy lélekkel énekelte a „Szózatot”. Sok érdekes intermezzo élénkítette a – többnyire két hétre szabott – üdülést.

Csak természetes, hogy egész napi kirándulásokat is rendezett az ifjúság. Amikor a Szent-Anna-tóhoz rándultunk ki, sok minden cók mókot kellett cipelni, nekem két kulacsot – azóta sem voltam többé soha kétkulacsos – melyeket egyik jó kedvű confráterrel egyetértve vízzel megtöltötteknek állíttatunk lenni. A messze úton vízért epedőknek kemény szívvel kellett megtagadnom a vizet, megmagyarázván, hogy a víz ebédidőre kell, mert a tó vize ihatatlan. Amikor aztán a tónál étkezésünk véget ért, confráter társunk buzzó fohász után megáldotta a kulacsok tartalmát, kérvén

Istent, hogy változtatná borrá. És megtörtént a csoda – bor folyt a kulacsból. Egyéb sem kellett MISKOLCZY Máriának, ki az egész úton vallási vitákat folytatott az egyik fráterrel, rácsapott, mint a kánya a confráterre, hogy meri az Isten szent nevét belekeverní az ilyen profán tréfákba. Bezzeg meglapultunk szégyenkezve megleckéztetésünkért, de nem is volt többé vallási vita. Vita nélkül jártuk meg a „Bálványos várat” is. A Szent-Anna-tó tündéreiből és a „Bálványosvár” mondáiról elég érdekes thema volt. Mikor egy fürdővendég eltávozott, palotája a fürdővendégek közakaratóból az estélie közvilágítást látta el, a lángok martaléka lett.

De lejárt a vakáció is, és ismét vándorútra kellett kelni. Szüleim Enyedre irányították szekerem rúdját, és én ezen alkalommal a karatnai kántortanító úrral igyekeztem kifelé, kinek egyik fia szászvárosi tanár, másik pedig enyedi képezdész volt. Utunk Kászonon, Csíkon, Székelyudvarhelyen, Nagyalambfalván vitt keresztül, Bözödre, a tanár egy ismerőséhez. A földbirtoκος úr medvebőrrel leterített pamlagán ült, az akkor divatos hosszúszerű csibukból eregetve a füstöt, aki másnap reggelig vendéglátó gazdánk volt. Onnan Erdőszentgyörgyön, Balavásáron át le Dicsőszentmártonba utaztunk, másnap pedig Bethlen-Szent-Miklósön keresztül a régi sóúton át Magyarcsesz(t)vére mentünk, tanár útitársunk ismerőséhez. Ezen földbirtoκος fiának volt mentora képezdész útitársam. Egy napi pihenés után Marosújváron és Miriszlón át bevonultunk Enyeden a collegium nagyvendéglőjébe. Ott várt reám a szerencse, mert amint leszálltam a kóborosról, ugyanakkor szállott ki egy előző évi dézsi tanulótársam a gyékényes szekérről, kit atyja hozott vissza a collegiumba. Én azonnal megegyeztem a dézsi bácsival a Kolozsvárig terjedő út fuvardija irányában, és a fogat kipihentetése után búcsút mondtam Enyednek és Kolozsvárra mentem, nagybátyám lakására. Bezzeg nagy volt az öröm öt darab fiú unokatestvérem között, hogy eggyel szaporodott a jámbor csapat létszáma. Másnap már az unitárius collegiumba iratkoztam be, ami azzal a szembetűnő nagy előnnyel járt a más collegiumokkal szemben, hogy a tanár urak minket VI. g. o. tanulókat már önztek és jurátus választók is voltunk. Felvételem ugyan némi nehézséggel járt, mert a jó HERPEY bácsi a nekem adott nyaklevés után annyira megkedvelt volt, hogy többet fel sem szólított az isteni algebrából, amelyet szerinte

még az utolsó kondásnak is tudni kellett volna, az év végéig fel sem szólított, hanem egy ötös calculussal elégitett ki (ami kevésbé kielégítőt jelentett) és amiatt csak nagy fenyegetések és fogadkozások után vétettem föl a VI. g. o.-ba. Itten is divatban volt a mentor sistema, de enyhébb alakban, mint Enyeden.

Az első kedves iskolai élményem az volt, hogy iskolatársaim: DÁNIEL Gábor, PÁLFFY Mór, ÁRKOSI, DIÓSZEGI, GEREI meghívtak a DANIEL Gábor nagybátyjának szőlőjébe, egy kis szüreti lakomára. Nem tudván, hogy mit jelent diáki nyelven a nagybácsi szőlőjébe való invitálás, természetesen szívesen csatlakoztam hozzájuk. Csak akkor kaptam észbe, mikor a fellegvár háta mögé felkapaszkodva a szőlős kertek kerítésén kívül sétálgattunk, és csak miután ÁRKOSI társunk felszólítására két csoportra oszlottunk és a szőlőcsósz ÁRKÓSIékat kísérgette a kerítésen belül, mi többiek pedig nyugodtan besétáltunk a nagybácsi szőlőjébe, akkor lettem tudós a kérdés felől.

Két unokatestvéremmel együtt a collegium bentlakói voltunk, csak a reggeli, déli, estéli étkezésre mentünk haza nagybátyámhoz, a Külső-Monostor utcába, és így bőven nyílt alkalmunk a Kolozsvár vidéki népviselet és népi szokások tanulmányozására. Napon-ta hatszor haladtunk el gr. PÉCHY Manó – akkor még ténylegesen működő erdélyi Gubernátor – lakása előtt, hol kinn állott a díszörség, s kinek ablakai alatt a hadsereg kétszer adott szerenádot, s kinek a kolozsvári Nemzeti Színházban díszpáholy állott rendelkezésére, s kinek tiszteletére az I. emeleti páholsor közönsége udvari toilletben ülték.

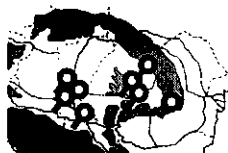
A gymnáziumban pedig szorgalmasan tanulmányoztuk Micipsa háborút, Toldi magyar irodalomtörténetét. ARANYOSRÁKOSI SZÉKELY S. az „unitária vallás történelme” című művét és legfőképp MILNE Edward „Phisiologia” művét, melyet maga BEN-CÉDI Gergely²⁵ igazgató úr adott elő. Ő látva negy érdeklődésemet, mindig előttem helyezte a padra az I méter hosszú gyermekesontvázat és ugyan sűrűn feleltetett engem. (Az évvégi, BRASSAI bácsi elnöklété alatt tartott nyilvános vizsgálaton azzal tüntetett ki, hogy a kihúzott sédát elvette tőlem, és összefoglaló kérdést adott az állat-ország egyes családjainak idegrendszeréről.)

Itt felemlítem, hogy karácsony tájáig csak ritkán kaptam színházba menésre engedélyt, de iskolai

előmenetelem folytán, a leghetlelenebb pénzügyi manipulációk útján hetenként 3-szor is eljutottam a színházba, elválthatlan társammal, KISS Mórral. KISS Mór akkor 13 éves ifjú volt, velem és testvérbátyjával, Dáviddal együtt járt a VI. g. o.-ba. A színmű előadások után elkísért engem KISS Mór a collegium kapujáig, és ilyen sétákon állapítottuk meg végérvényes kritikánkat a darabról és a szereplőkről. Egyforma lelkesedéssel élveztük az operai előadásokat (Troubadour, Nabugodonizov, Mártha, Luida stb.), az operetteket (Tíz leány, egy férj sem, Szép Heléna, Háromcsőrű kacsza, Szép Galathea stb.), a színműveket (Kaméliás hölgy, Két pisztoly stb.), drámaiakat (La Patrie, Bánk bán, Korona és kard, Notre Dame-i toronyőr stb.). A Notre Dame-i toronyőr alapján leitem én KISS Mórnak „quasimodo”-ja. A „La Patrie” előadása alkalmat adott a közönségnek az akkor Kolozsvárra visszatért E. KOVÁTS Gyula ünneplésére, de nevezetes forduló volt KASSAI Vidorné szül. JÁSZAI Mari életére is, mert ő E. KOVÁTS Gyula kívánságára akkor jutott először elsőrendű szerephez, melyet oly kitűnően játszott, hogy mi, az „unit. coll. állósor” 3-szor hívtuk lámpák elé őt, égvörösrre tapsolva tenyerünket a nagy lelkesedéstől.

A szombati és vasárnap szabad délutánokon többször sétáltunk ki nagybátyámnak Szászlónán lévő kis birtokára, hol a nép (KONRÁD. HETZEI, ... stb.) a Kalotainak nevezett magyar viseletben járt, ahol ha nem is akadt nyúl, de annál több Szent László-pénzét (nummulith), Grypheát szedtük ki a Bocsort oldalából, és közelről szemlélhettük RÁKÓCZY György nagyságos erdélyi fejedelemnek gyalui kastélyát, hiszen arra már a Kolozsmonostor végén álló RÁKÓCZY-emlékmű is elkötelezett. A húsvéti vakáción pedig atyám akkor már Kalota-Szent-Királyról szekeret küldött értem és én ilyen módon újból láthattam az egy év előtt látott tájakat. Már akkor közölte velem atyám, hogy felszólítást kapván a honvédséghez újból való belépésre, alighanem a Székelyföldre kap beosztást, ami persze ismét iskolaváltozást jelentett számomra. Kolozsváron kezdtem megtanulni a tanulás módját az élettan és a magyar irodalomtörténet kapcsán.

1869 tavaszán megjött az első honvéd huszár szakasz is, és azzal két enyedi huszárönkéntes társam is, már mint huszárörmesterek. Onnan kerültek föl a Ludovika Akadémiába. Ezen tanév második felében kezdték építeni a „Keleti vasutat”, mely Nagyváradtól

Brassóig húzódtok. Csak természetes, hogy mint aféle tudnivaló ifjak gyakran rándultunk ki a kolozsvári pályaudvar építési munkálataihoz, megtekintendő a híres-nevezetes „GARIBALDI” nevű segédgép erőlködéseit. Mert ám ennek a kis lokomotívnek történeti is voltak. Gyulafehérvártól Felvincig hajón vontatták fel, Felvincről pedig Tordáig pótkerekekkel az országúton. De már Tordán a híres fából épült rács hídon nem engedte keresztül a városi tanács. Nagy volt elálmélkodása a nemes tanácsnak, midőn a város közepén 4-5 szekérről kezdték összeállítani a piac közepén a híd előtt szét-szedett lokomotívot. „Si non e vero, e bon trovato”.

Elkövetkezett a tanév vége is, és atyám már Besztercén teljesítvén tényleges szolgálatot, én is 2 hétre hozzá utaztam diligenszon. Útközben a válaszüti vendéglőben váltott a postakocsi lovat, mi ott megvacso-
ráztunk, s mivel én gr. LÁZÁR E. útítársunk gráciájába kerültem, a tiszteletere adott vacsorán ingyen vendégként működtem. Másnap későn reggel beértünk Besztercére, hol atyám már megkezdé a honvéd zászlóalj megszervezését. Az első sorozáson atyám 1600 Beszterce vidéki ifjúra mondván ki „Auf meine Verantwortung tauglich”, és annak legnagyobb része csakugyan tauglich volt és bekerült a besztercei óriás zászlóaljba.

Új légkörbe kerültem, és aránylag hamar megtanultam én is a „Gán Toch, Herr Nober”-t – szíves kérdésekre, hogy „Váj gidet, váj gidet, jonger Herr?” illendően „Esz gekt, esz gekt mer”-rel feleltem. Rendelt nekem Isten egy hasonló társat, annak a BŐSZÖRMÉNYINEK a fiát, kiről szólt a kortes nóta:

Lefelé folyik a Tisza

Nem folyik az többé vissza.

Éljen TISZA, BŐSZÖRMÉNYI

Alkotmányunk hí védői.

Germán szóra küldték a fiút Besztercére, és vele rándultam ki Borgó Prundra, megtekinteni azokat a sáncokat, melyeket atyám hányattot ki 1849-ben, mikor a honvédsereg kirándult Vatra Dorna felé, hogy Húsvét reggelén megloccsolhassa a fekete-sárgákat.

Dacára a pompás borjúszeleteknek, amit „Bombardir” vendéglőben élveztem, mégis csak ott kellett hagyni Besztercét, hogy atyám új állomáshelyére, Brassóba utazzunk. Az utat Kolozsvárig diligenszon tettük meg, Kolozsvártól pedig Brassóig a BIASINI-féle gyorskocsin, ami akkor a vasutat pótolta. Minden

3 órában új ötös fogat állott a kocsink elé. Az ilyen átfogások alkalmával étkezünk. Első stációink Tordán volt, ahol étkezés közben atyám egy ismerős arcot fedezve fel, minden szó nélkül rágyújtott egy nótára:

TOROCKAI Jankó, Jankó, Jankó,

Elfogyott a bankó, bankó, bankó.

Lette erre örömrivalgás, mert az apostrofát atyámnak egyik aradi honvéd fogolytársa volt. Gyulafehérvárra a késői éjjeli órákban érkezünk be, és mivel a menetrend szerint be kellett várnunk az „Első Erdélyi Vasút” aradi vonatát, volt időnk bőven megtekinteni a várost is, de főleg az emlékezetes gyulafehérvári kazamatákat, hol atyám is néhány hónapig fogva volt 1849-ben.

Gyulafehérvártól aztán Szászvároson, Szászsebesen, Nagyszehenen, Fogarason keresztül simán folyt le utazásunk Brassóig.

Brassóban újból is megcsodálva a vízvezeték csurgóit és a már 1864-ben látott világító gázlámpákat, atyámnak egyik ismerőse által átengedett kocsin Kovásznára hajtattunk ki, ahol anyám és testvéreim akkori fürdőhasználatát idéztek. Kovásznán ekkoriban egészen más összetétele volt a fürdőző közönségnek, mint 1864-ben, leginkább Háromszék megyéből toborzódtak össze. Anyámékkal együtt aztán augusztus hó végén beköltöztünk mi is Brassóba, a Bolgárszegbe, KENYERES Testvérek és RÉTHI Lajos tanfelügyelő szomszédságába. Húgom sürgősen megkapta a brassói tífuzst, melyben majdnem 5 hónapig kínlódtam. Mivel az ő betegyánál felváltva mindig ketten örködünk, hogy lázálmaiban el ne szaladjon, teljesen elfelejtkezünk arról, hogy nekem iskolába is kellene járnom valahová. Így azután csak januáriusban próbálkoztunk meg a beiratkozással, és pedig elsőbbsen az ág. ev. gimnázium igazgatóságánál. Igen hiányos germán nyelvismeretem miatt az igazgató úr csak az V. osztályba akart felvenni – engem ki a VI. c. osztályt már kitüntetéssel végeztem. A szintén német tannyelvű róm. kath. gimnáziumban azon tanévben állították fel a VI. g. o.-t, és egy év elvesztéséről volt szó, azon eshetőségre való kilátással, hogy megtanulok németül beszélni, oda iratkoztam be. Mivel a germán nyelven való felelés, különösen a rettentően választékos germán irodalomból nehezemre esett, kapva kaptam az alkalmon, midőn az iskolai értesítőből megláttam, hogy a gimnázium tannyelve: német, magyar, román. Atyám beleegyezésével

közöltem osztályfőnökömmel, ROSKOZNI Elek világi paptanárommal, hogy ezután magyarul fogok felelni. Nem is gondoltam, hogy mekkora ágyút sütöttem én ezzel, mert tanárom erre a hívre megölelt és biztatott: „felelj csak magyarul, ne félj, nem hagyunk el”. és nagy örömmel közölte a tanári teremből kilépő VARGYASI Endre világi paptanárommal, miszerint atyám kívánságára ezután magyarul fogok felelni. Uccu erre VARGYASI úr is megölelt, biztatott: „Csak felelj magyarul, nem hagyunk!”

Ez időtől kezdve magyarul nem tudó tanárim érthető bosszúságára majdnem mindég magyarul feleltem, főleg midőn igazgatóm MAROSCHAU Jakab, a Gazetta Transilvania szerkesztője is beleegyezett abba. Tanulótársaim az én bevonulásom idején sorjában referáltak a hatványozás tételeiről és ők az én nagy ijedelmemre minden tételt mathematice igazolni tudtak, míg én, ki Kolozsváron kitűnőt kaptam a mennyiség-tanból, ha a tételeket és azok alkalmazásait tudtam is, de a bizonyításhoz nem is konyítottam. Otthon beszámolván atyámnak jedségemről, ő megvásároltatta velem a használt „MOCNIK”-féle algebrának magyar fordítását, és még aznap este 8-tól reggel 3 óráig tartó társalkodásunk alatt rávezetett a dolgot nyitjára, és amikor társaim mindnyájan elvégezték a referálást, akkor én is referáltam, de már magyarul. Ezen én annyira nekibátorodtam, hogy midőn a gyökvonásra áttértünk volna, jelentkeztem tanáromnál, ROSKOZNI úrnál, hogy a leendő új leckét előadom magyar nyelven, ami szerencsésen sikerült is. A következő órán egyik germán tanulótársam arra jelentkezett, hogy ő meg németül mondja el a leendő új leckét. Ez időtől kezdve az érettségi vizsgálatig tanárunk többet nem magyarázott, mert németül BLUM Károly, magyarul meg én adtuk elő az új leckét. Tanulmányaim menetéről azt emelem ki, hogy a görög nyelvet GRÜNHUTH tanárunk kedvelte meg velünk, főleg azért, hogy a szöveg olvasása közben ránk dirigált „Reichlin”, „Erasmus”, ami azt jelentette, hogy újjörögül vagy ógörögül olvassunk. Mivel pedig egy újjörög tanulótársunk is volt, az ő segédelmével könnyen ment a szöveg olvasása. A történelmet SIMIGENOVITE tanárunk adta elő német nyelven, a „Thun” korszakból írott német tankönyv alapján. A latin nyelvet MAROSCHAU igazgatónk adta elő, az ő kedves előadó modorával, igyekezve megkedvelteni velünk a lingua lati-

nát. A phisicát HERMANN tanárunk, de később mi ketten BLUMmal adtuk elő. A magyar irodalomtörténetben LÉGÁRDI tanár volt a lelkesítőnk.

Brassói időzésem alatt záródott le a porosz-francia háború, ami persze már szász polgártársainknak is nagy tüntetésre adott alkalmat. Megemlítem itt, hogy a brassói magyar, német, román polgárság a szász tüntetés ellensúlyozására nagy testvéri egyesülési ünnepélyt tartott, ugyanazon napon, mikor a szászok tartotta ünnepélyét „Nr. 1.” vendéglőben. Ezen zártkörű ünnepélyen az ablakok belőlről deszkával, matracokkal voltak tapecírozva, nagyobb biztonság okáért a helyőrség is készenlébbe volt helyezve, és mégis reggelre – őh csudák csudája – a bezárkózott teremben összetört tálak-, székek- és vényomokra talált a felszolgáló személyzet. A testvérülési ünnepély első része a bolgárszegi gör. kel. gimnázium előtt folyt le, honnan katonazenekar kíréréte mellett vonult le négyes sorokban a hosszú ünneplő sor s a városház terén fogadtak egymásnak örök hűséget, este pedig a „Nap” című (ma rom. kath. apácázárda) vendéglőben ünnepeltek. (Amelyen még atyám is mondott román nyelven üdvözlő beszédet.) Ezen évben kezdték építeni a „Keleti Vasút”-nak Brassóig terjedő részét.

Az 1871. évi képviselőválasztáskor a brassói magyarság összefogva a németiség- és románsággal, TISZA Kálmánt és SAGUNA metropolitát állította képviselőjelöltül, de aztán a brassói tanács 400 – leginkább bolgárszegi – választót önkényesen törölve a választók lajstromáról, emiatt a sértett magyar, német, román választók együttesen példás rendben emeltek óvást a választás ellen, akkor is a román gimnáziumból indulván ki a tiltakozó menet.

Ugyanakkor zajlott le a kovásznai – Háromszékre oly végzetes – képviselőválasztás is, midőn az orbai szék népe TISZA Lajos akkori közlekedésügyi miniszter és dr. CSEH Károly borszéki fürdőorvos között választhatott. Mivel a választók bizalma inkább az utóbbi jelölt felé hajlott, a választási elnök, gr. MIKES (a most élő gr. MIKES Ármin atya) oly mérheterlenül felbőszült, hogy kilépve a választási helyiség (a mostani takarékpénztár) erkélyére, onnan szidalmazni kezdte a várakozó választókat, kiejtve a „paraszt székel” szidalmat is. Erre az inzultusra közáporral felelt a tömeg. Szerencsére a kirendelt karhatalom megfontoltságának (hála) nem következett be vérontás, mert a pa-

rancsnok látva, hogy a szuronyt szegezve előrenyomuló katonák elé élőfalként odaállanak az atyák, biztatva fiaikat „szűrjé a hát atyádat” kiáltással, ő maga kiállt a katonasor elé, fölszólítva a tömeget, hogy hát üssék agyon előbb őt, mert neki kötelessége a választási elnöknek engedelmessé válni, neki előnyomulni „muszáj”. Erre a szóra széteszlett a választók tömege, de megválasztott dr. CSEH Károly. MIKES gróf pedig csendőrök és katonaság által őriztetve ért haza, de 2 éven át nem került uradalmába székely munkás, a bérlőt is elüldözték, és csak akkor csendesedett le Zabola népe, midőn a gréf emeletes iskolaépületet ajándékozott a községnek.

Bolgárszegi lakásunkon láttam az első, azóta sem látott természeti tüneményt, az északi fényt, amely esti 11 óra tájban már a háromszéki sík felett lebegett zöldes-sárgás sugaraival.²⁶

Mivel atyám testestől-lelkestől katona volt, én is szert tettem némi katonai ismeretekre, így megtanultam a menetközben való térképezést. Phisicai ismereteim gyarapítására nagy hatással volt, hogy volt enyedi mentorom, ZAJZON Albert a brassói távíró hivatalhoz kapott beosztást, és az ő szíves meghívására, midőn ő éjjeli szolgálatban volt, gyakran felmentem a távíró hivatalba, és ott beletanultam a „MORSE” gép kezelésébe, és phisicai ismereteim más irányban is gyarapodtak.

A Brassóba beosztott „mitreleuse” ifjú kommandánsával ismeretségbe jutván alaposan megismerkedtem „GATTLING” mitreleuse kezelésével, és honvéd mundurba bújva, mint kész katona résztvettem a Szent Péteren tartott bemutató céllövészetben. Ezen bemutatás igazolta ezen fegyvernek használhatóságát, egyúttal azonban nehézségét is, és megmutatta a messzehordó ágyúkkal (szemben) való hátrányait is. Ezen alkalommal a közös hadsereg-beli tüzérség fiatalabb tagjai megínvitáltak, hogy az őik gyakorlataikra is menjek el. Kapva kaptam az alkalmon, s az első nagyobb manőver alkalmával tüzér uniformist kapva magamra, beültem az első pronira és teljesíttem a csőkefélék tisztét, mert hát akkor még előlről töltötték az ágyút erre mifelénk.

Brassó városa akkor egészen más képet mutatott, mint a mai. Azon nagy tér, melyen ma a törvénytörvényház, a posta, a pénzügyigazgatósági paloták és a városi indóház állnak, akkor vásáros napokon vásártér, más napokon gyakorlóter volt. A Cenk hegy felé, a

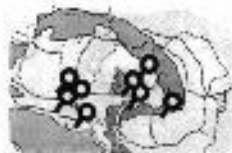
Csigadomb alatt volt a gázgyár, melyben bükkfából állították elő a világító gázt. A volt Klastrom utca E. k. végén ott állott még a kettős városkapu, egyik oldalán a rendőrőrmesteri lakással, másfelől az idegenforgalmi irodával. A vásáros szekerek ezen a kapun haladhattak be a főtéri piacra, hol áruikat lerakván, a volt Kapu utcán haladhattak kifelé a nagy piacra. A volt Rezső-körút helyén, a felhordott sétatéri út tövén húzódott el a „Graben”, amely a városi erdőkből hordott bükk tűzfával volt telehordva.

Megvolt még a Fekete utca végén az erős városkapu, melyet ott időzésem idején állandó zeneszó mellett bontattak le a városi tanács. Az utcákon minden százötven lépésnyire csurgó-kutakból ömlött a városi vízvezeték vize, melynek fölöslegét az utcákon végig futó pallóval végig befödött árok vezette le a bolgárszegi patakba.

A városi tanács azon idő berendezése szerint Brassó széknek a közigazgatási feje volt. Minden városi szenátor 1-1 járásnak főszolgabírói tisztjét viselte inspektori címen. Onnan tudom ezt bizonyosan, hogy amikor a Keleti Vasút nyomjelzése volt, akkor engem SCHEIDER szenátor magával vitt, azon a bizonyos Mária Theresia korabeli hintón, melyhez a négy lóból álló előfogatot az érdekelt községek adták. Két napig tartott ezen excursio, Földvár-, Vörösmart-, Apácán át. Felemlítem most azt is, hogy a mostani Kút utca ott végződött, ahol a mai Egres utca nyúlik el, mert nem lévén még vasúti pályaudvar, nem is volt szükség útnyitásra.

A Fekete-toronynak délnyugati oldalán még ott tarkállottak a posztos céhek posztószáritó rámai. Még bolgárszegi tartózkodásunk idején is a bolgárszegi lakosok a Brassó város ellen régi időkben tervezett, de dugába dőlt árulásuk büntetéseképpen, a belvároson keresztül való átvonulásokat a fegyveres erő sorfala között kellett végezni. Ugyanezen időtájt építette atyám vezetése alatt álló honvéd dandár utászosztag a Cenk tetejére felvezető szerpentint és a Polyánába felvezető országotat.

Ezen időtájt tűnt fel Brassóban Mr. IZOS francia nyelvmester, ki arra vállalkozott, hogy 6 hónap leforgása alatt megtanítsa a növendékét franciául beszélni. Hármass csoportokba osztotta be növendékeit, egyik ilyen hármassa engem is. Emlékezet okáért leírom módszerét. Az első tanórától kezdve a kétrébe tűrt füzetbe (csak 1 példánynál) felírt sajátkezűleg egy

szócsoportot és rámutatott az egyes szókra, fennhangon felolvassa azt. Nekünk addig kellett ismételnünk, míg helyes franciasággal hangoztattuk azt. Akkor aztán lediktálta német nyelven az egyes szók jelentését. Másnap aztán a szócsoportból kérdő mondatokat alakítván, nekünk arra állító mondatokkal kellett felelnünk, és megfordított szereposztással is. Circa tízednapon félórás tanítás után felesége váltotta fel a mestert, ki nagyon kedves modorú, víg asszony lévén, bizony igyekeztünk, hogy szégyenbe ne maradjunk, megfeszített szorgalommal tanultunk, hogy a 2 mester előtt megálljuk a sarat. Egy hónap múlva már sétákat rendezett velünk, hol a városban, hol a Cenk alatt, ily módon aztán nagy szöbbségre tettünk szert. De még a második hónap végén se kukkintottunk bele holmi „grammais”-be, „Syntax”-ba. Csak a három első hó eltelte után kezdtek társaim (én időközben typhusommal kimaradtam a sorból) nyelvtannal és irodalommal foglalkozni. (Mr. IZOS a budapesti egyetem lektora lett.)

Mi 1872 tavaszán a város által adott lakásba költöztünk, a Rózsa piacra, ahol rózsát ugyan nem, de annál inkább lehetett halat, békát, csigát vásárolni, ahonnan háromfelé is lévén kijárásunk, benne voltunk a városi életben. Itt ért engem utol a brassai betegség, a tifusz, melyben 2 hónapig fekédtam, mint a bulla. Magamhoz térvén, két botra támaszkodva jutottam el az évvégi vizsgálatra. Tőlem elkapta édesanyám is a tifuszt, ki rövid szenvedés után elhalt és ott temettetett el a KENYERES család sírboltjába.

Ezen időben indult újára HERMANN Antal²⁷ tanárom szerkesztésében a „Nemere” című lap, melynek én kezdettől fogva correctora voltam. A lap szerkesztősége HERMANN tanár lakásán volt, a Klastrom utcában, szemközt a GÖTZ házzal, a „Kronstadter Zeitung” szerkesztőségével. Önként kínálkozott a helyzet HERMANN úrnak, hogy 1872. március 15-én egy kis parázs tüntetést rendezzen. Az utcára néző 2 szoba egyike, a nagyszámú meghívott vendégsereg, KENYERESÉK, RÉTH tanfelügyelő. Dr. OTROBÁN Nándor, SZELE bácsi, VERZÁR kereskedő, atyám és sok mások számára volt felterítve, míg a másik szoba ablakában nagy transparens volt a magyar címerrel és 1848. március 15 felirással. Ugyanakkor szervezte meg HERMANN Antal a brassói polgári kört. A megalkuváskor mi is, az ő tanítványai, szavatainkkal élénkítettük a hangulatot, és a legelső estélyén a körnek közreműköd-

tünk és én olyan lendülettel szavaltam el ZALÁR „Zizimjét”, hogy megismétlése helyett TOMPÁnak „A leány szeretőnek való” című költeményét szavaltam el tejeles szájjal.

Telt az idő és épült a Keleti Vasút és annak folytatása is, a brassói pályaudvartól kezdve Ojtoz felé, egészen Szászhermányig nyomjelezve volt, de TISZA Lajos közlekedésügyi miniszter a kovásznai képviselőválasztáson megbukván²⁸, a pálya folytatása elmaradt. De másfelől kiépülvén a Kiskapus–nagyzebeni szárnyvonal, a szebeni szászok felhasználták az alkalmat, hogy a brassói szászokat meglátogassák. A többi között megtekintették a Fekete templomot, holott is tiszteletükre „MAUKS” – porosz származású – orgonista VÖRÖSMARTY „Szózatát” játszotta 14 variációval. Utolsó variáció volt, „Szózat a viharban”, amelyben az orgonák összes sípjai, 72 regisztere, 24 pedálja, 9 fújtatója mind működésbe léptek. Rettenő szélvihar zúgott ki az orgonából, majd mennydörgések voltak hallhatók, később egy távoli embertömeg énekéből egyes részleteket kapott ki a szél, s a szélvihar enyhülvén egyre hallgatóbb lett a dallam és a szél elültével teljes tisztaságban hangzott fel a „Szózat” dallama Európa ezen akkoriban negyedik nagyságú orgonájából.

Nemsokára ezután I. Károly román király érkezett a brassói állomásra, Erzsébet királynéval (írói nevén Carmen SYLVA), ahol az előljáróság nagy ünnepeléssel fogadta. A királyi pár a Sinaiából elébök érkezett udvari 5-ös fogattal hajtattott a városba, ahol a királyné őfelsége a Fekete-templomi nagy orgonán játszott is.

Elkövetkezett érettségi vizsgálatunk ideje is, és azzal a mi nagy megpróbáltatásunk is. A közoktatásügyi minisztérium ugyanis kezdetben nem akarta engedélyezni gimnáziumunknak az érettségi vizsgálat tartásának jogát. Mi már megfogadtunk három zernyesti szekerest, hogy minket Udvarhelyre a rom. kath. gimnáziumhoz szállítson, ahol mi már jelentkeztünk érettségi vizsgálatra. De megmozdult erre nemcsak Brassó város, de Háromszék magyarsága is, és az összes szülők is, külön-külön kérvényt adtak be a minisztériumhoz az érettségi engedélyezése tárgyában. Ezen nagy mozgalom idején ért azon kitüntetés, hogy igazgatóm, MAROSCHÁN Jakab behíván engem a tanári szobába, úgymond „Maga tiszta szájú, hallgatni is tud, másolja le szépen, amit elébe adunk” – a tanári testület minősítvényi táblázatát. Az utolsó órában érke-

zett meg aztán a minisztérium engedélye, mikor már mi indulni akartunk Udvarhelyre.

Az érettségit PÁLL István kir. főigazgató vezette le, melyből én „rite” minősítéssel kerültem ki. Huszonkét társam közül 8-an magyarul, (a) többi németül tette le az érettségit. Főlemlítem, 22-őnk közül 9 magyar, 9 román, 3 német és 1 görög nemzetiségű volt.

A pályám választása már akkor el volt döntve, mikor én tanárom helyett adtam elő a matematikát és katonai térképfelvételeket készítettem. Mérnök akartam lenni, ám de mivel sem atyám, sem nagyatyám nem tudták biztosítani: számomra, hogy a költséges pályán nyugodtan haladhassak, azért hogy én mégis kedvenc tanulmányaim mellett maradhassak, a kolozsvári egyetemnél kötöttem ki, beiratkozván egyelőre a mennyiségtan-természettudományi szakra.

Az első egyetemi tanév alatt többször tekintve bele a távcsőbe és a mikroszkópba, azzal búcsút mondtam a vagyonszerzés lehetőségének és beiratkoztam a tanárképzőbe.

A kolozsvári egyetemen töltött időm első évében egyenlő lelkesedéssel hallgattam a mennyiség-tani, természettani, vegytani, paedagogiai előadásokat, olyannyira, hogy ott lakó unokatestvéreim nagy szomorúságára még a szászlónai vadászati kirándulásokra se jutott idő. Ha mégis kimozdultam, akkor természetrajzszakos tanárjelölt barátaimmal PRIMITS Gy.²⁹, KOCH F. tömösvári tanárjelölt társaimmal, a Hólyában Szász-Lónára, Magyarfenesre jártam el, kövületeket és kőzeteket gyűjteni, kik viszont engem a mikroszkóp csudáival ismertettek meg és igyekeztek engem kioktatni az ásványcsiszolás mesterségére.

Ritka szabad időmet az „Egyetemi körben” vagy az egyetemi könyvtárban, olvasással töltöttem el. A világi társadalmi életből ugyan keveset láttam. Egyszer megtörtént, hogy JANCÓS Benedek³⁰, HEGEDÜS és társai felszólítására elmentem a belső Farkas utcai HEGEDÜS kúriába szavalóversenyre, melynek eredményeül az „Egyetemi kör” által tartott ünnepélyen magam is szavaltam. Ezen tanév telén fellángolt ugyan még kincses Kolozsvár fénye, midőn az „Úri kaszinó” fényes szánkirándulást rendezett Válaszútig, honnan a fényes fogatok fáklyafényénél tértek vissza Kolozsvárra.

Az első egyetemi év vakációján mentem el Kecskemétre, 1 éves önkéntesi sorozásra való megje-

lenésre. Az elnöklő ezredes azon kérdésére, akar-e katona lenni, el találtam szólni magam: „Jelentem alásan, nekem mindegy, mert ott is tanár leszek.” Erre fölhangozott a katonai pályát elzáró ítélet „Untauglich, wegen Plattfüsse und platte Brust. Erwarbsfachig.” Ha nem is lettem katona, de átmenve Kis-Kun-Félegyházára, a tyám akkori állomáshelyére, ahol az emberek, „Mamaa csaardaba jaarnak pipaazni” és ott aztán ezen 59 szélmalommal körülvert kun városban tanultam megismereni a kun népet és a kunságot. A vakációm nagyobb részét a Székelyföldön, márkosfalvi rokonoknál töltöttem, ahol akkor testvéreim is időztek.

A második egyetemi tanévben a mennyiség-tan, természettan, vegytan, paedagogia órákon kívül a hetenként 25 órás vegytani gyakorlatokra is beiratkoztam azon szándékkal, hogy a vegyészeti pályára pártolok át. Tanárom, dr. FLEISCHER³¹ a maga előszobájába osztott be szolgálatra, hol nekem mindjárt az első naptól kezdve merkaptnokat kellett előállítanom nagy mennyiségben, mert ő merkaptán vegyületekkel foglalkozott. Ám Isten úgy rendelte, hogy néhány hét múlva tanárom assistense ágyba került, és nekem kellett az előadási kísérléteket, úgy a kísérléti, mint az elemző vegytani előadásokra előkészíteni. Ugyan kedvemre való foglalkozás volt ez! De bezzeg megsavanyította ezen örömeimet a gyógyszerész hallgatók kezéjéhez való felügyelet. A gázcsapok és a kiöntő edények ugyan éber őrködésemet igényelték. Hozzájárult a pályához való elidegenedésemhez, hogy künn az udvaron felállított fabódékban kellett ezen a rettentő hideg télen ellenőrizni a „magisterium”-okat készítő gyógyszerész hallgatók munkálatait, sőt nem egyszer kellett magamnak is vegytiszta légensavat meg sósavat előállítani. Én ezen alkalmakkor nagyon meghűltem. Ezen okból második egyetemi évem második felében már bejelenttem a tanárképző igazgatóságának, hogy végérvényesen a mennyiségtan, természettani szakra lépek vissza.

De még a félév bezárta előtt a város minden épkézláb emberével egyetemben én is felmentem a Fellegvárra 1874. dec. 9-én reggel, a Vénus bolygónak a Nap korongja előtt való elvonulásának megfigyelésére. Ezen alkalommal dr. KONKOLY THEGE Miklós műkedvelő csillagász eljött Kolozsvárra, hol még meg lehetett figyelni ezen égi tüneményt, és műszerét a Fellegváron állította fel.³² A kolozsvári egyetemnek csil-

lagással foglalkozó tanára három eszközt is felállított a tudós sátora tájékán, hogy ezáltal a túlságosan érdeklődő közönség figyelmét elvonja. Az egyik távcső felügyeletével engem bízott meg tanárom, és az akkor kifejtett működésemért jutottam be jóindulatú pártfogásába.

Ezen év nyarán történt, hogy hajnaltól kezdve látván a föld közelében járkáló Venus csillagot³³ és annak helyét folytonosan szemmel tartván, jelentkeztem déli 1 órakor dr. MARTIN Lajos egyetemi tanáromnál, a csillagászat előadójánál, hogy én a Naptól nem nagy távolságban jól látom a Venus csillagot. Na, ha igen – mondta ő – állítsa be reá (a) theodosiót. Rövidesen kikerült az udvarra egy kis asztalka, erre törtcsövű theodolit a zárt objektívvel. Beállítám a Venusra, s tanárom leszedvén az objektív fedelét, benne volt a távcsőben a Venus. Másnap délben megvizsgáltatta szememet tanárom dr. SCHULEK híres szemgyógyász tanárral, és előtte ismétetem most már a merideán csövel látási produkcióm.³⁴

A második egyetemi év után való vakációmát Kolozsvárt töltöttem el, mint a kolozsvári erdőgazgatóság napidíjasa. És mivel foglalkozásom sok szabadidőt engedett, a mérnöki szobában elhelyezett könyvtárban búvárkodhattam, főleg POGGENDORF Annalissáiból olvasva. És üres időmben föllebvalómnak fiát készítém elő a javítóvizsgára.

Dacára sűrű elfoglaltságomnak, mégis jutott idő 3- vagy 4-szer színi előadásokat látogatni, bevalom csak azért, hogy segítsek cimboráimnak akkor, amikor a híres tenorista „ZAJONGHI”³⁵ nem bírta kivágni a magas „c-ét” és mi a tapssal segítettük ki őt.

A harmadik egyetemi év kora reggeltől késő estig folytonos laboratóriumi munkával telt el, sőt igen sokszor az egyetem udvarában felállított deszkabódéba áthelyezett merideán műszer mellett. A nappalok a mágnesű vízszintes componensének, a „WEBER”-féle induktorral való naponként 3-szori megfigyelésén kívül sok más képezdei gyakorlattal telt(ek) el. Így például a megfordítható inga hosszának meghatározása volt az egyik feladat, amelynek kivitele egyetemi tanárom nyilatkozata szerint ugyan hosszabb volt, mint az arról tartott előadásom. Ezen mérés a nehézségi gyorsulás pontos meghatározásán kívül sok más laboratóriumi munkára szükséges. Amidőn a földdelejesség vízszintes componensének a „GAUSS”-féle módszer szerint való meghatározásával kezdtem foglalkozni, észrevettem,

hogy a műszer valamely ismeretlen okból semmiképpen sem működik az elméletnek megfelelően. Kutatván okát, egy hosszú vascsövet lassú sétával végigvittem a folyosón vízszintes és függőleges állásokban is, és a vizsgálati adatokat és gondolatomat közölve dr. ABDY Antal³⁶ tanárommal és a vizsgálatokat előtte is megismételve, annak eredménye az lett, hogy a hátulsó udvaron, egy teljesen vasmentes fabódé állítatott fel, mágneses megfigyelés céljaira.

Ezen tanév második felében sikerült nekem egy megüresedett tanárképezdei ösztöndíjat elnyernem. Ugyanakkor kaptam egy ősi háromszéki család sarja mellett magántanítói alkalmazást. Ami azon anyagi haszonnal járt, hogy közeledvén tanári vizsgálatom ideje, magamnak értékeesebb műveket vásárolhattam be s azonfelül egy másodpercűtő ún. duplexes zsebórát, ami a csillagászati megfigyeléseknél szükséges segédeszközöm volt.

Annival is bátrabban mertem ilyen befektetéseket eszközölni, mivel júniustól kezdve az erdőigazgatóságánál ismét napidíjas állást kaptam. Ezen állásban csak a munkaidőm kezdete és vége volt meghatározva, de csak délelőtt 1 órán át, délután 1/2 órán át volt komolyabb elfoglaltságom, a nyugalmas órák alatt egyik tisztviselő fiát tanítottam és a mérnökség könyvtárában búvárkodtam.

Ezenközben sokszor éjjelezvén dr. MARTIN tanárommal a meridián cső végénél, előkészítettük a csillagda földrajzi hosszúságának meghatározását. A minisztérium engedélye alapján néhány éjjelen keresztül távirati összeköttetésbe jutottunk az ógyallai csillagvizsgáló intézettel,³⁷ és dr. MARTIN tanárom felügyelete alatt egy jól sikerült holdészleléssel meghatároztam a kolozsvári csillagda hosszúságát.

Egyik éjjel várakozási idő alatt megemlítettem tanáromnak, hogy Makón lenne egy matematikai, fizikai tanári állás, melyet elnyerni remélhetek. Ő azt a tanácsot adta, hogy a berlini egyetemre szóló ösztöndíjamat hagyjam ott, pályázzak az állásra, mert a magyarországi három egyetemen (Budapest, Kolozsvár, Zágráb) túl sok mennyiségű, természettani tanárjelölt van, jó lesz helyet fogni. Szót fogadtam, pályáztam, és hála a sok régi makói ismerősnek, meg is választottak az ev. ref. aligmnáziumhoz tanármak (az) 1876–77. tanévre.

Mivel alapvizsgálatom ideje szept. 4.-re volt kitűzve, azért pár nappal előbb leutaztam tájékozo-

dásom végett Makóra. Utamban az Alföld Fiumei vasútvonalán azon észleletet tettem, hogy Hódmezővásárhelyen a cigányzenekar a vonat beérkezével rázendítte a nótát:

Vásárhelyi sétatéren Béla cigány muzsikál,
Hajlik ide, hajlik oda, gyönyörű szép kisleány.
Én felém is hajladozott mosolygott egy róza
Bár ne hajlott hajladozott, ne mosolygott volna.

Ott bizony minden vonatot zeneszóval várt Béla cigány.

Szegedre beérve a várost ünnepi díszbe öltözve láttam, mert azon napon leplezte le a város közönsége DUGONITS András író életnagyságú szobrát. Én PÁKH sótárnok úrhoz hajtottam – atyám egyik régi ismerőséhez – bizonyos információk végett, és szerencsésen bele is cseppentem egy nagy családi ebédbe, mert PÁKHné DUGONITSsal rokonságban állott. Ám azért bérkocsin naplementekor már a Kis-Zombor (és) Makó közötti kompon állott, és ott tapasztaltam, milyen messzire elhangzik az emberi hang a víz fölött. Felülről jött le egy molnárlégény énekelve:

Jaj Istenem, én Istenem de félek,
Baja történt tegnap éjjel az égen.
Akit illet rá vigyázni, nem tudott
És ~~az~~ égről egy szép csillag lehullott.
Ma is hallom!

Másnap, midőn bemutatkozni voltam, csak akkor tudtam meg, hogy az algimnáziumot felerészben az ev. ref. egyház, másik felében Makó város közönsége tartja fenn, és ennek megfelelően a gimnázium iskolaszékének tagjait felerészben az ev. ref. egyház, másik felében Makó város közönsége küldi ki. Az ev. ref. egyház részéről: CSÉCSI-NAGY Imre ev. ref. második pap, SZ. MOLNÁR Albert gimn. igazgató (volt partikulai tanárom), SZALÁRDI J. ev. ref. káplán, ZSAKÓ M. ref. egyházi gondnok, SZÉLL földbirtokos és BÁNFFY Zs. nyug. ref. pap, a város részéről pedig POZSONYI János polgármester, BOGYÓ apátplébános, HORVÁTH M., az orosz egyház (gör. kath.), STEINHARDT J. zsidóiskolai igazgató, NEMCSIK M. városi képviselő, SZÉLL István földbirtokos. Az iskola vezetője CSÉCSI M. Imre volt.

Az iskolaszék előtt bemutatkozva, az iskolaszék a német nyelv tanítását is reám akarta bízni, mivel azonban én ezt nem mertem vállalni, kijelentettem, hogy hálás köszönetem ugyan a megválasztásért, de

nem foglalhatom el az állást, mert nem tudok németül. Erre STEINHARDT zsidó isk. ig. közderültség közt adta elő, hogy ő a hibás abban, hogy nem tudok németül, mert hétszeri próbálkozása után sem tudott német szót verni belém, levonja a következtetést és én helyettem elvállalja hetenként 4 órában a német nyelv tanítását díjmentesen. Így lettem aztán én heti 24 óra tanítási kötelezettség mellett makói gimnáziumi tanár.

Visszaautazva Kolozsvárra, szerencsésen fejeztem be alapvizsgálatomat. És ezzel búcsút mondtam az erdélyi bérceknek, hogy aztán 30 éven át kinn az alföldön időzzem. Makóra visszautaztomban Hódmezővásárhelyen Béla cigány most így kesergett:

Hullámzó Balaton tetején
Sajkáján ül egy halászlégény,
Hálóját szerencse, őt meg a kedvese,
Elhagyta, el a szegényt.

Szegeden este, a Proféta étteremben vacsorázván, a híros halpaprikásózó helyen, megszámlálhatóan változatban zúgott a „Hullámzó Balaton”. Hiába próbáltam éjjel altató mesterfogást, szüntelen ott zúgott fülemben a „Hullámzó Balaton”. De bizony még Makón is folyton zúgott fülemben a „Hullámzó Balaton”.

CSÉCSI tiszteletes úr – ki éppen philosophiai doktorátusra készült – előre beszerezte a tankönyveket, s mivel ő a jeles paedagogiai művekből úgy látta, hogy a legkitűnőbb mértani mű Euklidesnek mértana, hát ő beszerezte Euklides geometriájának BRASSAI bácsi által fordított példányait. Földrajzi tankönyvül pedig LOCZI Ferencnek katonai iskolák számára írt földrajzát, és nekem szigorúan ezen könyvekhez kellett tartani magam.

Ezen tanév próbára tette minden erőmet, nem csak azért, mivel az akkor még csak 3 osztály óráinak ellátására csak hárman voltunk, hanem mert se könyvtárunk, sem semminemű szertárunk nem volt. A fizikai szertár, egy WINTER-féle elektromos gép(en) és egy DÖBERREINER-féle gyújtógépen kívül egyebet alig tartalmazott, természetrajzi szertár egyáltalán nem volt. A könyvtárunk csak a partikuláról maradt csekély számú könyvekből állott, nagyjából BUDAI Ézsaiás latin gramatikájából. Én ezekből a gramatikákból egy egész kis kézi könyvtárt cseréltem össze, sok számos iskolával való levelezésem útján, mert jól sejtettem, hogy ezeknek a gramatikáknak antikváriusi értéke elég nagy lehet.

Természetrész szakos egyetemi kartársaimmal való levelezésem útján egész csinos kis ásvány- és kőzetgyűjteményt szereztem össze. A fizikai szertár saját kézimunkámmal kisebb eszközöket, mint p(1). okáért mozgások egyenközényét, hajtási parabolát, ingaállványt, Leideni palackokat, Minottó-elemeket, szikrázó kerekeket, Caleidoskopot állítván elő. Az iskolaszék azzal méltatta szorgalmamat, hogy a fizikai szertár számára 800 forintot szavazott meg. Ezen összegből elsősorban a SÜSS-féle egyetemes fizikai állványt, ATWOOD-féle ejtőgépet, Centrifugális gépet összes mellékleteivel szereztem be, úgyhogy év végén elég szép szertárt tudtam összehozni.

Amint mondják, közös lónak túrós a háta. Beigazolódott ez az egyház és a város által közösen tartott gimnáziumnál is, mert sem a város, sem az egyház nem akarta másként ruházni a gimnáziumot, mint a cigány szokta a purdét, mikor felruhazza egy gatyamadzaggal. Nekem is a mindennapi szükségletért atyám támogatásához kellett fordulnom a tanév első negyedében. Csak akkor kezdett rendesebbre fordulni az anyagokban a dolgunk, midőn én franciakulccsal a kezemben gyakorlatilag mutattam be ZSARKÓ gondnok úrnak, hogy nem fizetés esetén könnyedén szét tudom választani a gimnázium főépületéhez utólag hozzácsapott lépcsőházat.

Makói tanárkodásom idején felszólított POZSONYI polgármester, hogy a képviselő testületet győzném meg a rácshidak előnyéről, azon időben lévén kérdésben a Maroson keresztül vezető közúti híd, melynek még a kisvonatot is el kellett bírnia. Feladatomban közderültség közt alaposan megfelelvén, kedvet kaptam a vízről kísérletekkel egybekötött előadást tartani. Ezen célból Natrium fémért beutaztam a megáradt Maros hátán Szögedébe, és ekkor a várost ismét lobogódsztólva találtam.

A reáliskolában hamarosan megtudtam, hogy a város Konstantinápolyból a Szoftáhok küldöttségét várja. Megtáviratoztam a nagy eseményt igazgatómnak Makóra, mire aztán estére rengeteg makói tömeg is szaporította az ünneplő közönség számát.

Bármilyen ízletes volt is a makói túrós lepény és kedvesek voltak is a NÉMETH színtársulatához tartozó társulat tagjai, kik szabad estéikben segítettek nekem deszkákat politúrozni, klikkereket köröszütfürni, mégsem bírtam elfelejtezni arról, hogy a Maros vize normális vízálláskor is egy szintben van íróasztalom-

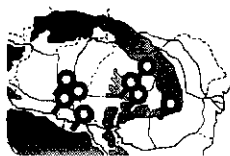
mal. Amikor pedig kilép medréből és megtölti a töltések tágas közét, akkor felszíne lakásom tetejével áll egy szintben. Ezen eset ottlétem alatt kétszer is bekövetkezett. Ilyen esetben másfél hétig is felhangzott a harangok félreverése után a ref. templom tornyának tetején lakó toronyőr által a városi tanácsnak szócsövön át leadott parancsa: „Minden ember ásóval, kapával a Verebesi töltésre, mert nagy a veszedelém”, vagy pedig: „Minden gazda hordjon trágyát a hídvári töltésre, mert nyúlógátat kell csinálni”. Egy ízben mi is ki voltunk rendelve a nagyobb tanulókkal nyúlógátverésre. Máskor meg a tanári testület is ki volt rendelve éjjeli őrségre csolnakokra.

A makó(i) ref. vártemplom tökéletes mintája volt a török betörések idejében épült vártemplomoknak. Téglalaakú területének négy sarkán állott a négy zömtorony, roppantul vastag falaival, mindenik összeköve a túlsó sarkon álló zömtoronyval vastag és magas falakkal, amelyek csekély munkával várfolyosókká voltak alakíthatók. A terület közepén a hatalmas méretű templom épült az igen széles, vastag falú és igen magas toronyral (a toronyőr folyosójáról a reggeli órákban jól lehetett látni a világios várhegyet.)

Belátván, hogy rettenő elfoglaltságom mellett nem tudok kellően elkészülni szakvizsgámra, és másfelől pedig meggyőződésről arról, hogy a fennálló körülmények között nem fejlődésképes a gimnázium, lemondtam állásomról és Kis-Kun-Félegyházára húzódtam meg, atyám mellé.

Katonák közt élve, katonai ismeretekhez jutottam. Akkoriban osztogatták ki először (a) „LINE-MANN” ásókat, és atyám a tiszttal egyetemben gyakorlatilag tapasztalta ki, hogy ezen harci eszközökkel mit lehet elérni, jómagam is részt vettem az ők gyakorlataikban.

A nyári vakáció elején hazalátogattam háromszéki rokonaimhoz, akiket nagy izgalomban találtam. Akkor kezdődött az orosz–török háború. Egy külső hatalom biztatására br. ORBÁN Balázs puccsot készített elő az „Adjud”-i híd felrobbantására, ami által az orosz katonai utánpótlás lett volna meghiúsítható. Mivel túlságos nyíltan folyt az ügy előkészítése, és ellenkémkedés útján igen könnyen vehetett tudomást a dologról Oroszország is, az Osztrák–Magyar-Monarchia kormányánál közbeléphetett, és ezáltal meg lett hiúsítva a kísérlet. A m. kir. csendőrség folytonos éberlétben volt,

házkutatásokat tartott. Mikor én hazakerültem, a Dalmácia felől becsempészett, a cs. kir. hadseregből ki-mustrált „WENZEL”-féle fegyverek nagyrésze már részben a csendőrség kezében volt, másik része a dálnoki erdőkön ládába csomagolva hevert. Onnan, mert a csendőrség már nagyon közel kutatott a ládák után, L. A. útján Márkosfalvára került B. B. kezére, ki a ládákat Attila koporsójának temetési módjára társaival a Csernátón pataka egyik holtmedrébe ásta el, és azután a vizet rávezették. Azon időtájt igen sok kéményben függött sonka helyett füstölt „WENZEL”. Magam is egy ilyen füstölt WENZEL puskához jutottam. Ezen mozgalom szervezője, mint biztos résztvevőktől tudom, br. ORBÁN Balázs volt – legalábbis Csíkszéket és Háromszéket illetően, és nem UGRON Gábor, mint azt egyidejű újságok hirdették. Br. ORBÁN Balázs járta be gigjén Csíkmegyét, mind pedig Háromszékme gyét.

Visszatérve Kis-Kun-Félegyházára, onnan fel-felrándultam Budapestre, hogy ott a tudom. egyetem és a műgyegetem néhány tanárának előadásait hallgassam meg.

1878 januáriusában, bevégezve szakvizsgámat még pólólag megismerkedtem a kolozsvári egyetemen a BELL-féle telefonnal, mintegy ráadásképpen az egyetemi tanulmányaimra.

Atyám kívánságára Aradra mentem, ott élő nagybátyámhoz, leginkább azért, hogy ott társadalmi élet-hez csiszolódjak. Nagybátyám, ki nyugdíjas tisztviselő létére a SZÉCHÉNYI gőzmalom pénztárosa volt³⁸, a vállalat főgépészevel hozott össze, ki módfelelt igyekezvén megérteni a kézi könyvében foglalt matematikai képleteket, hamarosan megcsináltuk az egyezséget, hogy én a gépész urat az algebrára tanítom, ő meg engem vas-, réz-, faesztérgálásra tanít. Ám azért elég idő jutott arra is, hogy a reálisok híres kísérletező tanárától egyet-mást tanuljak, aki a BELL-féle telefon rezgő lemezeinek kérdésével foglalkozott. Ebből az időből származott első esztérgálási remekem, egy BELL-féle telefon.

Megemlítem a későbbiekért, hogy atyám lakása Kis-Kun-Félegyházán, ugyanazon városi épületben volt, hol Svalizsér³⁹ őrnagy korában József főherceg Őfensége lakott. Ezt a T-alakú épületet a város később két lakásra osztotta szét. A szomszédunk HOSSZÚ Sándor erdélyi származású nyug. adótárnok volt, kinek neje egy bécsi származású, vidám kedélyű úrnő, TEKUTS Róziília ki szerette az ifjú nemzedéket maga körül gyűjteni. A zongorázás és nagyvidámság az

egy helyt vékony közfalon át hozzánk is áthallatszott. Ilyenkor megesett, hogy a közfalon való átkopogtatással engem is átédéztek. Egy ilyen alkalommal esett meg, hogy a szünni nem akaró kopogtatásra, mivel mi ifjabbak nem akartuk otthagyni a kártyapartit, atyám ment által. Ámde rögtön vissza is tért azzal, hogy „Jertek, mert az öreg HOSSZÚ megütötte a szél”. Én jó társammal, VARGA Bandi hadnaggal átrohantam, de akkor már atyám is ott volt egy közelben lakó orvossal, ki utasításul adta, hogy a szenvedőnek tarkójára és mellére reszelt tormát rakjunk, karjait s lábait folytonosan súroljuk. Társam maga helyett atyám lovászát küldte, és mi ketten addig súroltuk a szegény HOSSZÚ testét, míg a belépő doktor felvilágosított, hogy fáradozásunk immár hiábavaló. A temetés után az özvegy felszólítására átmentünk hozzá, hogy jogtanácsosának jelenlétében felvegyük a közös vagyont. Megállapítottuk, hogy állampapírokban, takarékpénztári könyvekben, kitűnő értékű váltókban a többi felkelhetően kívül 56 ezer forint volt a birtokában.

Ezen időben jelentkezett VARGA Endre barátom a tüdővész, kinek ápolásában élénk részt vettem, de időnként minden kínálkozó állásra benyújtottam pályázatomat. Folytattam levelezésemet „Mező-Szakálháza”-i úri család (gr. BETHLEN) fiainak nevelőjével, ki engem a maga utódául beajánlott. Létre is jött a meg-egyezés azon esetre, ha én szeptemberig nem kapnék állami alkalmazást, atyám kívánságának óhajtván ezen tekintetben eleget tenni.

Kis-kun-félegyházai vakációzásom alatt jött a parancs violaszín pecsét alatt, hogy a Mollinári bakáknak Boszniába kell vonulniuk.⁴⁰ Mivel az ezred körletének Kis-Kun-Félegyháza volt az utolsó városa, itt vett utolsó búcsút hozzátartozóitól az ezred legénysége. Az ellenszenves excursióra induló legénység búcsúja igen keserves volt. Circa tíz bakát kellett kiráncigálni az indulóféltben levő vonat kerekai alól – akik persze rögtön bilincsbe kerültek – de a tömegben hy(p)nozis erő hatalmasodván el, asszonylányok csoportosul fektették nyakukat a sínekre, és csak nagy későre sikerült kordont húzni a vonat mellett, és a vonat előre-hátra tolatásával végképp elillanni, de a robogó vonatról is sűrűn hangzott „csokjasa ozmanili” kiáltás. Ennek a hangulatnak megfelelően hozta aztán a hír, hogy a hadbírótság 11 egy éves önkéntest lövetett fűbe Bosznapródban, mert nem akartak a török testvérek ellen harcolni.

Augusztus végén, midőn éppen indulni akartam Mező-Szakálházára, akkor kaptam a hírt, hogy szeptember hó folyamán állami alkalmazást fogok kapni, és így Mező-Szakálházára való indulásom abba maradt. Kineveztetésemig Kis-Kun-Félegyházán tartózkodtam, kirándulva a honvéd-utász tanosztaggal Alpárra, Zalán bolgár „boila” csatavesztési helyére.

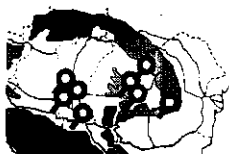
1878. szeptember 28-án kineveztetvén a kecskeméti állami reáliskolához tanárnak, én bevonultam Kecskemét híres városába. A kaján sors azonban úgy rendelkezte, hogy atyámnak egyik szab. állományú főhadnagyához, egy ref. collegiumi tanárhoz szálltam be, aki akkor éppen szöges ellentétben állott dr. DÉKÁNY Rafaellel (most már igazgatómmal) a városi iskolaszéki elnökség felett való küzdelemben, amelyben dr. SZAKÁTS István jó székely társam lett a győztes. Gondolható, hogy helyzetem nem volt kellemes, főleg ha megemlítem, hogy a tanári testület nagyobb fele „Zipser” katolikusokból állott, akik a székely faj ellen való ellenszenvüket elég nyíltan is kimutatták. Csak nagy későn tudtam kedvezőbb nézetekre hangolni kollégáimat, és sok hónapba került, míg megindult ebéd után a búcsújárás „ROEDIGERékhez” fekete kávéra. Egy közel lévő vendéglőben étkezvén, ebéd után hazafelé igyekeztemben 2-3 tanárt láték lakásom felé sétálni, kiktől megtudakoltam, merre igyekeznek, mire a felelet az volt: „ROEDIGERékhez” fekete kávéra. Mikor együtt megérkeztünk lakásomra, már ott vala egy-kettő-három, kávéörléssel, és már 1-2 kávéfőző gépen főzték is a kávé az elkövetkezendő számára, és rövid időn minden szék, divány és az ágyak megteltek ref. kollégiumi, piarista gimnáziumi és reáliskolai tanárokkal, kik aztán szent egyetértésben szívták az előre kikészített békepipát. Különösebben összebemorálgáltak minket a reáliskolai tanárok által kezdeményezett nagyböjti ismeretterjesztő előadások. A nagyrészen ismeretterjesztő előadásokra fáradtságot nem kímélve készültünk elő, meggyőzve a közönséget, hogy a „lejáriskolai” tanárok is megállják a helyüket. Négy évi kecskeméti időzése alatt aztán minden évben megújítottuk a böjti előadásokat.⁴¹

Tanulmányi tekintetben újdonság volt előttem a szerkesztő mértani stúdium, melyből 2-2 óra volt számomra előírva, IV., V. osztályokban. Mivel nem igen nagy volt tanítványaim tisztaságérzete, hogy az ismeretelt rajzpapír kiadásoktól a szülőket megmentsem,

10 rendbeli kitűnő rajzszeretelt szereztem be, és szombatoként egész délutánomat az ifjúság segítségére szenteltem: amiből kifolyólag aztán a szerkesztő mértani studium gipsz és lombfűrész munkákra szélesedett ki.

1879. márc. 5-én a Tisza elöntvén Szeged városát, mihelyt kiépült Dorozsmától Szegedig az ideiglenes hídpálya, azonnal kirándultunk Szögédébe meg tapasztalni a nagy vizet. Az állomástól fiakkerek helyett csolnakokon jutva be a városba, élőtanúi lettünk a város romlásának. Otthon Kecskeméten aztán elhatároztuk, hogy a szegedi árvízkarosultak javára mindenféle előadásokat rendezünk.

1879 nyarán vakációzni Székelyudvarhelyen lakó testvéremékhez jöttem és onnan velük együtt a kászonjakabfalvi fürdőre mentem. Onnan egy súlyosan beteg unokatestvéremhez Torjára szállítottam ápolónak. A beteg állapotának jobbrafordultával másik testvéremhez, Márkosfalvára mentem át. Ott talált meg engem egyik kecskeméti tanártársam levele, ki apósa és sógornője társaságában gyógycélokból Előpatakon tartózkodott, híva engem, hogy lennék útítarsa székelyföldi kirándulásán. Mivel Kászonjakabfalván időző testvéremék is Márkosfalvára érkeztek, és onnan Előpatakon át Udvarhelyre tartottak, velük mentem Előpatakig. Ott ismerkedtem meg leendő menyasszonyommal. Harmadnap megindultunk Sepsiszentgyörgy-, Tusnád-, Szent-Anna-tó-, Büdösbarlang-, Torjára és az ottani rokonok meglátogatása után Márkosfalvára. Midőn jó BARABÁS József úr bátyámhoz befordult szekerünk, ő éppen az ámbituson csibukozott, és meglátva engem nagy fennszóval kezdett hátra az udvarba rendelkezni: „Öljetek libát, süssetek kürtöskalácsot, kedves vendég jött!” De már erre én is felkiálték: „De már akkor itt maradunk egy hétig, Józsi bácsi!” De erre ő emígy kiálta: „Hagyjatok békét a főzésnek, sütésnek, jó lesz ezeknek puliszka is!” Mire erre kecskeméti kollégám, emígy: „De már akkor úr bátyám, puliszka mellett is itt maradunk egy hétig, hadd tanuljam meg, milyen az a puliszka.” Pár nap múlva aztán elindultam kollégámmal Előpatak felé, és akkor esett meg, hogy nagykörsi kollégám először látott délilábót, a Szépmezőn, Angyalos alatt. Előpatakon pár napig időztem MÜTTER élesdi járásbíró családjával. Onnan kalandos úton jutottam Brassóba, majd Homoródkarácsonfalvára PÜNKÖSTI G. sógorom szüleihez, honnan aztán Segesvárra utaztam bevándoró kecskeméti kollégámat és

fürdőző társait. Segesváron találkoztam iskolatársammal, KÖVÉR Á., most már honvédhuszár hadnagy úrral. Másnap reggel aztán megérkezett Előpatakon hagyott SZŐKE Gy. Kollegám is társaságával, kikkel együtt tekintettük meg a város nevezetességeit, a várat, PETŐFI szobrát⁴² és a segesvári csatában elesett „SCARIATIN” orosz tábornok impozáns szobrát, mert ezen helyen sebesült meg MÜTTER úr honvéd hadnagy korában, 17 lándzsadőféstől, és onnan szedte őt is föl egy jólelkű szász család. Segesvárról Kolozsváron át Élesdre mentünk, hol én is egy hetet töltöttem MÜTTER úr szíves meghívása folytán.

Az új 1879–80. tanév sok munkával kezdődött, mert egy fáradhatatlan munkakedvű tanártársammal a reáliskola vegytani intézete számára világítógáz előállítására szolgáló készüléket terveztünk, saját kézimunkáinkkal szándékoztunk azt előállítani. Mivel azonban csapokat, csöveket, hordót nem szoktak ingyen adni, a költségek előteremtése céljából előadásokat rendeztünk. E célból EDISON „Phonograph”-jának segítségével akartuk megadóztatni a közönséget. STEFLI-CSEK bécsi tanszerárustól 5 forint napibérért haszonbérbe vévén ezt a rém csuda szerszámot, és 5 napi kísérletezés után összetanultunk ezzel a gyermekkorát élő géppel (melynél a hengerre fölragasztott staniol lemezekre íratott rá a hang), és be mertük mutatni a közönségnek. A trombita és a kisbőgő hangjának felvétele kitűnően sikerült, már kevésbé a klarinét és emberi éneké, gyengécskén a „vochumana”-é. Ugyanis minden körülfordulásnál egyszer csúnya zörejt hallatszott, a staniol lapnak összeragasztási helyén.

Sikerünkön felbuzdulva átmentünk azzal Kis-Kun-Félegyházára is, természetesen zsúfolt ház előtt mutattuk be a beszélő masinát, ahol az ilyen tudományos előadásokat nem tapasztalt közönség soraiban gyakran hangzott föl a felkiáltás: „humbag az egész”. Mikor pedig ráadásul a BELL-féle telefont is bemutatuk volna, melynek egyik példányát a második házban egy zongora tetején helyeztük el, midőn észrevették, hogy egyszerre csak egy személy hallgathatja az úrnő zongorázását, kitört a méltatlankodás.

Nem is mertünk elmenni Nagykőrösrre, hogy bejelentett előadásunkat megtartsuk, hanem magunk helyett levelezőlapot küldtünk robozó vonat rajzával, melynek tetején ott volt elhelyezve a fűgét mutató phonograph.

De a gázfejlesztő elkészült, és a reáliskola sok népszerű előadásnál vette annak hasznát. A tanév alatt többször voltam meghívva Élesdre vadászatra. 1880. aug. 8-án házasságot kötöttem MÜTTER járásbíró lányával, Juliskával. Ezen a nyáron mértem föl az Élesddel szemközti hegyoldalon eső pesterei, később „Igric” névre keresztelt barlangot, és ástam ki több „cap de oriasu”-t vagyis barlangi medve koponyát, melyből egy példányt a Székely Nemzeti Múzeumnak küldtem.⁴³

1881. júl. 28-án született első fiam, Kálmán, Élesden.

Az 1881–85. tanévben sűrűn látogatott el házunkba özv. HOSSZÚ Sándorné jogtanácsosa, dr. SZABÓ ügyvéd úr, hogy feleségemet rábírnja, egyeznék bele, fogadna az özvegy a maga és a mi számunkra egy nagyobb lakást, hogy barátságos környezetben várja be élete végét. Feleségem azonban sógornőmnek (az ő testvéreinek) és sógoromnak (kiket az ügyvéd közvetítésért szintén felkeresett) sürgős rábeszélésre sem volt hajlandó elfogadni. Pedig az özvegy hajlandó volt egész vagyonát átadni nekünk. Egy hónap múlva újból megjelent az ügyvéd házunkban azzal, hogy az özvegy végrendeletet akar csinálni, és 5000 forintot kínál nekünk, ha feleségemmel együtt meglátogatjuk, de feleségem ezt az ajánlatot sem akarta elfogadni.

1882. május 1.-től betegszabadságra mentem, ahol 3 hónapot töltöttünk el a SZINY-féle telken időzve. Kovásznán kaptuk kecskeméti sógorom azon értesítését, hogy HOSSZÚ Sándorné elhalt, de halála előtt fölkerestette férjének egyik távoli rokonát Erdélyben, egy gör. kath. HOSSZÚ nevű papot, és miután a kis-kun-félegyházi tanítóképezdének férje nevére alapítványt tett, magának és férjének sírkápolnát építtetett, öreg cselédjét végkielégítette, 22 kis-kun-félegyházi ifjabb nő és férfi ismerőseinek – köztük nekem is – egyenként 300-300 forintot hagyományozott, a fennmaradó 26 000 forintot férje felkutatott rokonának hagyta.

Az 1882. év nyarán meglátogatván sepsiszentgyörgyi rokonainkat, velük megtekintettük a Székely Nemzeti Múzeum kiállítását is, mely akkor ez ev. ref. kollégium régi emeletes épületének emeletén volt elhelyezve,⁴⁴ NAGY Géza múzeumőr gondos kezemunkájával rendezve, hol az egyik szoba majdnem egészében székely családok adományleveleivel volt feldíszítve.

De meglátogattuk a DACZÓ kúriában elhelyezett székely műipariskola helyiségeit is, mely in-

tézmény akkor PÁLMAJ Lenke úrhölgy erélyes vezetése alatt állott. Ezen intézmény működéséről csak annyira emlékszem, miszerint módot adott a székely asszonyok- és leányoknak arra, hogy a szövés technikáját, kiindulva a legegyszerűbb régi szövőszékekből, megtanulhassák a 4, 8 nyüstös szöveteket szőni, szemmel látható módon tanulságot meríthessenek a gyorsvetelő előnyeiről és megismerhessék a soknyüstű nyüstgépek kezelését.

Amint pedig ezt a nyüstgépet megkedvelte a tanfolyamokon résztvevő közönség, akadt egy asztalosmester Szemerjára menőben, az út baloldalán az első házban, ki 19 o.m. forintért készített egy 600 platínás, 24 o.m. forintért pedig egy 900 platínás nyüstgépet, melyhez a szükséges kártyalemezeket az ipariskola kártyaverő gépén verte ki SZOPOS I. szövőmester. NB. A szövési tanfolyamokra 2–3–4 hétre jelentkezettek és 2–3 hónapra a székely asszonyok.

Ugyan megkedveltük feleségemmel együtt a szövés mesterségét, mert Kovásznára hazatérve azonnal beszereztük a fehér, vörös, kék fejtőt, na meg kerítve egy szövőszéket, KAKASné asszonyom tudós vezetése alatt megkezdtük néhány uzsonnázó abrosz szövését 8 nyüstre, magam lévén önkémének segítő inasa.

Most is látom KAKASné asszonyom önkémének megöröknyöködését, midőn egy reggel azt vette észre, hogy estenden elhagyott munkája az éj folyamán ugyan megszorodott. Addig nézegettem, számolgattam a lábitók járását, míg betanultam a 8 nyüstösbe.

Egyik kecskeméti születésű kartársam emi- nens oktatást adott arról, miszerint meggyőződés- mel ellenkezőleg még tanárember is szerezhet vagyont a legtisztességesebb módon. Élő például szolgált ő maga, ki szegénysorsú szülőktől származván Kecskemét- ről eljövetelemkor már mindkét takarékpénztárnak, nagy szőlőterületnek, két nagyobb háznak tulajdonosa volt. Jó példája azonban máig sem fogott rajtam.

Kovásznáról újult erővel tértem vissza Kec- kemétre. Visszatérésem után felszólítást kaptam egy fehértemplomi tanártársamtól, nem cserélnék-e helyet? Mivel hegyvidéken született feleségem sehogy- sem bírta Kecskemét poros levegőjét, belementem a helycserébe, ami aztán a miniszterium által engedély- zve is lett. Midőn már ott voltam, csak akkor tudtam meg, hogy a magyar állami hivatalnokok és a többnyire Gátajáról származó cselédeken és a nagyszámú közös

hadsereg-beli katonákon kívül más nem igen beszél magyarul. Igazgatóm is közölte velem már a bemu- taikozásnál, hogy I. II. g. osztályokban kötelesek va- gyunk német nyelven is segíteni a növénydekeken. Még igen fennhangon emlegették a bennszülöttek „Diese ungarische Wirtschaft wird nicht lange dauern”. De ezen megismerés egyszerre kecskeméti emlékeket költött fel bennem.

Eszembe jutott, hogy midőn 1880. augusztus 8-án tartott esküvőnk után a székelyföldi havas tájak helyett Kecskemét homokjára kellett kitepednünk, a vakációi forró napok alatt csak a reggeli és estéli órák alatt mertünk kimozdulni, és amíg feleségem házi- munkával foglalkozott, én a kézdívásárhelyi „Székely- föld” számára írogattam cikkeket. Első cikkemben a kecskeméti racionális gyümölcsstermelés előnyeit is- mertettem, utalva az egyidőben érő gyümölcsfaj termel- lési előnyeire, szemközt a háromszékiével, hol ismertem olyan kertek, hol az 500 drb almafából mindenik más- fajta volt, más időben éret be, tehát piacképtelen volt. Második cikkem a köpecsi barnaszénről szólott, felhíva a figyelmet arra, hogy a gyengébb minőségű szenek bá- nyászata csak akkor fizeti ki magát, ha (a) termelés helyén elégettetve, villamoserő átvitelére használjuk fel. Harmadik cikkemben a barnaszén elégetésére használt újabb rendszerű kemencék (regencvátoros kemencék) leírását adtam. Negyedik cikkemben a bolgár rendszerű kertöntözést ismertettem. Mindenik cikket saját készí- tésű cinkográfiaival illusztráltam, melyből annyi pél- dányt, ahány példányban jelent meg az újság.

Új viszonyok közé jutottunk. Hogy mást ne említsék, a majdnem örökösen dudáló keleti szél, a „Krusevo” (melyet Háromszéken Nemerének, a havas- alföldi román(ok) „Krivot”-nak neveznek) és egy ed- dig ismeretlen természetű csapás, a „sváb-bogár” meg- hökkentettek. Másfelől, amíg Kecskemét gazdálkodó város, addig Fehértemplom a szó teljes értelmében ka- tonaváros volt. A lakosság fő jövedelme a nagyban ter- melt boron kívül a katonaságnak (egy teljes közös had- seregbeli ezred, 2 eskadron huszár) számára kiszolgál- tatott árukból került. És ehhez a mindennapos katonai zene lakásunk környékén. A talaj is más volt, mert a lábunk alatt fekvő szármát emeleti képződményben „Congeria” és „terebratula” ugyan bőven volt, de ho- mok nem. A Deliblati homoktenger illő távolságban volt tőlünk.

Ezek és sok más egyéb jutott eszembe az új, fehértemplomi környezetben, midőn hírül vettem, hogy kollégám, kivel cserét tettem, várankozásában csalódva öngyilkos lett. Nekünk is súlyos gondokat okozott az idegennyelvű lakosság között való megélhetés, ami csak akkor enyhült, midőn egy németül is beszélő gát-tajai magyar háztartási alkalmazotthoz jutottunk. Ott született második fiam, Ernő 1883. dec. 7-én. JÓ TÖREKI Gábor igazgató tanácsára megismerkedvén egy sétálni szerető nyug. auditor úrral, az ő dicséretére legyen mondva, ott szóialtam meg germán nyelven 33 éves koromban. A sérák közben világosodott fel a fehértemplomi őslakosság vagyonságának az oka, midőn megtanultam, hogy 50 akós hordókban is szüretelhet bort valaki, akinek egy talpalatnyi szőlője sincs. A szomszédos községekből a lakosság szekénderék számra hordta be a leszedett szőlőt, olyanformán, mint nálunk a disznó-dínyét szokták.

Ernő fiam keresztelője után – kit ref. pap hiányában rom. kath. lelkész keresztelt meg – a katolikus plébánia kérésére utánajártam, melyik ref. egyház illetékes az anyakönyvezésre. Csak hosszas iratváltások után sikerült megtudnom, hogy a mi illetékes egyházunk a pancsovai református egyház. Levelezésben lévén a pancsovai egyház lelkészével, FA István úrral, ő ellátogatott a fehértemplomi szórványhoz. Második látogatását előre jelezvén, összeszedtem a ref. híveket, és aki konfirmálatlan volt, azt előkészítettem, és előhozták a keresztelelen csecsemőket is, és tartottunk ezen alkalommal keresztelést, konfirmálást és egy esketést. Ezen fáradozásokért a pancsovai ref. egyház tiszteletbeli presbiterévé választott meg. Ami jó volt Kecskeméten, Fehértemplom is kézimunkáztam egy gázfejlesztő készüléket, a mikroszkóphoz egy mikrotomot és az újonnan bevásárolt dinamóhoz több apró segédeszközt, BELL-féle telephont, egy kezdetleges mikrofont.

Az 1883–84. tanév nyári vakációján született harmadik kisfiam, Élesden, René Lajos, júl. 4-én. A meggyarapodott család augusztus végén hazatérve Élesdről, már jó TÖREKI Gábor igazgatónkat nem láthattuk viszont, mert őt Budapestre helyezték át. Utóda ideiglenesen SIMON Péter csíkszentimrei kedves kollégám lett a fehértemplomi zipser kollégám nagy megütközésére.

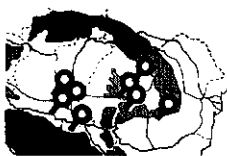
1885. februárius közepén feleségem súlyos idegbajt kapván, március közepén apóssommal gyógy-

kezelésre Budapestre vittük. (Apóssom anyóssommal együtt már februárius közepén ott volt.) Anyóssom a három kis unokáját magával vitte Élesdre.

Gyászos idők voltak ezek, s így nem is csodálom, hogy olyan könnyen hagytam ott nagy munkáival helyreállított lakásunkat és költöztem el, SIMON Péter kollégámnak nem éppen jószántából épített házába. Őt ugyanis, ki Nagyszebenből helyeztetett Fehértemplomra, a nagyszebeni szászok átirata folytán a fehértemplomi németiség a legbarátságosabban fogadta, úgyhogy 2 hónapnál tovább lakott a vendéglőben. Azután is csak egy magyar hivatalnok adott helyet nekik az ő szűkös lakásában. Ő akkor telket vett és rá házat épített, én az ő kiadó szobáiba költöztem és nagy kertjét bérbevettem.

A nagy anyagi igyekezetemben két szobát selyemgubó tenyésztésre rendeztem be, de a selyemtermelésben nem volt szerencsém.

Az 1885–86. tanév végén, éppen a vizsgálatok idején lepett meg bennünket dr. KLAMARIK János miniszteri osztálytanácsos, a középiskolai ügyek intézője. A látogatást bezáró értekezlet végén tudakolta, kik azok a tanárok, kik nem tudnak németül. Németül nem tudó kartársaim a feltett kérdésre hallgatva feleltek, de én mint értekezleti jegyző mellette ülve, a megismételt és inkább csak hozzám intézett kérdésre kőköttyantottam, hogy én is csak annyit tudok, amennyit prakszishoz tanultam. Erre kitört a művihar: „portás ön? Hausknecht ön? hogy így beszél?” És ezen akordal bezárta az értekezletet, azon megjegyzéssel, hogy akinek valami kérnivalója van, délután 3–5-ig keresse fel őt a vendéglőben, azután pedig Fehértemplom környékét megismerni óhajtván, szeretné, ha sétáján kísérnének. A jegyzőkönyvet elkészítvén, 3 perccel őt óra előtt bekopogtattam hozzá. Azzal fogadott, hogy mi kérnivalójavan Önnek? Az alkalmat fel akarván használni, kértem, helyeztessen át Erdélybe. Na, úgymond, ennél semmi sem könnyebb, mert Brassóban egy reáliskolát állítunk föl, és jegyzőkönyvébe nevemet és utána, hogy Brassó, jegyezte be. Ámde jegyzőkönyvét hirtelen lecsapta és felkiáltott: „De hiszen Ön nem tud németül!”, és erre folytatása következett a délelőtti leckézetésnek. Szerényen megjegyeztem, hogy akikkel tárgyalok, meg vannak elégedve előrehaladásommal, és még azt is, hogy a brassói szász gyerek 5–6 éves koráig jól beszél magyarul, és csak a gimnázium középosztályaiiban lesz ultranémet. Engedélyére aztán megkérdez-

tem, hogy ő, aki annyi érettségi vizsgálaton volt jelen, és mindenesetre látott jeles tanárok által oktatott kitűnő tanulókat, kik 8 éven keresztül, heti 5–6 órán át tanulták a gramatika és syntésis alapján a latin nyelvet, beszéltek csak egy is latinul. „Az más!” kiáltotta főnököm. Szerényen megjegyzém, hogy KLAMARIK János logikájából nem úgy tanultam. Erre ő beültetett a szegletbe, elibém vonta a székét, két más jelenlevő tanártársamat oda ültette, felszólított, mondjam el életem történetét németül. Kezdetén jártam előadásomnak, amidőn fölkiáltott: „de hiszen önnek nagyobb szóhátsége van, mint nekem, csak a der, die, das és a deklináció hiányzik!” – és arra elmentünk sétálni a Néra csatormán át, az aranyat hordó Néra folyó mellett elterülő mulató kertbe, előbb megtekintvén az ezen vidéken szokásos kanalas (turbinaszerű) hajtású vízimalmot, és azután áldomás tartván – uzsonnámat főfő főnököm fizette.

1886 nyarán SCHELLING Kornel nőten kartársam toborzására otthagytam a dinnye, a borsó, uborka stb. ágyásokat és elvándoroltam vele, bevándorolni a Székelyföldre. Ő előbb megjárva Déva, Petrosésny, Szeben tájékaikat, Brassóban találkoztunk, mivel én előbb Élesdre mentem, gyermekeimet látogatandó. Programunkhoz híven a földvári állomásra utaztunk, honnan megkezdjük gyalogútunkat. Keresztül is mentünk szerencsésen az Olt hídján, de amint Árapatak felé kanyarodánk, utoléra minket egy kaszálással megrakott szekér, és elhaladtában gazdája megmustrálván minket, megállítá lovait, megtudakolá hová megyünk, és felvilágosításunkra, hogy Előpatakára mennénk, meginvitála, hogy ülünk fel, elvisz minket Árapatakáig szekérral, hamarabb is, és beszélgetni is lehet. SCHELLING vonakodott, mert ő gyalog akar járni, de én átvettem magamat a saroglyán, SCHELLING is fellépe a gazda mellé, és beszélének Árapatakáig. Onnan aztán gyalog indulánk el Előpataka felé, de egy rég nem látott ismerősöm felszólíta szekereére, és így érénk be Előpatakára. Ott megháltunk, és másnap megtapasztaltuk az előpataki fürdőt is, és fürdői séta fejében az erdőn keresztül (mentünk) Szemerja végébe. A falunak Sepsiszentgyörgy felé való végébe eső ház előtt ott üle egy ismerős alak, s hát csakugyan REMÉNYIK Kálmán⁴⁵ volt. Ő, ki időközben megházasodott, ott üté fel sátorfáját. A szíves invitálásra be is mentünk a házba, hol asszonyom ökelme megvendégele minket jóféle tokánnyal és rétespalacsintával. Kálmán pedig azzal ke-

resztvezé gyalogjárású programunkat, hogy szekeret állított a ház elé, megmagyarázá, hogy merre van az út Tusnád felé, és minket a mexikói induló hangjainak tilinkózása mellett elindított. Mi azonban Sepsiszentgyörgyön még megtekintettük a Székely Nemzeti Múzeumot is. Másnap reggel Tusnádon megfürödve, vezetővel a Csomágon át a Szent-Anna-tóhoz és onnan a Büdösfürdőig gyalogoltunk. A kénbarlangban gőzölvén magunkat, a vendéglőben az ebédnél kaptuk az értesítést, hogy KÖNCZEI Miklósné, kedves, régi ismerősöm hazafelé indulva K. Szentlélekre, meghív minket, hogy elvisz Torjáig vagy Kézdivásárhelyre. Így jutottunk el Torjára, hol jó rokonaim körében töltöttünk el egy estét, és másnap begyalogoltunk Kézdivásárhelyre, a kocsitulajdonosokat elkerülendő a Torja vize mellett, gyalogutakon. Mivel SCHELLING okvetlenül meg akarta nézni az ojtózi szorosban a RÁKÓCZI-VÁRAT és Bereckben a római castrumot, másnap pedig a kovásznai fürdőt, én ezen két napot testvéreimnél töltöttem el Kézdivásárhelyen és Márkosfalván. Vásárhelyről szekéren utaztunk el Kászonújfaluiig. Onnan gyalog igyekeztünk a Nyergesen át, Csíkkozmás felé. A gyaloglás annyival inkább sikerült, mivel a Kászonvize völgyén az én napernyős kollegám láttára felbőszült bika a meredek oldalra felszorítván, majdnem két kilométeren át kísért bennünket az orszáúton. Csíkkozmástól ismét fogadott szekéren haladtunk Csíkszeredáig, honnan kirándultunk Csíksomlyóra is. Másnap nagy elhatározással indultunk neki a nagyerdőnek. De amint a vendéglő kapuján kiindultunk, egy fiákeres is jött utánunk, megkérdezé, hová utaznak az urak? válaszunkra meginvitála, hogy ülünk föl, mert ő elvisz minket Udvarhelyig egy forintért. Lemondtunk a gyaloglásról, feültünk, és a Szent-Egyházás-Oláhfaluban való három órai etetési idő alatt kirándultunk Szentkeresztbányára is. Udvarhelyről kollegám Parajdon át elment Marosvásárhelyre, én pedig Segesváron át Élesdre, a gyerekeimhez.

Augusztus közepén ismét Fehértemplom voltam, ahol tanúja voltam a pártját ritkító égitüneteménynek, az augusztus végi csillaghullásnak⁴⁶. November hónapban ért azon meglepetés, hogy a fehértemplomi kereskedők és urak isteni csoda folytán egyszerre elkezdtek magyarul is beszélni. Ezt a csudát a „Philoxera vastatrix” idézte elő, amennyiben (a) Fehértemplom város határának túlnyomó részét tevő sző-

lős területeket elpusztította. Tulajdonosaikat a magyar állam a deliblati-i immunis homokterület átengedésével megmentette. Kiderült, hogy a urak majd mindegyike cseregyerek volt szegedi, hódmezővásárhelyi, halasi vagy kecskeméti gyerekekkel.

Négy évi fehértemplomi időzésem alatt ismerőseim és vétel útján több, mint 100 régi érmet gyűjtöttem, mivel a vidék történelmi múltjánál fogva alkalmas volt arra, és ezen érmeiket beküldtem a Székely Nemzeti Múzeumba.⁴⁷

Az 1886/87. tanév kezdete ugyan még Fehértemplomban talált, de október végén megkaptam áthelyezésemet Zomborba, hol tanári vándorlásaim meg is szűntek. FEHÉR Ipoly tankerületi főigazgatóm rendelkezésére ott a phisikai szertár gondozása reám bízott.⁴⁸ A gimnázium építése alkalmával a sok költődésén átment szertár eszközei alapos javításokra szorultak, azoknak rendbehozása kötötte le két éven át majd minden szabad időmet. Rövidesen megismerkedhettem a zombori élet barátságos formáival.

Odahelyeztetésem harmadik napján, máris megkedvelt igazgatóm tanácsára megtettem a tisztelgő látogatásokat úgy a vármegye, mint a város és az egyházak fejeinél, és a két szerb képezde igazgatóinál, melyet természetesen a látogatások visszaadása követett. A minden tanult embert társasága körébe befogadó akkori bácskai társadalom körében már ottlétem első hónapjában nagyszámú ismeretségre tettem szert.

1887. jún. 19-én hosszas, súlyos betegség után feleségem elhalt, és én magamra maradtam, mivel három árva gyermekem a nagyszülőknél volt. Ismerőseim és a józan ész tanácsára szept. végén megkértem GFELLER Ferenc vármegyei alszámvevő úrnak leányát, Bertát, kit összes ismerősei szelidsége miatt egyszerűen „galamb”-nak szólítottak, és nov. 12-én meg is tartottuk az esküvőnket. Így nyertek árva gyermekeim második új édes anyát és én mindig gondos és hű élettársat, az árvák nagyszülői pedig leányuk helyett egy új leányt. Azon körülmény, hogy feleségemnek rokonai még a bácskai fogalmak szerint is dúsgazdagok voltak, sok kellemetlen órát szerzett nekem kartársaim egy részénél, mert nagy ismeretségemnél fogva igazgatójelöltet láttak bennem. Pedig nekem sohasem voltak igazgatósági fájdalmaim. Csupán a fizikai szertár tökéletesbítésére fordult minden gondom. Ami érhető is, mert akkor kezdett óriási léptekkel előhaladni a fizikai

tudomány. Ezért szereztem én mindjárt az első tanév vége felé egy pompás esztergát, melyen kisebb-nagyobb vas- és réztárgyakat is lehetett esztergálni.

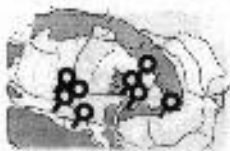
Az 1887/88. tanév vakációján feleségemmel ellátogattunk Kovásznára feredőzni, de mivel akkor már nem volt a vajnafalvi részen vendéglő, ahol étkeztünk, másodnap már tovább vittük a sátorfát, elmentünk rokont látogatni Márkosfalvára, Kézdivásárhelyre és torjai rokonaink felé. Onnan a Büdösön át első feleségem szüleinek szíves hívására Élesdre mentünk. Onnan pár hét múlva a gyerekekkel visszatérve, egy-egy bácskai rokonunkhoz tértünk be egy és fél heti ismeretségre és onnan haza. Ekkor született negyedik fiam, István, aug. 30-án.

Az 1888/89. tanév elején bíztattam meg a pirosi ref. egyház esperessége által a zombori ev. ref. tanulók hitoktatásával. Mivel pedig Zomborban ezidő szerint állami elemi iskola nem volt, csupán a város által fenntartott felekezeti iskolák, és pedig: rom. kath., gör. keleti, szerb és zsidó elemi iskolák, ezen iskolák vezetői pedig nem adtak helyet a ref. hitoktatás céljaira, saját lakásomon tartottam hetenként 2 délután a vallás-tani órákat. Nem egyszer kellett azonban gimnáziumi elfoglaltságom miatt eltávoznom hazulról, és olyankor rom. kath. vallású feleségem tartotta meg az órákat, amit aztán én azzal viszoñoztam, hogy számtalanszor helyettesítettem rom. cath. hitoktató kollegámat. Ez az állapot addig tartott, míg ág. ev. testvéreink egyházi céljaira lakást béreltek ki, attól kezdve ott folyt az elemi iskolások vallásitanítása. Ev. ref. tanítványaim összeírására más adat nem állott rendelkezésemre, mint az 1890-ik évi népszámlálásnak a város polgármestere által átengedett adatai. A polgármester átengedte a nagytermet, és én önként vállalkozó tanítványaimmal négy délutánra szétosztályoztam a majdnem 30 000 drb népszámlálási lapot, megállapítva, hogy Zombornak ezen időben mintegy 300 ev. ref. lakosa volt.

Ezen összeírás adott alkalmat a zombori ev. ref. fiók-egyház megalakítására, mely a pacseri ref. egyházhoz csatoltatott.

Engem csak 1893-ban váltott fel gimnáziumi ref. hitoktató tisztemben RÁTZ Soma kartársam, az elemi iskolások oktatásában pedig 10 évi hitoktatás-kodásom után CSETRI Károly kartársam.

1889. szept. 1-én a Bács-Bodrog vármegyei kazánfűtőket és gőzgépezőket vizsgáló bizottság

tagjává nevezetvéni ki, ezzel újabb munkakörbe jutotam. Sokat kellett tanulnom, ami mindenképpen hasznomra is vált. Azzal kezdődött, hogy felrándultam Budapestre, a m. kir. államvasutak nyugati pályaudvarának kazánjavító műhelyébe. Két napon át egyik kazánból a másikba bújva megtanultam, hogyan kell a kazánokat kireperálni.

A dologból az lett mintegy félév múlva, hogy a bizottságban szereplő két tag, a zombori állami építészeti hivatal főnöke és a szegedi vasúti főfelügyelő felszólítottak, tartanak a kazánfűtők és gépkezelő-jelöltek számára tanfolyamokat, hogy a gépkezelést általában elég jól értő személyzet megtanulja a rendeleteket és a tárgykör pshihicai részét, és megtanuljon magyarul olvasni is. A rendeletek szerint ugyanis mindenkinek kellett magyarul írni, olvasni tudni, de nyelv dolgában ezentűl nem is mentünk, mert a németet németül, a szerbet is saját anyanyelvén vizsgáztattuk.

Elfoglaltságom évről évre szaporodott, mert már az 1888/89-ik tanévben az akkor felállított kereskedelmi iskolában is, az iskola igazgatójának kérésére is több más gimnáziumi tanár társammal óraadói tisztelet vállaltunk. Én ott eleinte a vegytant tanítottam és, mint afele új iskolában, tüzetesen résztvettem a szertárak felállítási munkálataiban, így a vegytani, természettani, s főleg az áruismeri szertárak szervezésében. Az utolsó adott a legtöbb munkát, mivel én egyenként és külön-külön kerestem meg Magyarország nevezetesebb gyártelepeit az áruismeri szertár gyarapítására. A budapesti erzsébetfalvai petróleumfinomító, a zólyombrezói állami vasmű, a Concordia gőzmalom és az állami dohányjüvedék produktumaikkal egy egész termet töltöttek meg. Ezen iskolában 8 évig foglalatokodtam, felváltva vegytant, pshihicát, áruismerét adva elő.

Az 1890/91-ik tanévben a Bács-Bodrog vármegyei Gazdasági Egylet titkára a társulat nevében megkeresvén, hogy a tagok által próbaként termelt cukorrépakat cukortartalmukra nézve vizsgálánám meg, a megfelelő tanulmányozás után, és mivel a két intézet szertáraiban a szükséges eszközöket, a finom vegyi mérleget, a hydrostaciai sajtót, a szénsavfejlesztőt, a polaristrobometert megláttam, szívesen rendelkezésére állottam az egyesületnek. Vizsgálódásaim eredménye kimutatván, hogy a legtöbb kísérleti telepen termelt cukorrépánál a cukortartalom elérte a megkívánt, a leg-

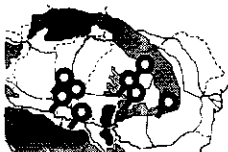
alább 13% cukortartalmat, a birtokosok ennek alapján felállították az első bácskai cukorgyárat Cservenkán.

Az idő telvén elfoglaltságom is szaporodott, ami alkalmas volt arra, hogy a sorban harmadik kisfiannak elvesztése felett érzett fájdalmamat csillapítsa. Telt az idő és azalatt most már csak öt rendbeli postatakarék pénztári könyvecskéik betétei gyarapodtak. Azért volt ez fontos, mert ráeszméltünk, hogy a könyvecskék jussán állandó lakóhelyhez is juthatunk. Ugyanis első lakásunknál úgy jártunk, hogy két nagyobb fiacsám ujjongására kitekintvén az udvarra, azt láttuk, hogy ők a pincében egy mosóteknőben csolnakáznak. Azonnal felmondtuk a lakást és egy nagyobbat béreltünk, hogy aztán apósomékkal együtt közös háztartást folytathassunk. De a szerencse itt sem kedvezett nekünk, mert a lakást nagy költséggel helyreállítván, a ház 2 év múltán tulajdonost cserélt, a tulajdonos maga költözött abba. Újabb lakásunkban is csak 3 évig lakhattunk békességben, mert házigazdám értesülve a lapokból, hogy lakbérünket az állam évi 40 forinttal javította, rögtön 80 forinttal többet fizettem, mint kaptam. Már ekkor keresni kezdtünk laktelket.

Új, ideiglenes lakásunkba már apósoméék nem követhettek minket, de apósomnak rövid időn belül elkövetkezett elhalálózása után anyósom és Mariska sógómhoz költözött, és azóta mindvégig együtt laktunk Zomborban.

Az 1881/82-ik tanév vakációján tanulmányi kirándulást rendeztem Erdélybe gimnáziumi és kereskedelmi iskolai tanítványaimmal, honismertetés, bányák és gyárak megtekintése céljából. Utunk Déva, Vajdahunyad, Kalánteleg, Petrosény, Piski, Brassó, Sepsiszentgyörgy, Előpatakkal, Kézdivásárhely, Büdösfürdő, Tusnád, Csíkszereda, Szentkeresztbánya, Udvarhely, Segesvár, Aranyosgyéres, Torda, Kolozsvár, Nagyvárad látónivalóinak és gyárainak megtekintése után, hazatértünk Zomborba, úgy amint azt a zombori gimnázium Értesítőjében megírtam.

Az 1894. év elején vettünk meg egy alkalmas beépített telket Zomborban, a postatakarék pénztárban összegyűlt 1 300 forintból, és azonnal a ház lebontásához és anyagának felhasználásával az új ház építéséhez is kezdtünk. A ház cserép alatt volt, de szobái igen keskenyek, ablakai kicsinyek, fala pedig vert fa volt, ezért építettük át újra.

Ezen évben vállaltam el újra nagybeteg kartársam, ZSUFFA Vincze helyettesítését a városi könyvtár-egylet könyvtárában, míg aztán 1895-ben bekövetkezett halála után könyvtárnokká meg nem választattam, mely tisztet aztán Zomborban időzésem utolsó órájáig viseltem. Azon idő alatt a 40 000 kötetes könyvtárnak megfektettem a cédulakatalógusát.

Az 1894. év június végén legidősebb fiam, Kálmán rohamos tüdővészbe esvén, orvosi tanácsra Lucsvina fürdőre ment feleségem kíséretében⁴⁹, hol állapota rohamosan rosszabbodott. Önnan el kellett hozni öregszülői kérésére Élesdre.

Ilyen körülmények között az építkezés csak nehezen, de határozott tempóban haladt előre jó ismerőseim és feleségem rokonai szíves kalákázásai mellett. A ház augusztus végére teljesen elkészült, és mi alig vártuk, hogy a falak a meleg nyáron kiszáradván, szükségünkől sajátunkba költözhesünk be. Kálmán fiamat már az új házból tetettük el, november 24-én.

1894. november elején szereltem fel udvaromon a meteorológiai eszközöket, és ezen időtől kezdve elköltözésemig táviratozó tagja a zombori állomás a magyarországi hálózatnak. Később zivatarjelző állomás is lett az én állomásomon.

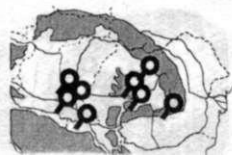
Bácsbodrog vármegye ez idő szerint már előkészületeket tett, hogy a megye monográfiáját a közelgő milleniumi ünnepségekre megírassa. Felszólítottam, hogy írjam meg a megye földrajzát és éghajlati viszonyait. Ám a monográfia titkársága belemesterkedte vállalkozó iratomba, hogy mindazt megírom, amire más vállalkozó nem akad. Így jutottam én ahhoz, hogy Bácsbodrog vármegye földrajzi, éghajlati viszonyain kívül a vármegye akkori népességéről, a vármegye mezőgazdaságáról, akkori iparáról, pénzügyezeteinek állapotáról, a megye akkori közlekedési és akkori közigazgatási viszonyairól kellett adnom hűséges felvilágosítást. Mindezeket a megyei állami építészeti hivatal, a folyammérnökség, a pénzügyigazgatóság, gazdasági egyesület és a megye közigazgatásának szíves útbaigazítása alapján érhettem el.

Zombor szab. kir. város kereskedelmi iskolája 1898/99-ik tanév végén mindenik tanszékre megkapván a megfelelő tanárokat, én 1899 júniusában felszabadultam ezen oldalról a munkától.

De úgy volt megírva, hogy nekem továbbra is kijusson a főlős munkából. Egy véletlen folytán a Bács-

Bodrog-vármegyei Történelmi és Régészeti Társulat titkárnak állása megüresedett és a társulat választmánya engem működő és választmányi tagjai közé beválasztván, a gyűlésére meghívott. Az ülésen felszólítottak, vállalnám el a titkári és múzeumóri állást. Beismerésemre, hogy én ugyan se archeológiához, se etnográfiahoz, se a numizmatikához, se a történelmihez nem értek, a mellettem ülő SÁNDOR Béla vármegyei főispán úr ezekre a szavakra fakadt: „De hiszen Ön székely, és amit a székely akar, azt meg is csinálja”. Erre én a megdöbbenéstől megilletődve kevésvártatva így feleltem: „Állok a kötélnek, de – fordulék alispánunkhoz – ám akkor, alispán úr, helyet is kérek az épületbe.” Igen, mert már akkor előre láttam, hogy az egy nagyobbacska asztalon elférő múzeum rövidesen meg fog gyarapodni. És megindult nagy lelkesedéssel küzdelmem, elsősorban a közönség közönyével, mert akkoriban a társulatnak csak három alapító és 81 pártoló tagja volt. Lelkes és derék alelnökömmel, LATINOVICS Géza orsz. gyűl. képviselő úrral versenyezve gyűjtöttünk alapító és pártoló tagokat, úgyhogy ottani működésem alatt, mely 1894 elejéig tartott, az alapító tagok száma 33-ra, a pártoló tagoké 228-ra emelkedett föl. Másfelől pedig arra is igyekeztem, hogy a társulat Értesítőjének munkatársai közé minél több egyént nyerjünk még, hiszen azideig majd minden füzet ugyanazon szerző (DUDÁS Gyula és MUHOVAY Alfonz) cikkeivel telt meg. Nem felejtkeztem meg arról sem, hogy Évkönyvünket lehetőleg illusztráljam, amihez JUHÁSZ Árpád zombori festőművészt megnyervén,⁵⁰ az általa rajzolt leletek képeit könyvmatyi úton sokszorosítottam, esetleg megfelelő példányszámban fotografiai másolatokat is készítettem Értesítőnk számára.

Azon körülmény, hogy múzeumunk könyvtárába igen hasznavehető numizmatikai műveket, VESELSZKY, COHEN, RÉTHY műveit hamarosan beszereztek, és rendelkezésemre állott az Archaeologiai Értesítő és az Archaeologiai Közlemények több évfolyama, DARNAI Kálmán ősrégészeti műve és WOSINSZKY Mór Tolna megyei ásatásokról szóló műve, az Ethnográfia sok évfolyama, bőségesen segítettek tanulmányaimban. A Zomborban megjelenő újságokba buzdító, lelkesítő cikkeket írtam, és szakértő tudósok alapján Évkönyvünkben a régészeti leletek preparálásáról és a leletek csomagolási módjáról ismertető cikkeket írtam, eljövendő munkatársaink számára.

Alelnököm kezdeményezésére négy napig tartó propagandakörutat tettünk a megye déli részsein, miközben három jelentősebb régészeti telepet konstatálunk: a Vajsza (Vajasárok) melletti mintegy 300 tumulusból álló temetőt, az 6-palánkai nagyterjedelmű avar-rhínget és a kiszácsi tumulus temetőt. Megjártuk Bogyánt, Novoszellőt, Bukint, a Palánkákat, Csébet, Glozsánt, Begezset, Futtakot, Újvidéket és külön Zentát. Az archeológiai ásátások megélenkültek. GUBICA Kálmán Bodrog-Monostorszegen és Sziga-Szigeten, Barthán-várán, CZIRÁKI Gy. a bogóvevai és a vajszkai telepeken ásattak, KUZMIÁK S. a Lalityon, én magam pedig Bács-Madarason, Kiszácson és a bézdáni „Zöldhalom”-nál ásattunk.

Alelnököm ösztönzésére a vármegye felsőbb részén eső LATINOVICS kúriákat és minden általam megközelíthető bácskai műemléket lefotografáltam, és a 90 db-ból álló sorozatot albumba kötöttem. Öt évre terjedő munkám alatt a Bács-Bodrog-vármegyei Múzeum, főleg az ásátásokból, három termet töltött meg. De már azután szem- és idegbajom miatt meg kellett vállnom a munkától.

De még ezen munkálkodásommal kapcsolatban részt kellett vennem a vármegyei közművelődési palota építőbizottságának munkálataiban is, mint annak jegyzője. A vármegye vezető férfainak és a közönség(nek) a bizalmából úgy az építési alapra, mint annak belső berendezésére igen szép ajándékokat jártam ki, mert úgy a megye, mint a megye öt városának törvényhatóságai előzetes tudakozódásomra jelentős összegeket helyeztek kilátásba, másfelől egyes családok szép könyvtáraikat ajánlották föl átengedésre. Így a LATINOVICS család tudományos művekből álló 14 000 kötetnyi könyvtárát, FERNBACH Bálint földrajzi, vadászati és szépirodalmi művekből álló 10 000 kötetnyi és ifj. VOJNICS József ugyancsak 10 000 kötetnyi könyvtárát. Ha ezekhez hozzáteszük a Zombor városi könyvtár egylet 40 000-nyi kötet könyvtárát és a Bács-Bodrog-vármegyei Tört. Társulat könyvtárát, ezek 74 000 kötetnyi tartalmukkal nagy súlyt adtak volna a zombori kultúrpalotának. Azonban másképp határozott a sors a kultúrpalota felől. Az előmunkálatakat vezető szűkebb bizottság szükségesnek találta egy nagyobb, 200 tagú bizottság összeállítását. Azonban a szűkebb bizottság politikai okokból ellenszenves egyéneket nem akart beválasztani, akik pedig minden bizonnyal

nagy hasznára váltak volna a kultúrpalota ügyének. Így felemlítem, hogy nem akartak helyet adni a bizottságban dr. VÉRTESI Károly ügyvédnek, ki pedig asztaltársaságával már akkor SCHWEIDL szabadságharci honvéd tábornok, aradi vértanú emlékét megörökítendő óhajtvá, SCHWEIDL szobrának felállítását tűzte ki célul. A szobor Zombor város legszebb terén, a Szabadságtéren fel is állítottott nagy nemzeti ünnepek között. A zombori származású SCHWEIDL tábornok relikviáit mindössze másfél évvel azelőtt tudtam a múzeum számára a usaládtól megnyerni, és másfél év múlva állott a szobor.⁵¹ És ezen lelkes hazafit nem akarta a bizottság tagjai sorába befogadni dr. GOZSDU Elek törvényszéki elnök ellenzése folytán.

Én belátva azt, hogy a vaskalapos kultúrpalotai szabadtörmény bizottság munkája hiábavaló lesz, tisztemről lemondtam, és azzal el is aludt a kultúrpalota ügye. A VÉRTESI asztaltársaság azonban újabb egy év múlva föllállította Zomborban a JÓKAI téren RAKÓ-CZI fejedelem emlékszobrát.

(Fájdalmas elégtételtemre szolgált, hogy már 1910-ben azt jelentette a Bács-Bodrog-Vármegyei Tört. Társulat titkára az évi közgyűlésen, hogy a működő tagok szellemi működése lanyhult, a közönség érdeklődése alábbszállott, a pártoló tagok száma 197-re olvadt.)

Tanári működésem idejéből még a következőket említem föl.

Az 1896-ik évben, a milleniumi ünnepekre való előkészületek alkalmával a gimnáziumi tanuló ifjúság KÖLCSEI Himnuszát betanulandó együttesen volt berendelve a nagy tornaterembe, mikor az egyik idősebb felügyelő tanár nagyon felindult állapotban jött be hozzám a könyvtárterembe, elmondva, hogy egy pár szerb fiú majdnem szembefordulva a többivel, karjait mellén összefonva, keményen összecsukott szájjal mutat rossz példát a többinek, és kért engem, hogy helyettesítem őt a felügyelésnél. Bemenvén a terembe, közöltem az énekvezető tanárral, hogy kinek helyetteseként jöttem be, megkértem, hogy az ifjúságot egymás mögötti sorokba állítsa föl, ami meg is történt. Erre az a három tanuló a sorból kilépve, a többi felé fordult és nem énekel. A teremből kiparancsolván a három rendetlenkedőt, az ünnepi hangulatában megzavart ifjúság lelkesen ünnepelt, és azután zavartalanul folyt tovább a tanítás. Estére kelve a szomszédból ájtott egy ismerős hozzám, hogy az utca végén nagy tömeg közeledik fák-

lyakkal és éneklés közepette. Egy pillanatilag arra gondoltam, hogy a két szerb tanítóképezde növendékei óhajtának kellemetlenkedni nekem, és annak megfelelően tettem meg intézkedésemet, de amikor ráeszméltem, hogy igen erélyes rendőrkapitányunk van, tisztába jöttem, hogy egy másodlagú kellemetlenkedés fenyeget engem, a magyarság tüntet mellett. A matracal barikádózott ablakon kitekintvén láttam, hogy a rendőrkapitány vezetése alatt jött a menet, mire én a szomszéd szoba ablakából fogadtam egy magyar fiatalember üdvözlését, biztosítva, hogy csak fájdalmas kötelességet teljesítettem, midőn a zavargókat rendre intettem. Másnap egyidőben jelentem meg a megye főispánjánál egy szerb deputációval, amely áthelyezésemet akarta kieszközölni. Áthelyeztetésemből semmi sem lett, ellenben a panaszosok ezután messziről köszöntek.

1896 júniusában családommal együtt a millenniumi ünnepekre, Budapestre szándékozván felmenni, fiam tanuló társainak szülei azzal fordultak hozzám, vinném el fiaikat is magammal. Mivel 10 tanuló nál több volt a csoportban, tanulmányi kirándulás lett a dologból. Utunk Eszéken, Pécsen vitt át Budapestre. Már Pécsen is megtekintettünk mindent, ami kis tanítványaimat érdekelhette. Budapestten hat napot töltöttünk, és ezalatt megjártuk Budát, a Svábhegyet, a nagy kiállításban is voltunk négyszer, voltunk a Múzeumban, az Állatkertben, a Népligetben, a FESZTI-körképet is megnéztük, a Császárfürdőben és a Margitszigeti fürdőben is fürdöttünk, végigélveztük a nagy tornaversenyt, láttuk a királyi várba felvonuló tisztelgő küldöttségeket, megtekintettük a koronázási jelvényeket a Mátyás-templomban, és így csakugyan nem csoda, ha június 8-án kora reggel mindnyájan ünnepi díszbe öltözve, zsebünkben a megváltott kitűnő tribünjegyekkel, kis tanítványaim azzal a könyörgéssel fordultak hozzám: „Tanár bácsi, ne menjünk oda, mert ott agyonnyomnak minket.” Ti, a hódoló körmenetben. Erre mi le az ünnepi díszszel, el a közeli Keleti pályaudvarra és haza Zomborba.

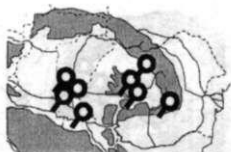
Egy másik tanulmányi kirándulást Fiuméba vezettem UHLMANN és KIRÁLY kartársaimmal együtt. Ezen utunk 1903 júniusában Eszék-, Bród-, Zágrábban át vezetett Fiuméba. Ezen időben folytak Zágrábban a magyarellenes tüntetések, úgyhogy mi be se mertünk menni a városba. Fiumében minden gyárat sorjában megtekintvén, egyszer a tengerhajózási fel-

ügyelőség szíves jóvoltából az Előre nevű hajón Cirivenicába is kirándultunk, visszautazáskor pedig a Buccari-öblöt jártuk körül, és meglehetősen erős bórával tértünk vissza. Más alkalommal Voloscába hajóztunk át, hol tengerparti sétáunk mentünk át Abbáziába. Ismét más alkalommal a susaki oldalon vonultunk fel a Terszatói-várba, megtekintettük Szent Vid ereklyéjét. Amikor Fiuméből visszatértünk, már bemehettünk Zágráb városába, felmentünk a koronázó templomba, megtekintettük a JEL-LASICS szobrot, a színházat, egyik kávéházban megreggelítettünk, hol énekelvén a „Besztebe draga lyubeozna” dalt, meg is vendégelték minket.

1903-ban minden tiszteletbeli állásomból, a városi könyvtarosságot kivéve megváltam, (s) mert akkor súlyos testi fájdalmaim miatt két botra kellett támaszkodnom, fél évi szabadságot kaptam, hogy Budapestben a batizfálvi vízgőgyintézetben kereshessek nyhülést. Ugyanazon évben REICHENBERG kazánrevizor mérnökkel egyetértően egy mathematica-phisica jutalomdíj alapot hoztunk össze gimnáziumi növendékek számára. A következő év áprilisában magam is létesítettem egy erkölcsstani órációi jutalomalapot.

Az 1903-ban lezajlott vasutasstrájk idején kellett a filipovai tumulusok ásatására kirándulnom. A katonai vezetés alatt álló vonattal jutottam el Hódságra, hol a községházán tudtam meg, hogy ott a nagyméretű izgatás dacára nem sikerült a munkásságot strájkra bírni. Mivel ott minden munkás télen, nyáron egyaránt megkeresett naponta 4–5 forintot, az egész éven át tartó kenderterés mellett. Hódság vidékén oly nagymértékű a kendertermelés, hogy még tavasszal is nagy kenderkazlakat lehet látni a község körül.

Ugyanezen idő tájban résztvettem egy gazdasági egyesületi kiránduláson. Eleinte a Ferenc-csatorna propelerén a kisszapári rizshántolót és onnan a FERENC József csatornán utazva a pusztapéklaki rizstermelő telepet tekintettük meg. Ezen a 2000 holdas területen akkor, mint mondták, 800 orosz lány (rusznyák) gyomláta a rizsültetvényt. Kulpinig (Kölpény) még víziúton mentünk, honnan pedig (az) újfuttaki gróf CHOTEC uradalom kocsjai szállítottak el minket Újfuttakra, a nagyszabású kenderterő mű megtekintésére. Ebben a gyárban 200 elnémetesedett francia eredetű nő dolgozott, kiknek elődei a hugenotta üldözés idején kaptak itt menhelyet. Hirtelen rosszszullemet miatt vissza kellett térnem Zomborba.

Állandó betegkedésem miatt 1906 nyarán kénem kellett kegyelem útján való végleges nyugdíjaztatásomat, ami a 28 évi állami szolgálatom után 1906. november 1-én be is következett. Ezen időpontig már teljesen be is végeztem a városi konytvárt egylet 40 000 kötete cédulakatalógusának munkálatait.

Húsz évre nyúló bácskai tartózkodásom idején bőségesen megfigyelhettem, hogy Bácska népe nemigen törekedett a közhivatali állások után. Ennek okát abban láttam, hogy a megye összlakosságának 87%-a önálló őstermelő volt. Úgy a vármegyei köztisztviselőknél, mint a városiaknál és az összes állami hivataloknál az alkalmazottaknak legalább 50%-a nem volt bácskai eredetű. Ennek illusztrálására felemlítém, hogy mikor 1906-ban megváltam Zombortól, a törvényszéki elnök GOZSDU Elek (román, Arad), az állami építészeti hivatal főnöke SZTANKOVICS (szerb, Nagyszében), a pénzügyigazgató POP (román, Erdély), az I. p.ü. igazgatóhelyettes CIPU János (román, Brassó), a II. p.ü. ig. helyettes BÁRCZI (Budapest), a III. p.ü. ig. helyettes KOMÁROMI (Győr) és a majdnem 100 főre rugó p.ü. igazgatósági seregből csak 3 volt bácskai születésű, egy fogalmazó, MOLDOVÁN (román) erdélyi volt.

A vármegyeházán és a városházán is az alsóbbrendű hivatalnokok majdnem mindenike idegenből oda beházasodott quietált katonatiszt volt. Az állami főgimnáziumban egyetlen bácskai születésű tanár sem volt eljövetelemkor. Erdélyiek négyen voltak. CSETRI Károly (Torda), MARGINEÁN Sándor (román, Fogaras), PRODÁN (román, Kolozs m.). Feltűnő volt, hogy a megyében, hol az 1900. évi népszámlálás adatai szerint mindössze 6 román család élt (Újvidéken), annyi román tisztviselő kapott alkalmazást.

Mivel már egy évvel ezelőtt megállapodtunk bácskai származású feleségemmel, hogy ifjabb fiúnk egészségi állapotára való tekintetből hegyvidékre, és pedig egyenesen Kovásznára telepszünk át, zombori házunkat eladván, 1905-ben a kovásznai fürdő részvénytársaság telepén vettünk magunknak telket. Feleségem ifjabb fiammal már 1906. május közepén átköltözött Kovásznára, amely helyet mi 1895-től minden nyáron fölkerestük. Magam csak 1906. november 1-én, a Nagyságos Fejedelem hamvainak magyar földre érkezése napján utaztam haza szülővármegyémbé. (Szőkely akciók.)

Amíg házépítésre kerülhetett volna a sor, házszobámba vettem ZATHURECZKY Gyula úr villáját, melyben fönntartott egy szobát testvérenek, öv. CSEREY Jánosné, ZATHURECZKY Emíliának, nyári üdülés céljaira. Már az előbbi időkből közelről ismert és nagyrabecsült Nagyasszonyunk azt a tanácsot adta, hogy ne építsünk új házat, hanem vegyük meg testvérenek villáját, ő majd kialakítsa, azon feltétel mellett, hogy becsületszavamat és kezet adok rá, hogy jobban-rosszban védelmezni fogom a Vajnafalva-fürdőtelep utca (ma str. Cálugáreni) és a fürdőhely jól felfogott érdekeit. Tanácsára hallgatva megvettük a villát, mely amúgyis a mi telkünk szomszédja volt. A kezadás is megtörtént, és megkezdődött a nagy munka. A zsendelytető csupa rozsdá volt, téli ablakok nem voltak, az udvar is hegy-völgy volt, az első fagyolvadáskor térdig süllyedtem a talajvizet területen, az udvaron egy fácska se adott árnyékot. Nagy munkálatokat kellett kezdeni, melyhez a kölcsönt a brassói Albina Bank folyósította. A most már kétszeres nagyságú villateltet alagcsöveztetjük, planírozattuk, a tető cserép alá került, két kémény is épült, téli ablakok készíttetek, az udvaron álló épület kívülről betapasztatott, gyümölcsfákat és bokrokat ültettünk, szóval lakhatóvá tettük az épületet. Apránként alkalmasabbá vált otthonunk a kultúréletre, és mi magunk is a már megszokott ingyenes, közérdekű közreműködésre.

Már mikor mint fiatal fürdővendégek jártuk Kovásznát, említettem, hogy még kisgyerek koromban, 1861-ben (vagy talán 1864-ben) még állott NAGY Ezékiel uram vasolvasztó kemencéje, és később tanulmányaim folyamán „Bernh. von COTTA” geológus értekezéséből Kovásznának, mint vasérctelep helyéről HERBICHnek „A Székelyföld geológiája” című művéből is megerősítve találván COTTA jelentését, készséggel engedtem KOTSIS István áll. isk. tanító komám felszólításának, hogy az itt(eni) helyi, az időközben megüresedett 17 zártkutatómányi jogot vegyük át. Az meg is történt 1907. jún. 6-án, de még a legöregebb bányamunkások sem tudták megmutatni nekünk NAGY Ézi vasércreit, és mindketten járatlanok lévén az üzleti spekulációkban, ránk nézve semmi gyakorlati haszonnal nem járt vállalkozásunk. Éppen ezért a következő évben már visszaléptem társam a bányavállalkozástól, de énnekem az érdeklődésem igen felfokozódván, a következő 1908. szept. 14-én magamhoz váltottam a

zártkutatványi bizonyítványokat. És ezzel elkezdődött az első hosszantartó munkálkodásom. Mivel a kovásznai öregek se tudták nekem megmutatni magát az általam nem ismert „spha(e)rosiderit” ásványt, nem maradt más hátra, mint beszereztem ásványtani műveket, és kémiai technológiai művekkel már el lévén látva, csak a szükséges vegytani eszközöket, és bejárva a HERBICH által kijelölt vonalon a kovásznai hegyektől kezdve a zágoni Délceg patakig minden völgyet, az onnan gyűjtött ércmintákat titrálás útján vastartalmukra nézve megelemeztem. A 176 helyről szedett minták azonban kevés jót ígértek. Mindazonáltal, hogy fáradásom teljesen kárba ne vesszen, felajánlottam díjmentes munkálataimat a M.K. Pénzügyminiszteriumnak, csak a mintegy 560 forintra rúgó kiadásom visszatérítését kérve. A Pénzügyminiszterium kiküldötte a vastelep megvizsgálására DEHRER főbányatanácsos-, CSÁTH vajdahunyadi bányatiszt-, HOFFMAN Géza köpeci szénbánya igazgatóból álló bizottságot, mely vizsgálatnak eredményeként 1909. szept. 8-án megkaptam a határozatot, mely szerint semmiképpen sem mutatkozik gazdaságosnak egy magas olvasztó kemence felállítása Kovásznán. Ez volt a második bányavállalkozási próbálkozásom.

Ám ezzel nem szűnt meg a vasérctelepek iránti érdeklődésem. Egészen véletlenül történt, hogy Sepsiszentgyörgyről Kovásznára hazautaztomban együtt jöttem Kézdivásárhely akkori polgármestere, dr. TÖRÖK Andor úrral, ki említette, hogy ők is találtak kőszénat a Kézdivásárhely tulajdonát képező Katrosa nevű erdő közelében. Mivel nekem a dolog kétesnek látszott, szívesen fölajánlottam a polgármester úrnak, hogy úgyis, mint Kézdivásárhely egykori lakója, és mint a keresztelők anyakönyv szerint tartozéka, díjmentesen bejárom a Katrosát, csak adjon nekem a város szekeret, fedelet, kenyeret ott tartózkodásom idejére, és embert, aki segítsen az ásásban és hordozni a tarisznyákat is. Mindezeket megkapván, 3 napig jártam Katrosát és a szomszéd tájékat, és akkor átrándultunk Kászonyjakabfalvára, CSUTAK Albert úrhoz is, az általuk kiásott szén megtekintésére.

Ezen alkalommal meggyőződtem, hogy CSUTAK Albert úr és társtulajdonosai, BÉLY István főjegyző és KIS József budapesti bányamérnök 400 zártkutatványi jogot kitevő területükön szénnyomokat ugyan igen, de szénréteget sehol sem találtak. Katrosán

konstatálva a HERBICH által jelzett spha(e)rosiderit vonulatot, az onnan szedett mintákkal hazatértem Kovásznára. Hazaérkezésemkor már levelet találtam KIS mérnöktől Budapestről, hogy „mit keresett Ön az én kutatási területemen?” Felelve írást: „Amit Ön ott nem talált.” Második levelében, melyben kérde: „Mit talált hát?” Én is lakonice azt feleltem: „Vasat.” Így jutottam én be 1909. szept. 22-én BÉLY István, KIS József, CSUTAK Albert társaimmal a kászonyi vasérctelepek zártkutatványi jogosultjainak sorába. Ott egy álló hónapig jártam a Kászonyvízének mindkét partján a völgyeket, föl egészen eredetükig, és keresztül az Uz völgyén majdnem a Csalános vizéig követtem(a) spha(e)rosiderit vonalat, megállapítva azt is, hogy majdnem mindenütt 80 fokos a réteg dülése, úgyhogy ottan majdnem mindenütt napvágással lehetett volna kitermelni az ércet. A kapott ércmintáknak általam és a budapesti vegyvizsgálóban történt egyező eredményeket szolgáló megvizsgálása huzamosabb időt vett igénybe. Úgyszintén a szükséges „expose”-nek kidolgozása is hosszabb időt vett igénybe, mert abban a Kászony vidéki munkásviszonyokról, a környéken lévő keményfa erdőségekről, a vasúti vonalak fekvéséről stb. stb. kellett beszámolni. Ezek miatt KIS mérnök csak 1911 nyarán volt képes az első érdeklődő társaság kiküldöttjével az osztrák áll. vas. resicai telepének főbányatanácsosát, PETROVICS mérnök urat Kászonyba hozni, kivel aztán együtt jártuk be a területet. Azonban vevőt nem fogtunk, és újabb és újabb próbálkozásokra volt szükség, míg 1912-től, midőn a tölgyesi galenittelepeket is lefoglaltuk (circa 60 zártkutatványt), csak akkor kezdett volna komolyabb vevő kínálkozni a jogok átvételére, de akkor meg beütött a világháború, és akkor minden munkánk kárba veszett.

Ám tovább is kísértett a vasérc öröde, mert 1920-ban TEUTSCH Mihály úr Bukarestről való fűrdővendég, ki ott „Mica” aranybánya társaságnak egyik igazgatója volt, érdeklődni kezdett a kovásznai vasérctelepek iránt. Ő Bukarestben érdeklődést keltett PANAITESCU Alexandru szolgálaton kívüli ezredesben a kovásznai érctelepek iránt, és 1920. év októberében, meglátogatván engem, egyesülésre léptünk hárman a kovásznai, kászonyi vasérctelepek zártkutatványozása tárgyában, valamint a tölgyesi galenittelep lefoglalása iránt is. Megbeszélésünk szerint nekem Zalatnára kellett vinnem a zártkutatványi bejelentéseket, a sors itt is

üldözött, mert mikor a bányakapitánynak szóval is előadtam kéresemet, igaz részvétellel így szólt: „Miért nem jött 2 héttel ezeldőt, amikor még jogosítva voltunk a zártkutatómunkák adományozására, mi most csak a jelentkezést fogadhatjuk el, de az adományozás joga a minisztertanácsé”. Elindultam hát Bucuresti felé, de a fűtetlen és kitört ablakú vasúti kocsikban jó bundám dacára is meghűlvén, kénytelen voltam hazatérni, és utamat csak pár nap múlva folytathattam. Ámde a szerencsétlenség itt is üldözött, mert vasúti szerencsétlenség miatt Alsótömösről Felsőtömösig gyalog kellett cipelni táskámat és bundámat. Amikor pedig hajnali 4 órakor beérkeztem Bucurestibe, abban az órában beállott a vasutassztrájk. A minisztériumban igen előzékenyen fogadtak, de a titkár úr udvariasan kijelentette, hogy csak regátiáknak adnak zártkutatói engedélyt, és ha én kimaradnék az engedélykérők közül, akkor a többieknek könnyebben menne a dolog. Én abba is belementem, ámde hiú álom maradt mai napig a NAGY ÉZI vasolvasztójának életretámadása.

Az 1908. év több tekintetben játszott életemben nevezetesebb szerepet.

Ebben az évben történt, hogy a furdődény alatt itt időző rokonom, szentkatolnai BÁLINT Benedek a vajnafalvi furdőtelep utcán időzve, ő hivatalos levelet kapott, melyek slőjd kurzusra rendelték ki. Őt, kit MUNKÁCSI Mihály vitt ki az országos képzőművészeti iskolából Párizsba, hol 4 1/2 éven át a hírneves „Mesonier” fametsző intézetben töltött, és azután 1 1/2 évig volt a híres illusztrált lapnak, (a) „Graphie”-nek illusztrátora Londonban, kit onnan hívtak haza az Osztrák–Magyar-Monarchia Írásban és Képből című vállalatnak „xilographus”-ául. A 17 évig tartó munka bevégezte után az állam végkielégítés helyett kinevezte őt rajztanárnak a kézdivásárhelyi polgári iskolához. A hivatalos levél vétele után felszólított minket, kik éppen sétálni indultunk, menjünk vele az erdőbe görbe fát keresni, mert megmutatja, hogy milyen is az a székely slőjd. Egy órányi idő leforgása alatt egy görbe borsika ágából kifaragott előttünk bicskájával 8 oszloppal egy karzatot, melyből ő aztán egy tintatartót alakított, másnap pedig ugyanakkor odvas fából csinos kesztyűtartót faragott. Ez volt a kezdete az ő „Székely slőjd” munkáinak, melyből ő az E.K.E. felszólítására 1910. november 27-én Kolozsváron tartott előadása és kiállítása idejéig 360 drb-ot produkált. A kiállítás rendezése al-

kalmával magam szedtem ki a ládákából az egyes darabokat, midőn megjelent megtekinteni a slőjd munkákat a kolozsvári fém- és faipar(i) iskola tanári kara a bikali kurzistákkal, és melegen érdeklődött, hogy hol szedte BÁLINT Benedek a mintákat. Azon fölvilágosításomra, hogy a görbe-fák minőségéhez képest székely szívéből és fejéből, elnémult a kíváncsiságuk, főleg midőn előmutattam a csak félig kimunkált görbe fadarabokat is.

Ugyanakkor midőn a három első „Székely Slőjd” darabot állította elő BÁLINT B., felesége NAGY Karolina arra kérte őt, rajzolna neki függönyökhöz, zsebkendőkhöz, színházi belépőkörhöz való rajzokat, mert ő leánykorában sokat hímezett túllre, gazdag moldvai bujárnőknek. Ekkor született meg BÁLINT Benedekék második székely különlegessége, a „Székely túllvarrás”, melyből az 1910. nov. 27-én tartott kolozsvári előadáson már 11 sztozt, 17 színházi belépőt, 50 drb szebbnél szebb zsebkendőt, 10 drb függönnyt mutattak be. A kolozsvári felolvasás után az E.K.E. igazgató-tanácsa HERMANN Antal és mások közbeléptével tanácskozást tartott, melyben megígértették BÁLINT Benedekkel, hogy mindkét gyűjteményüket együtt tartják, nem adják el, és ők teljes tekintéllyel azon lesznek, hogy az állam a túllhímzéses gyűjteményt valamelyik székelyföldi árvaleányház számára, a slőjd darabokat pedig valamelyik fiú-árvaház számára vegye meg. Az idő telt, a világháború pedig eljött, mely BÁLINTÉkat már Békéscsabán találta. Az E.K.E. tanácskozáson hallott szép ígéretekkel semmi sem lett. Az 1918. év július végén Békéscsabán keresztül utazásomkor a vonaton egy békéscsabai orvostól értesültem, hogy Békéscsabán nagy társaság állott össze azon célból, hogy BÁLINTÉk gyűjteményét megvásárolják. Megszakítván utamat, bementem hozzájuk, hol BÁLINT B. előmutatta nekem a társaságnak csak aláírásra váró szerződését, melyben az összes túllvarrottasokért 150 000 koronát adnak azon feltétel alatt, hogy a varrottasok neve „Békéscsabai csipke” legyen, ezenkívül pedig bérbe vesznek számukra egy nagy lakházat, melyben legyen egy negyven nő befogadására alkalmas terem, hol ők 8000 korona évi fizetésért tanítsák a jelentkezőket. BÁLINT B. székely szívére hallgatott és eltépte aláíratlanul a szerződést. Két évvel későbbben özvegye eladta 30 000 koronáért. Így igazolódott be, hogy senki sem lehet proféta a saját hazájában.⁵²

Az 1908. év nyarán, mint Kovászna község önkéntes és mondjuk 17 számú, díjmentes idegenvezetője jutottam összekötésbe az E.K.E. vezetőségével, ki fölszólított, működném közre az E.K.E. orbai járási fiókjának összeállításán. Mivel én már több mint 10 éve szolgáltam csendben az E.K.E. érdekeit, szívesen vállalkoztam a feladatra. Rövid idő alatt körülbelül 200 tagot szereztem össze. Másirányú működéseim alkalmával is találkoztam „Beschwichtigunsrath”-okkal, de hogy olyan egyenes rossz akarattal találkozzam, mint az E.K.E. orbai járás(i) fiók megalakulásakor, arra nem volt eset. Az alakuló gyűlés alkalmával a közigazgatás oly bántó módon viselkedett velem szemben, hogy én látva az én személyem iránt való ellenszenvet, az ügy érdekében félreálltam. Ámde ezen visszavonulásom az ügy teljes kudarcával járt.

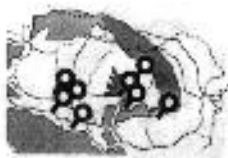
Ezen időtámban tartottam a kovásznai ipartestületben előadást az ipar-szövetkezetekről és az azok kebelében létesíthető árucarnok szövetkezetekről. Ez adott okot arra, hogy illetékes egyénektől felszólítást kaptam arra, állnék az élére egy felállítandó „Orbai Gazd. Egyletnek” létesítésére összegyűlő bizottságnak. Java munkaerőben lévén, szívesen vállalkoztam ezen munkára is, kötelességemnek tartván helyt állni ott, ahol székely testvéreim érdeke kívánta. Megindultam faluzni, és az előkészítő bizottsággal elkészítettük az orbai gazdasági egylet alapszabálytervezetét, és tagokat is toboroztunk, úgy hogy az 1909. márc. hó 7-én tartott előkészítő bizottsági gyűlésen már bemutathattuk az alapszabálytervezetet és bejelentettük 168 tag bejelentkezését.

Az alapszabálytervezet kevés módosítással elfogadtatott, megbízott az elnökség ezen alapszabálytervezetnek jóváhagyás végett a belügyminisztériumhoz való felterjesztésére. Megállapítottam, hogy mi helyt a jóváhagyott alapszabályok visszaérkeznek, azok 300 példányban kinyomtatassanak és az alakuló gyűlés összehívattassék. A jóváhagyás megtörténvén, az alakuló gyűlés 1909. október havában összehívott, melyre megjelent az Orsz. Gazd. Egylet kiküldötte, MARSCHALL Ferenc úr is, tolmácsolva az O.G.E. jó kívánságait, és előadva azon kedvezményeket, melyeket az egylet felajánl ezen fióknak is (nagy gazdasági könyvtár, kisebb gazdasági segédgépek és eszközök). Midőn a tisztkar megválasztására került sor, a Háromszék Megyei Gazdasági Egylet által kiküldött „Beschwichtigunsrath” azzal állott elő, (hogy) mivel az

alapszabályokban nincs kimondva, hogy a tisztkart nyilvános vagy titkos szavazással kell-e megválasztani, az alapszabály ez irányban módosítottassék. Hiába való volt MARSCHALL O.G.E. titkár felszólítása, hogy ez egyszerűen, mint azt máshol is megoldották, a tagok által beadott lajstromokkal történjék, a „Beschwichtigunsrath” nem állott el követelésétől, és én, mint az alakuló gyűlés elnöke, kénytelen voltam a most már módosított alapszabályokat felterjeszteni. Előre is tudtam, az akkori politikai viszonyok miatt ezen ügy ad calendas graccas fog elhúzódni.

1905-ben a zombori képviselőválasztásokon olyan választási küzdelemben vettem volt részt, melyben mindkét küzdő fél ugyanazon pártárnalathoz tartozott, csak hogy az egyik fél magyar származású volt. Már az előző választáson is ugyanazon két egyén küzdött a mandátumért, csak hogy akkor a szerb fél győzedelmeskedett. Mindkét választás alkalmával azon lélekemelő látványban volt részem, hogy a küzdelem lezárása pillanatában megszűnt a választási küzdelem izgalma is, a legyőzött fél gratulált a győző félnek, és a két tábor együtt ünnepelte a győzőt. De már az 1906. évben tartott választásnál megszűnt ezen eszményi állapot. Ezen alkalommal személyi okok is készítették a küzdelemben való részvételre, és mivel ezen alkalommal a győző fél nem az akkori kormány embere volt, nem akartam megismerkedni gyakorlatilag is az akkor divatos politikai szisztémával, mellyel a nem tetsző hivatalnokokat az ország egyik végéről sűrű egymásutánban az ország másik végére transferálták, kénytelen voltam levonni a consequentiákat.

1907-ben rövid ideig viseltem a Kovásznai Fürdő Részvénytársaság alelnöki állásával járó munkakört, és teljesen kiismervén ezen balkezes egyesület bajait, több tekintélyes háromszéki birtokos biztatására hozzákezdtem egy kovásznai fürdő tervezet(ének) kidolgozásához, melyre engem hosszas időn át tartó fürdővendégeskedésem és megfelelő előtanulmányaim képesítették. Fájdalom, csak 1921. június 30-án nyílt volna alkalom ilyen nagyobb szabású fürdővállalkozás megindítására. Ámde az akkori párturalmi torzsalkodás éppen úgy nem kedvezett Kovásznának, mint 1872-ben, mikor gr. TISZA Lajos elbukott a képviselőválasztáson. Éppen úgy nem boldogult a ploiești-i tőkepénzesek- és orvosokból álló társaság sem, aki egy kovásznai fürdőtelep tervezetének összeállítására kért föl.

1910 elején Kovászna község részéről törvényhatósági taggá választ(at)ván, akarva, vagy akarva, belesodródtam a politikai áramlatokba.

Ilyen körülmények között következett el (az) 1910. júniusi képviselőválasztás, amely azonban semmiképp sem hasonlított a bácskai régebbi választásokhoz, mert temételen sok kellemetlen küzdelemnek lett szülőanyja az én számomra.

Az orbai járási gazdasági egyesület létesítése körüli munkám rám irányította a háromszéki gazdasági felügyelőnek figyelmét, ki engemet a bácskai gazdasági egyesületben kifejtett munkámból ismert, és megbízottam az orbai járás gazdasági tudósítójának tisztével, melyet én 1919. év végéig teljesítettem.

1914-ben a Székely Nemzeti Múzeum igazgató-választmánya tisztelt meg tagjai közé való beválasztással. Minden erőm- és igyekezetemmel igyekeztem mindmáig érdemesnek válni ezen megtiszteltetésre.

A csendes, békés munkálkodás közepette ért minket 1914. július 1-én a Szerbiával kezdődött háborúnak híre,⁵³ melynek első eredménye a katonai sorban lévő ifjak bevonulási parancsa. Azon sajkára, melyen kiteszi a dajka a csecsemő magzatot, ráült immár Ernő fiam is, ott hagyva vármegyei árvaszéki jegyzői székét, de ő már nem Szerbia felé indult, hanem a hátra támadó orosz szomszéd csapatai elébe, Galiciába. Még egy fél év sem telt el, mikor már idegszanatóriumba került, hol 2 éven át sínylődött. Azonközben István fiam is újból sor alá kerülván, mint 1 éves önkéntes iskolába került, és onnan 1915 júniusában a galíciai frontra. Mala-Rudánál megsebesülván, 2 órányi frontszolgálat után fogságba került, és bejárván Jelabuga, Irkuck, Zairkutny-Gorodok, Dauria, Atcsinszk fogolytáborait, az utóbbiban cserveni rabocsnik raboskodván, 5 évi szibériai raboskodás után, mint rokkant, Oslón, Németországon, Bécsen át 1920 nyarán hazakerült Kis Magyarországra.

Így esett aztán, hogy 1914 nyarától 1916 őszéig nem kevesebb mint 937 (kilencszázharminché) anyának, nagyanyának, feleségnek, testvérnek lettem önzetlen íródeákja, ki írogattam a hadi leveleket, fogalmazgattam a hadbavonultak hozzátartozóinak könyörgő leveleit a hadparancsnokságokhoz, a hadbavonultaknak szántás-vetési, aratási hazaszabadságotatásai ügyében, és igen sok esetben a postai ajánlási díjakat is fedeztetve. Hej! milyen keserves volt látni, midőn az 5

esztendőös gyermek vezette a járomba fogott teheneket, és az eke szarvát nem erős férfikéz fogta, de az anya vagy a felnőtt leánytestvér igazgatta.

1916. augusztus 28-ának reggelén 6 órakor megérkezett községünkbe a miniszterelnök parancsolata, mely szerint „mindenki köteles elhagyni a falut déli 12 óráig, gyalog vagy szekéren, a katonakötelesek Udvarhelyre vonuljanak be, vonat nem lesz.” Mi is nagy bánattal itthagytuk 25 évi takarékoskodásunk- és fáradságos munkánkkal megszerzett otthonunkat, elindultunk hátizsákokkal, tarisznyákkal a kovásznai állomásra. Tudván, hogy a GROEDEL cégnek nagyobb tolató mozdonya is van, reméltük, hogy vonaton juthatunk el Marosvásárhely felé. Az útirány katonai parancsba ki volt jelölve, hogy Gidófalva, Málnás érintésével Marosvásárhelyre kell mennünk. Reményünkben nem csalatkoztunk, nekünk is sikerült helyet kapjunk egy nyitott szenes kocsiában, hol türelemmel vártuk, míg az állomás irodáit, személyzetét, az összes kovásznai hivatalok iratait és a GROEDEL cég négy kis lokomotívját be nem vagonfrozták, és vonatunkhoz nem csatolták. Délután 1 órakor indultunk szenvedésekkel teljes utunkra, melynek nyitánya az ERNSZT és RÓTH pávai cég drótkötélpályája indóházának felrobbanása és az ennek következtében beállott tüzezet volt. Az égő épületeknek nyílegyenesen felszálló füstje jelezte, hogy merre esnek prédául ott hagyott házaink, egészen addig, míg az eresztevényi dombok el nem takarták szemünk elől az ott hagyott falunkat. Kovásznáról kiindulásunktól kezdve mindenfelől az eresztevényi hajlás felé toronyiránt tartó szekérkaravánokat és állatsordákat láttunk. Réty-Eresztevénytől pedig a FESZTY-körkép bevándorlási jeleneje újult fel előttünk. Eresztevénytől a hegyoldal, Angyaloson át Gidófalvának vezető út és a Rétytől Sepsiszentgyörgynek vezető országút telve volt szekérkaravánokkal és csordákkal. Sepsiszentgyörgytől nem mehettünk Brassó felé, Csíknak kellett kerülnünk. Midőn a gidófalvi megállóhelyet elhagytuk, a hátunk mögött felhangzó robbanás hangja megértette velünk, hogy felrobbantották az Olt hidját. Lenn az országúton pedig a gyerekekkel, csomagokkal megrakott szekerek háromszoros vonulatban is haladtak az országúton, mert a marhacsordák az országút mellett elterülő földeken törték maguknak utat. Bükszádon túl azt is meg kellett látnunk, hogy fenn az országúton egy katonai ponton osz-

tag vonult Csík felé. Csík-Tusnád állomáson meg azt, hogy mindenfelől nagy állatcsoportok haladnak a Hargita felé. Madéfalván egy gépfegyver osztagot találtunk. Elhagyva a madéfalvi állomást, útítársnőim egyike figyelmeztetett, hogy hátunk mögött a délkeletről eső magaslatokon tűzoszlop lángolt föl. Távcsovémen át konstatáltam, hogy ott a Nagy Sándor-i csendőr laktanya ég.⁵⁴ Kevés vártatva másik útítársam figyelmeztetett, hogy keleten mennyire világos az ég. Megállapítottuk, hogy a gyimesi szorosban éghetnek nagyobb épületek. És amerre csak tekintettünk, a falukban mindenütt kivilágított ablakok, az utakon kivilágított szekerek és bőgő állatok végtelen sora húzódott, míg Marosfőnél vonatunk el nem távolodott az országtúttól.

Maroshévíznél jutott közelebb vonatunk a hadszíntérhez. Ott huzamosabb ideig vesztegelve (közelebb voltunk) a bukovinai frontvonalhoz, és ott láttunk honvéd csapatokat a frontra vonultukban. Továbbhaladva, a Maros balpartját szegélyező magaslatokon ünnepi ruhákba öltözve ujjongtak román lakostársaink. 29-én délután jutottunk el Ratosnyára, estére pedig Marosvásárhely külső állomására, hol aztán MÓGA Ovidiusné, a kovásznai vasúti pénztárosné invitálására az ők csukott kocsjába költöztünk. Másnap reggel bevontattak a főállomásra, ahol minket azzal a biztosítással szállítottak ki addig díjmentesen élvezett úti alkalmatosságunkból, hogy aki tovább akar utazni, szálljon le, és váltson jegyet a 10 óraker induló személyvonatra. És mi leszálltunk, és váltottunk jegyet 9 óraker, 10-kor, 11-kor, 12-kor, délután 1-kor, egész délután 5 óráig, amikor is aztán az 5-6 soros emberkordonon keresztül, nem tudván bejutni a személykocsikba, vártuk amíg pótkocsikat csatolnak, amelyekbe azonban nem tudtunk felkapaszkodni, mivel azok szeneskocsik voltak, és így a vonatról lemaradtunk. Szerencsénkre a kovásznai adóhivatal által a GROEDEL-vonathoz csatolt adóhivatali kocszi is lemaradt, és az azt őrző adóhivatali tiszt meghívott, hogy együtt őrizzük az állam vagyonát. Szerdán éjjelkor bekérkedett a kocsiba a csíkszentmártoni szolgabíró, összes iratládáival és 5 tagú családjával. Vonatunk csütörtök délig vesztegelt itt, és ekkor jött be Kocsárd felől az első katonai vonat, ágyúkkal. Ebben a vagonban értünk be pénteken délután 2 óraker a kolozsvári pályaudvarra, ahol már akkor 13 vonat vesztegelt a síneken. Nem

hagyhatom említés nélkül, hogy Aranyosgyéresen 3 halottat emeltek le a vonatról, de még azt sem, hogy Kolozskarán, mikor vonatunk megállott, a vagonok mellett román asszonyok futkostak kannákkal, fennhangon kiabálva: „hol van gyermek? lapte, lapte!” és kínáltak tejjel és félig érett szilvával.

Kolozsváron leszállva, ott első dolgunk nem a kórházban sínylődő Ernő fiunk felkeresése volt, hanem beszállva a Híd utcában egy vendéglőbe, kétszeri alapos mosakodás után 3 óra hosszat ágyban aludtunk, és kábultságunkból magunkhoz térve, először is főtt ételt ettünk a vendéglőben, és csak akkor kerestük föl az ideggyógyintézetben levő fiunkat. Másnap délelőtt tudtunkra adták, hogy el kell hagynunk a vendéglőt, mivel azt az érkező német tisztikar számára lefoglalták. Hajléktalanná válván, midőn háti poggyászaikat elszállítottattam, megszólított egy úr, hogy „Önt is kiparancsolták lakházából? van-e lakása?” Feleletemre, hogy csak volt lakásom, hátam mögött megszólalt egy nő hang: „kérem, uram, szívesen látom lakásomba.” A nagy megilletődéstől nem tudtam azonnal feleletet adni, pár lépéssel odébb mentem, de azután visszatérve, bocsánatot kértem, eladtam, hogy mi hárman vagyunk ám! Mire biztosított, hogy mindhármunkat szívesen lát. Szombat estére aztán lakházba mentünk, hol a kedves háziasszony vacsora előtt bizalmasan közölte feleségemmel „kérem, kész a fürdő”. Fürdő után a kedves társaságban elköltött vacsora után kissé nyugodtabban pihentük ki a hatodik éjszakát. Vasárnap aztán egész nap azzal telt el, hogy kerestük az útlevelkiadó bizottságot. Délután aztán megkapva a Passpart-ot, hétfőn reggel különféle akadályok leküzdése után bejutottunk a vasútállomás étkező termébe, hol legnagyobb ámulatunkra az orbai járás képviselőjének lányával találkoztunk, akik az általunk még pénteken ott hagyott vonattal ott rekedtek, várva a továbbjuthatás órájára, és békésen tanyázva a fedett kocsiban. Mi elég szerencsésen jutottunk be egy német katonákat Kolozsvárra szállító, személykocsikból álló vonatra, melyet azonnal a pénteken otthagytott vonathoz csatoltak. Mivel azonban éppen hétfőn délben vette át a katonai igazgatás a vasút kezelését, a vonatunk élére állított két óriási lokomotív dacára sem tudtunk Várad felé indulni, mert amikor már-már indulnunk kellett volna, újból és újból leintették indulásunkat, és mi kedden reggelig ott vesztegeltünk a 14-ik sínpáron. Reggel hétkor elindulva, csak

estére jutottunk el Nagyváradig, most már ingyen vasúti jegyekkel utazva. Nagyváradon értésünkre adták, hogy a vonat Budapest felé megy és nekünk, akik Békés megyébe vagyunk utalva, le kell szállanunk. Leszálltunk, és bementünk dr. CZEGLÉDI Miklósek vendégszerető házába, hol az első negyedóra múltán felhangzott a hívás, „Néni kérem, kész a fürdő”. Nagyváradról csak másnap délelőtt tudtunk elindulni utazásunk végcélja, Zombor felé. Szegeden ismét le kellett szállni a vonatról, mert az nem ment tovább. Ott felkerestük egy régebbi ismerősünket, hol a legnagyobb vendégszeretettel fogadtak minket. Vacsora előtt itt is elhangzott a „Néni kérem, kész a fürdő”. Másnap ebéd után jókor kimentünk a szegedi pályaudvarra, de ott várni kellett másnapig, onnan a vonat csak délután indult Szabadka felé, hová csak késő esti órákban érkezünk, és ahonnan nem ment tovább a vonat Zombor felé. Ki kellett szállanunk, de a vendéglőben szállást nem kapván, egy rokonunkhoz tértünk be, az első félóra után itt is felhangzott az invitálás, „Néni kérem, kész a fürdő”. Így esett meg, hogy lakásunkból kiharcoltatván csak 12 napi vándorlás után érkezünk be Zomborba. És most megemlékezem azon háborús jelenségről, hogy Orosházán áthaladtunkkor a vonatunkra felszállt egy szakasz a frontról hazaszabadságot kapó katonák, és a házaikból kiharcoltatva úrinőkkel telt kocsi- ba egyikük pár társával befurakodott, és Orosházától Szegedig a legocsmányabb beszélgetést folytatott, s midőn két társát kértem, bírnák rá társukat, hogy szűnjék meg az ocsmány beszéd, azok még rámtámadtak: „Tatám, fogja be a száját, hogy mer ilyen kívánni egy frontra menő katonától”. És midőn a másik szakaszban ülő csendőroket kértem, hallgattatná el az ocsmánykodót, azzal feleltek: „Más világ van most immár!”

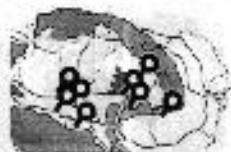
Emigrációnk helyén, ahol teljesen 6 hónapig tartózkodtunk rokoni körben, Bács-Kossuthfalván, egy rendkívül lelkiismeretes quietált huszár főhadnagy szállásán módunkban volt a háború okozta nyomornak napról napra való fokozódását szemlélni. Házigazdánk, mint a hivatalos rendeleteknek feltétlenül pontos teljesítője, nemcsak hogy a megszabott terményeket a megszabott napon és órában vízhatlan ponyvák alatt ellenőrzése dacára is pontosan beszállította az Angyal-Bandi-i vasúti állomásra szűnjébe, hol az ki volt téve a kicsírázásnak, hanem azonfelül ugyanezzel el- látta a Bács-Kossuthfalván felállított, ideiglenes kato-

nai kórházat mindennemű termékkel. Azonfelül az idő múltán megkisebbitett fejadagokból származó gabona- feleslegeket is pontosan beszállította. Amikor aztán tudomására hozták, hogy éves cselédjeinek szerződés szerinti gabonajutalékát is meg akarja vámolni a kato- nai kormány, akkor karácsony előtt kiadta nekik júliu- sig való osztalékaikat is. A nála munkában lévő 36 ha- difogoly felügyelője aztán megvédelmezte a hadifog- lyok számára az új termés idejéig kijáró fejadagokat. Februárban újra szűkítették a gabonaneműekből a fej- adagokat, de már akkor a sebesültek ellátása is annyira igénybe vette szolgáltató képességét, (hogy) kénytelen volt bejelenteni, miszerint az újabb és újabb fejadag- szűkítésnek képtelen eleget tenni. A kiszállított bizottság aztán megállapította, hogy csakugyan teljesített túl szolgáltatásokat.

Ugyanazon időben pedig mindenfelé konsta- tálható volt az állomásokról, hogy a szabad ég alatt fel- halmozott gabonás zsákok kiszökdültek, de a Szegeden, Békéscsabán, Kolozsváron helyőrségi szolgálatot telje- sítő csehországi csapatok naponta ötször is jól étkeznek s vadonatúj ruhákban jártak.

1916. október 18-án a zombori katonai pa- rancsnokság tábláján meglátva, hogy a keleti front vonala Brassótól elhúzódtott keletre, én is útra keltem, hogy útlevelet szerezzek hazatérésemre. Csak novem- ber 2-án juthattam útlevelhez Nagyváradon, amellyel azonban csak Aradon át lehetett bejutni Brassó felé. Aradról november 3-án indulva, folyvást ugyanazon kocsi- ban utazva, csak november 9-én juthattam Sepsis- zentgyörgyre, honnan csak november 10-én értem estefelé Kovácsnára, hol az ellenkező értesítés dacára örömmel láttam, hogy házam áll. A ház ugyan épen állott, de a házban sehol egy darab fehéremű, sehol egy függöny, egy szőnyeg, semmi ruhanemű, 3 drb frakkot és egy cilindert kivéve. Semmi júliusban, au- gusztusban eltett eleség, a nagy baromfiállomálynak se híre, se hamva, a kertekben semmi termény megmarad- va, és ami a zsákmányolóknak nem kellett, (az) a szoba közepén. Hogy újabb károsodásoknak elejét vegyem, minden megmenthető holmit 2 ládába összecsomagol- va, egy otthon maradt szomszédnál helyeztem el, és Kolozsváron át viszzatértem Bács-Kossuthfalvára.

1917. január 18-án ismét megjártam Ko- vácsnát, mivel 20-án megyegyűlésre voltam hívva Szentgyörgyre. Ismét visszautaztam Bács-Kossuth-

falvára, honnan aztán 1917. április végén tértünk haza Kovásznára.

1917. május elejétől kezdve a földművelési miniszter által a román betörés okozta hadikár felvevő bizottságba, az orbai járás(i) bizottsági taggá neveztetvén ki, annak decemberben történt bevezetéséig tagja voltam. Ezután a vármegye részéről a hadikár felülvizsgáló bizottságba tagul küldtettem ki. 1918-ban a pótlólag bejelentett hadikárok felvételére ismét kiküldtettem bizottsági tagul a földművelési minisztérium által.

Az 1918. év elején bejelentettem volt WINDISCHGRATZ herceg közlélmelési miniszternek, hogy a lisztcedulákat ugyan kikapjuk, de liszt sehol sincsen, mire ő panaszomat azonnal áttette a marosvásárhelyi kirendeltségekhez, az meg szintén azonnal áttette a panaszt kivizsgálás végett a brassói határrendőrséghez. A határrendőrségi kapitányság detektívjeit kiküldötte Kovásznára, hol a lisztkezelőnél éppen 16 drb 0-ás lisztből süttöt kenyeret vettek ki a kemencéből és sok száz zsák lisztet találtak eldugva padlásán és pincéjében. A helybeli közigazgatás vezetősége azon princípiumból indulva ki: „ha panaszolkodsz, próbáld meg magad, hogy tudnád jobban csinálni”, engem bízott meg a közlélmelés felügyeletével. Én a község előjáróságával a szolgabírósnágnál megállapítván a közlélmelésre szorultak létszámát, a lakosságot utcánként egy kereskedőhöz utaltam, akit a község közlélmelési raktárából ellátnak a szükséges liszt- és cukorral, amennyiben a hónapról hónapra fogyó lisztmennyiségek dekagramonkénti kiosztását ellátásnak lehetett nevezni. Az adagok amilyen arányban fogytak, olyan arányban növekedett a nép ellenszenvé is irántam, mely ellenszenvet a községi előjáróság éber szorgalommal élesztgetett. 5 hónap múlva azután póthadikárokat mentem felvenni.

1918-tól kezdve egyfelől a megélhetési nehézségei, másfelől pedig az imperiumváltozás miatt, nyugdíjam teljes elértéktelenedése miatt kénytelenek voltunk úgy én, mint jószágos feleségem visszatérni hajdani foglalkozásunkhoz, és azon szülőknek gyermekeiket, kiknek nem volt módjukban gyermekeiket nyilvános középiskolában taníttatni vagy nem merték idegen helyiségekbe küldeni, csekély díjazásért magánvizsgálatokra előkészíteni. Feleségem a magyar, francia, német nyelvekre és történelemre, én a reáliákra és román olvasásra, írásra taníttattuk növendékeinket, hogy

életünket fenntarthatassuk. Szorgosan kellett dolgozunk, hogy a mindennapi betevő falatot megkeressük, munka közben biztatásul, lelkesítőül fennen hangoztatva a nyugdíjasok zsolozsmáját:

A nyugdíjas akkor csinos,
Hogy ha az ruhája rongyos,
Hogyha korog az hurkájá,
De mosolygós az pofája.

1926-ban a Székely Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának rendezésével bíztattam meg az igazgatósság által, amelynek majdnem 6 hónapon át dolgoztam, és amely maga után vonta, hogy özv. CSEREY Jánosné Nagyasszonyunk által kezdetűl fogva megfektetett gyarapodási naplókából kiírjam a különálló leltári iktatókat.

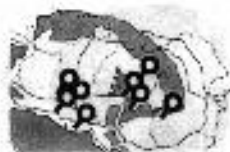
1926-tól 1935-ig a nagyajtai CSEREY, a pávai MISKOLCZY, a sepsiszentgyörgyi M. DEÁK, a szörcei DONÁTH, az árapataki GERÉB, a pávai VAJNA családoknak a Székely Nemzeti Múzeum számára átengedett családi levéltáraiknak rendezésével és iktatókönyveiknek megfektetésével foglalkoztam.

1928-ban, húsvét másodnapján borult el felettem az ég, midőn hűséges, áldott jó feleségem, kivel több mint 40 éven át együtt viseltük életünk minden gondját, baját és örömet, hirtelen elhunyt.

1929-ben a Székely Nemzeti Múzeum fennállásának 50-dik évét ünnepelevén, a kiadott Emlékkönyv számára cikket írtam a „Székely varrotasokról”.⁵⁵

Jegyzet

1. Berolinum – Berlin latin neve
2. 1836–1839 között. BONA Gábor: **KOSSUTH Lajos kapitányai**. Bp. Zrínyi K. 1988. 507. o.
3. Feltehetőleg SZENTIVÁNYI György követre utal, aki az 1848. április 2.-i csernátoni „65 gyűlés” egyik vezetője volt, ám a szabadságharc kezdetekor már inkább a „megbékélés” híve.
4. Az édesapa az önvédelmi harc kezdetűl Székelyföldön harcolt, 1849 tavaszától százados. Bátyja, Lajos (Alajos) már 1848 nyarától a délvideki harcok résztvevője, majd 1849 elejétől a Bánságban küzd (1819–1885). Öccse, Hermann (1827–1893) főhadnagyi rangfokozatot ér el. (BONA Gábor. idézett hely, ill. utó.: **Hadnagyk, főhadnagyk... c. monumentális munkája III. kötete, 48. o.)**
5. LOSONTZ István nevezetes verses népiszkolai tankönyvét (1773) a BACH-korszakban betöltötték, de utóbb még mindig használták.
6. Az erdővidéki Bardocon született CSEREY Ignác ezredes utóbb a budapesti honvédmeház parancsnoka. SZEREMLEI Sámuel kétkötetes munkája, a **Magyarország krónikája az 1848–49. forradalom idejéről** a kiegyezés évében jelent meg.
7. A korszak-névadó BACH már a SZÉCHENYI halálát megelőző esztendőben megbukott (1859).
8. Nyilván Friedrich SCHOEDLER átfogó természetudományi könyvéből van szó, mely magyarul 1853-ban jelent meg. MENTOVICH Ferenc, SZÁSZ Károly fordításában.
9. NAGY Ezekiel (1806–1896) kovásznai születű 1848–49-es honvéd százados.

10. A nagy feltűnést keltő DONATI-üstököt csak 1858-ban láthatta, viszont 1861 második felében látható volt a „nagy”-nak emlegetett 1861. II. jelzésű üstökös.
11. A századforduló óta: Kézdivővár.
12. Feltehetőleg IZSÁK István, aki 1865–67 között volt az algimnázium tanára, az alapító-igazgató VAJNA Sándor idején (1859–76). Akkoriban a „Vörös korcsmá”, másként BÉLDI ház volt a Székely Tanoda egyetlen emeletes épülete.
13. Az 1853-ban megnyílt FERENCZ József Kórház első ismert orvosa az ausztriai születésű dr. WISSIAK Antal.
14. Az 1854-ben kivégzett vértanúk neve: VÁRADI József és BARTALIS Ferenc.
15. Az 1863. évi lengyel nemzeti felkelés cári vérbefojtásának ellenhatásaként.
16. A hajdani huszárezred parancsnoksági épülete, jelenleg az Állami Levéltár székháza.
17. A betörés év 1788. A történelmi Bodzai-szoros (Tatárhavas-hágó) a ma ugyanúgy nevezett völgyesorostól nyugatra csik, Bodzaváma térségébe.
18. A császári csapatok (ma Hradec Králové, Cseh Köztársaság).
19. 32 bécsi lat tett ki egy bécsi fontot (0,64 kg).
20. 1851-től KÁRI SCHWARZENBERG herceg, altábornagy lett Erdély katonái és polgári kormányzója. Az ő neve díszelgett sokáig az 1854–56 között felépült városháza homlokzatán (jelenleg a TAMÁSI Áron színház otthona).
21. CSÁSZÁR Bálint, fiatalon 1848–49-es hadnagy, néhány évvel későbből negyven évben át újraválasztott főbírája, majd 1892-ben bekövetkezett haláláig polgármestere Sepsiszentgyörgynek. A város érdekében „trükköktől” sem visszázióztóló legendás „Bálint császár” (MIK-SZÁTH Kálmán róla mintázta központi szerepet játszó egyik alakját a *Két választás Magyarországon* egyik történetében).
22. Tkp. a BETHLEN Kollégiumot írja körül némi humorral.
23. Udvarhelyszéki falucsfófoló történetek elemeinek csokra.
24. HERPEPEI Károly (1802–1871) 1835-től a Kollégium tanára, majd igazgatója is, már fiatalon a Magyar Tudományos Akadémia tagja.
25. BENCZÉDI Gergely (1839–1906) az unitárius főgimnázium akkor fiatal, nagytudást tanár-igazgatója. BRASSAI bécsi a hamarosan egyetemi prorektorsággal is megtisztelt, akkor már idős BRASSAI Sámuel (1800–1897).
26. A 19. század második felének legerősebb naptevékenységi maximuma 1870 táján volt. A sarki fény láthatósága ilyenkor valószínűleg tekinthető, éppen az alacsonyban feltűnő sugaras változatában.
27. HERRMANN Antal (1857–1926). A későbbi évtizedek tevékeny ot-nográfus egyetemi tanára, egyetemi tanulmányait követően, 1871–75 között szülővárosában, Brassóban kezdte életpályáját.
28. TISZA ellenfele, az alsócsernátoni születésű dr. CSEH Károly, képviselőként a még a SZÉCHENYI-elképzelésnek megfelelő, az Ojtozi-hágón átvezető vasúttér szállt síkra. 1870 táján azonban a Prahova-menti változat már jelentősebben túlszámalya a dunai gabonakikötők felé korábban előirányzott Ojtoz-menti vasutat.
29. PRIMICS György (1850–1893) több jelentős kutatógeológusként ismert.
30. JANCÓS Benedek (1854–1930) a későbbi ismert történethudós.
31. FLEISCHER Antal az 1872-ben alapított kolozsvári egyetem első vegytan tanára volt.
32. A Vénusz-átvonulás 1874-ben elsősorban Ázsia területén volt megfigyelhető. Magyarország keleti részén közvetlenül napfelkelést követően az átvonulás utolsó percei voltak láthatók. Ezért utazott KONKOLY-THEGE Miklós Kolozsvárra, intézeti asszisztens, NAGY Tamás és a meteorológus dr. SCHENZL Guidó kíséretében. KONKOLY-THEGE azonban már akkor sem volt műkedvelő! Intézetalapító, észlelő, műszertervező csillagászként a hazán kívüli, különösen a német szaktudomány máig számontartja.
33. Valóban az észlelés egyik próbájának tartják a Vénusz bolygónak nappali égen való megpillantását. Dr. MARTIN Lajos (1827–1897) éppen ebben az időszakban építette meg a madárrepülést utánzó első repülőgépet (ornithopter).
34. Dr. SCHULEK Vilmos (1843–1905), egyebek mellett az ibolyán túli sugárzás elleni védőeszműveg kidolgozója, éppen 1872–74 között volt a természet egyetemi tanára Kolozsváron.
35. Indokolatlan voltaképpen az időzójel használata. Valószínűleg csak a humoros hatás kedvéért tette. A mohácsi születésű BRUMMER Elemér (1845–1899) ZAJONGHY Elemér művészen volt operatenorista Kolozsvárott 1871–76 között.
36. ABT Antal (1828–1902) 1872-től a kolozsvári egyetem első kísérleti fizika professzora, valóban főleg a földmágnesség kutatója.
37. KONKOLY-THEGE Miklós alapította, építette ki és hozta létre mű-szerállományát. Jelentőségét bizonyítja az Ógyalla nevű kisbolygó. (Ma Szlovákiában van, neve Stara Dala, illetve újában Hurbanovo).
38. ROEDIGER Alajos, volt 1848–49-es százados.
39. Svalitzsér (könnyű fegyverzetű lovaskatona). József főherceg (1833–1905) valóban huszárezrednél kezdte pályafutását.
40. A 38. sz. császári és királyi (kecskeméti) gyalogezredről van szó, mely br. MOLLINÁRY Antal (1820–1904) tábornagynagynévét viselte – innen a Mollinári-bakák elnevezés.
41. A csillagászat iránt továbbra is érdeklődött, hiszen Kecskeméten „SCHEIBER József könyv- és papírkereskedésében” sorra vásárolta a Tudományos Akadémia kiadásában frissen megjelent értekezéseket, amint azt könyvtára fennmaradt részei bizonyítják.
42. Feltehetően elírás. 1879-ben még nem állott PETŐFI segesvári szobra.
43. Barlangtani felmérését és leírását a jelenkorban román szakirodalom is számontartja (I. BLEÁHU – și col.: PEȘTERI din România. Editura Științifică și Enciclopedică, 1976. pag. 87.)
44. Az 1892-ben lebontott emeletes, ún. BÉLDI vagy régi korcsmá ház emeletén.
45. REMENYIK Kálmán (1845–1903) tilinkóművész. 1865-től előbb fürdőhelyeken, majd Fiuméig, Sopronig terjedően lép fel hangversenyein.
46. Valószínűleg a közismert Szt. Lőrinc-nap körüli Perseidák meteorraját követően fellépő csillaghullásra utal.
47. 1886-ban 39 ezüst és 107 réz és bronz érmet adományozott (Székely Nemzeti Múzeum Értesítője I. Sepsiszentgyörgy, 1890. 120. o.)
48. FEHÉR Ipoly (1842–1909) pannohalmi főpát, akadémiai tag. Pályáját pannohalmi matematika-fizika szakos tanárként kezdte és 1882-től lett szegedi tankertületi főigazgató.
49. Lucsina (Lucivná, Szlovákia), a magas Tatrától délre, 760 m magasán fekvő üdülőhely. Ma is gyermek tüdő-szanatóriuma van.
50. JUHÁSZ Árpád (1863–1914), LOTZ Károly zombori születésű tanítványa számos matyó és erdélyi néprajzi akvarell és rajz készítője is egyben.
51. A Zomborban kiadott *Emléklapok...* 1905-ben jelent meg, a szobor leleplezése alkalmából.
52. SZENTKATOLNAI BÁLINT Benedek (1860–1920) életútja, művészi törekvései, munkáinak, hagyatékának sorsa a későbbiek során is rendkívül érdekejték. Életének 75. évében *Felhívás Háromszék megye hölgyeinek* címmel terjedelmes írást jelentetett meg a Székely Nép 1929. március 17-i számában. Ebben a BÁLINT Benedek tervezte túllvárások összegyűjtését javasolta a Székely Nemzeti Múzeum számára. Egyben külön ismertette a már csaknem egy évtizede elhunyt művész életútját.
53. A hadüzenet átnyújtása csak július 28-án történt meg, három napra rá kezdődött a mozgósítás.
54. A Nemere-hegységbeli 1640 m magas Nagy Sándor-csúcsra utal. Egyebként Madfalvatól a felittet tetőn ögő épület, illetve annak fércy aligha volt látható.
55. Mindkét kéziratpéldányon itt szakad meg az emlékirat, a szöveg tehát teljes.

(A családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve a közlést, kötet szerkesztési szempontok indokolják. Szerk. megj.)

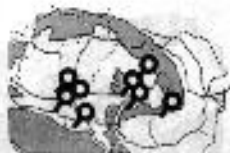
Lajos ROEDIGER
(1854–1941): Memorii
(Despre publicare)

Secuimea este o regiune periferică, dar atipică în acest sens. Încercând să reconstituim istoria științei din această regiune în perioada 1867–1946, în special prin prisma istoriei instituției științifice reprezentative din regiune, Muzeul Național Secuiesc, muzeul a inițiat un program de cercetare. Moștenirea lui Lajos ROEDIGER, o personalitate multilaterală, cu preocupări științifice în numeroase domenii, a oferit o bună posibilitate pentru o primă abordare. O viață lungă (1854–1941), locurile variate unde a trăit și a activat, dau prilej pentru înțelegerea generației care în această perioadă au ales slujirea științei în provincie. Memoriile ne ajută în privința începuturilor, până la sfârșitul primului război mondial. Pentru a face cunoscut activitatea științifică din regiunea noastră a lui ROEDIGER, în acest anuar începem de asemenea prezentarea moștenirii sale etnografice, pentru a aborda în anuarul viitor și alte domenii, ca arheologia, geologia, meteorologia, fotografierea etc. Memoriile au fost prefațate și completate cu note de Ádám KÓNYA. (Red.)

Lajos ROEDIGER
(1854–1941): Memoirs
(About the publication)

Székelyföld is a peripheral region, but non-typical in this regard. Trying to reconstitute the history of science in this region in the period between 1867–1946, we do it especially through the history of the major scientific institution, the Székely National Museum that initiated a research-program. The heritage of Lajos ROEDIGER, a many-folded personality with scientific preoccupations in various domains, has offered a good possibility for a first approach. His long life (1854–1941), the different places he lived and worked, are a good opportunity to understand the generation which during that period chose to serve science in our areas. His memoirs help us

with data till the end of the First World War. In order to present ROEDIGER's scientific activity in our region, starting with this yearbook we start presenting his ethnographic heritage so that in the forthcoming yearbooks we can approach other domains, such as archaeology, geology, meteorology, photography etc. The foreword was written by Ádám KÓNYA, who also edited and annotated the text. (The editor)

1. ábra ROEDIGER Lajos 1910-ben (FÓRIS Pál reprója a Székely Nemzeti Múzeum Fototékájának 471. katalógusszámú csoportképéről)

2. ábra ROEDIGER Lajos által diapozitívról készített negatív az utolsó negyedben levő Holdról

